

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**28 ŞUBAT SÜRECİNDEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE KÜÇÜK
BURJUVAZİNİN SOSYO-POLİTİK KONUMU:
POULANTZAS'IN SINIF KURAMINA GÖRE BİR
ÇÖZÜMLEME DENEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ali Buğra KÜÇÜK

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Celalettin GÜNGÖR

Eylül 2015
Kırıkkale

KABUL-ONAY

Yrd. Doç. Dr. Celalettin GÜNGÖR danışmanlığında Ali Buğra KÜÇÜK tarafından hazırlanan “28 Şubat Sürecinden Günümüze Türkiye’de Küçük Burjuvazinin Sosyo-Politik Konumu: Poulantzas’ın Sınıf Kuramına Göre Bir Çözümleme Denemesi” başlıklı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

31.08.2015

Yrd. Doç Dr. Celalettin GÜNGÖR (Başkan)

.....

Doç. Dr. Cemal FEDAYİ

.....

Doç. Dr. Hasan YAYLI

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../20...

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “28 Şubat Sürecinden Günümüze Türkiye’de Küçük Burjuvazinin Sosyo-Politik Konumu: Poulantzas’ın Sınıf Kuramına Göre Bir Çözümleme Denemesi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

Tarih: 31.08.15

Adı Soyadı: Ali Buğra KÜÇÜK

İmza:

ÖZ

KÜÇÜK, Ali Buğra. 28 Şubat Sürecinden Günümüze Türkiye’de Küçük Burjuvazinin Sosyo-Politik Konumu: Poulantzas’ın Sınıf Kuramına Göre Bir Çözümleme Denemesi, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2015.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de ekonomi politikte belirleyici unsur olan küçük burjuvazinin 28 Şubat olarak adlandırılan siyasi süreçteki etkilerini incelemektir. Bu nedenle çalışmanın kapsamı yapısalci devlet kuramı, küçük burjuvazi tanımları, 28 Şubat sürecinin siyasi macerası ve kuramın pratiğe uygulanması ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmada, Türkiye’ye özgün ve tarihsel bir devlet kuramı ve sınıf çözümlemesi bulunmadığı için, yapısalci metodoloji kullanılmış, bilhassa devlet kuramının anlatımında Nicos Poulantzas’ın kuramından epeyce yararlanılmıştır. Devlet kuramı ve sınıf çözümlemesinin açıklanmasından sonra Türkiye’deki pratiğin bu kuramlara uygulanması sonucunda, Türk küçük burjuvazisinin hem 28 Şubat sürecinde hem sonrasında bir ideoloji krizinin içinde bulunduğu ve seçmen davranışının pragmatik bir yöne sahip olduğu görülmüştür. Türk küçük burjuvazisinin bu yönleri, Türkiye’de devlet sisteminin otoriter kalmasının ve gerçek anlamda demokratikleşme atılımlarını gerçekleştiremememizin en önemli nedenidir ve dahi rejimin totaliter bir yöne kaymasına da neden olabilir.

Anahtar Kelimeler: Küçük Burjuvazi, 28 Şubat, Sınıf, Kriz, Otoriter Devlet

ABSTRACT

KÜÇÜK, Ali Buğra. Sociopolitical Status of Petty Bourgeoisie after 28th February Course to the present in Turkey: A Study of Analysis according to Poulantzas' Class Theory, Master Thesis, Kırıkkale, 2015.

The purpose of this work is to examine the influence of petty bourgeoisie, which is the determinant element in Turkey's political economy, over political course called 28th February and following. Thus, content of this study consists of structuralist theory of the state, definitions of petty bourgeoisie, political adventure of 28th February course and application of theory into practice. In the study, structuralist methodology is used in case there is no Turkey-originated and historical theory of the state and class analysis; and especially in the expression of theory of the state, Nicos Poulantzas', who is known as the best source concerning this topic, theory is highly referred. After the explanation of theory of the state and class analysis, as a result of application of those theories into Turkey's practice, it is established that Turkish petty bourgeoisie was in an ideological crisis during and after 28th February course and has a pragmatic aspect concerning voter behavior. Those aspects of Turkish petty bourgeoisie is the main reason of that Turkey's regime remains authoritarian and is a handicap against democratization of the country, even they may cause the regime to slip in a totalitarian way.

Key Words: Petty Bourgeoisie, 28th February, Class, Crisis, Authoritarian State

SİMGELER VE KISALTMALAR

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

ANASOL-D: ANAP – DSP – DTP Koalisyonu

ANAYOL: ANAP – DYP Koalisyonu

AP: Adalet Partisi

BÇG: Batı Çalışma Grubu

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP: Demokrat Parti

DSP: Demokratik Sol Parti

DTP: Demokratik Türkiye Partisi

DYP: Doğru Yol Partisi

FP: Fazilet Partisi

GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla

IDP: Islahatçı Demokrasi Partisi

IMF: Uluslararası Para Fonu

İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti

KKBG: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

KOBİ: Küçük ve Orta Bütçeli İşletmeler

LDT: Liberal Düşünce Topluluğu

MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

REFAHYOL: RP – DYP Koalisyonu

RP: Refah Partisi

SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SPK: Sermaye Piyasaları Kurulu

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TESK: Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu

TMSF: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE ÖZET SAYFASI.....	I
İNGİLİZCE ÖZET (ABSTRACT) SAYFASI	II
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	III
İÇİNDEKİLER.....	V
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

DEVLET VE SINIFLAR

I. Bir Devlet Kuramına Doğru.....	3
A. Devlet Tanımları ve Devletin Temel Görünümleri.....	3
B. Aygıtlar Bütünü Olarak Devlet.....	7
C. Sınıf Kavgalarının Arenası Olarak Devlet.....	10
1. Sınıf Kavgası Ortamında Bireyselleşme ve Devlet.....	13
2. Sınıf Kavgası Ortamında Yasa ve Devlet.....	14
D. İktidar İlişkilerinin Somutlaşması Olarak Devlet.....	17
1. Sınıf Kavgası ve Devlet.....	18
2. İktidar İlişkileri ve Devlet.....	20
3. Bürokrasi.....	21
E. Devlet ve Ekonomik Refleksler.....	22
II. Mutlak Devlet Biçimi Olarak Totaliterlik ve Devletin Otoriterleşmesi.....	23
A. Otoriter ve Totaliter Devlet Biçimleri.....	23
B. Totaliter Devletin Olası Zayıflığı.....	30

C. Krizler ve Faşist Sistem.....	31
1. Politik Kriz ve Faşizm.....	32
2. Egemenlik Krizi ve Faşizm.....	33
3. Temsil İlkesinin Niteliksel Dönüşümü.....	34
4. İdeolojik Kriz ve Faşizm.....	35
5. Ekonomi ve Finansal Sermayenin Durumu.....	36
D. Olağanüstü Devlet Biçiminin Temel Göstergeleri.....	37
1. Devletin İdeolojik Aygıtları ve Devletin Baskı Aygıtları Arasında Yeniden Organizasyon.....	37
2. Hukuki Sistemde Yeniden Örgütlenme.....	38
3. Oy Verme İlkesinde Dönüşüm.....	39
4. Sistemsel Durum ve Diğer Göstergeler.....	39

2.BÖLÜM

DEVLET KURAMINDA SINIF

III. Sınıf Analizi ve Küçük Burjuvazi.....	42
A. Küçük Burjuvazinin İki Türü.....	42
B. Küçük Burjuvazi Bir Sınıf mıdır?.....	45
C. Küçük Burjuva İdeolojisi.....	46
D. Burjuvazinin Baskın Fraksiyonları Arası İttifak.....	49
E. Yeni Küçük Burjuvazi.....	50
IV. Küçük Burjuvazi, Krizler ve Faşizm.....	52
A. Küçük Burjuvazinin Ekonomik Durumu.....	52
B. Siyasal Kriz.....	52

C. Küçük Burjuvazinin İdeolojik Krizi.....	54
1. Küçük Burjuva İdeolojisinde Gözlenen Değişimler.....	54
2. Faşizmin Doğasında Bulunan ve Küçük Burjuva İdeolojik Kriziyle Örtüşen Durumlar.....	55
D. Türkiye’de Burjuvazi ve Küçük Burjuvazinin Tarihsel İzlenesi.....	56

3.BÖLÜM

KURAMIN UYGULANMASI

V. Olağanüstü Devlet Biçiminde Ekonomi Politik İzleneler.....	64
A. 28 Şubat Süreci ve Sonrası: Siyasi Krizler.....	64
B. 90’lı Yıllarda Türk Küçük Burjuvazisi: Ekonomik Altyapı.....	68
VI. 28 Şubat Sürecinin İflası.....	77
A. Ak Parti Döneminden Önce.....	77
B. Ak Parti’nin Toplumsal Tabanı ve Politik Geleneği.....	79
C. İdeolojik Krizin Göstergesi Olarak Doğan Özgün Bir İdeoloji: Muhafazakâr Demokrasi.....	79
D. Geline Sonuç: Ak Parti İktidarı.....	82
E. Ak Parti ve Küçük Burjuvazi Bağı: Ekonomik Altyapıda Değişiklikler....	85
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	95

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, bilindiği üzere bir imparatorluk bakiyesidir. Aynı kulvarda yarışmaya çalıştığı diğer ulus-devletlerle kıyaslandığında, gerek ulus-devlet yapısını geç kurmuş olması, gerekse rejimini tam olarak oturtamamış olması sebebi ile çok genç bir cumhuriyettir.

Demokratikleşme sorunu Türkiye'nin kurulduğu günden bu yana kanayan yarasını oluşturmaktadır. Fakat büyük bir eksikle, demokratikleşememe durumu analizlerde hep tikel kurumlara ya da kişilere bağlanarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu hataya düşülmesinin ana nedeni, adına küçük burjuvazi denilen ve ekonomi politikte mutlak belirleyici rol oynayan toplumsal tabakanın toplumsal yapıya dahil edilmemesidir.

Türkiye özelinde Feroz Ahmad ve Kemal Karpat gibi bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az sayıda ismin çalışmaları haricinde küçük burjuva tepkilerini inceleyen özgün bir çalışma bulmak zordur.¹ Bu anlamda bu çalışma sınıf çözümlemesi üzerinden yakın tarihin en önemli olaylarından birini yorumlamaya çalışacaktır. Çalışmanın bir zorluğu, yine Türkiye özelinde bir devlet ve sınıf kuramı yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin özgün koşullarını, tarihsel özgünlüğü içerisinde inceleyen böyle bir çalışmanın literatürde zor bulunması, devlet aygıtları ve ajanları arasındaki ilişkiler ağının yorumlanmasını zorlaştırmaktadır. Kuşkusuz uygulama aralığı olarak Türk politik hayatının herhangi bir dönemi seçilebilirdi Ancak 28 Şubat'ın kuramın uygulanacağı zaman aralığı olarak benimsenme nedeni, günümüz politik konjonktüründeki etkilerinin daha fazla olması ve yakın hafızamızın konunun daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıracak olmasıdır.

¹ Adı geçen isimlerin Türkiye'de küçük burjuva tepkilerini de içeren çalışmalarına örnek olarak Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**. Timaş Yayınları: İstanbul. 2014. ve Kemal Karpat, **Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi**. Timaş Yayınları: İstanbul. 2014. ayrıca Feroz Ahmad, **From Empire To Republic Volume 1 & 2**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul. 2008. ve Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**. (Çev: Y. Alogan) Kaynak Yayınları: İstanbul. 1999. gibi eserlerine bakılabilir.

Bu nedenle çalışmada bu tarihsel özgünlüklerin ve özelliklerin yaratabileceği yıpratma paylarını en aza indirebilecek yöntem olarak yapısalcı yöntem bilim kullanılmıştır. Ve yine, Türkiye’de 90’lı yılların ikinci yarısında ve sonrasında küçük burjuvazinin konumunu ve statükonun içinde oynadığı rolü gösterebilmek için devlet kuramı olarak, kendisi de bir yapısalcı olan Nicos Poulantzas’ın devlet kuramından yararlanılmıştır. Poulantzas’ın ölümü deneniyle tamamlayamadığı çalışması Bob Jessop tarafından sürdürülmekteyse de, Jessop’ın analizleri daha ziyade İngiltere’ye uyarlanmıştır. Bu nedenle Jessop’un kendini autopoietik* devlet ve stratejiler kuramına değinilmeyecek, aynı Jessop’un yaptığı gibi Poulantzas’ın devlet kuramı bu kez Türkiye’ye uyarlanacaktır. Nitekim bu sayede her dönemde otoriter bir yapı arz eden Türkiye’de asıl rejim sorunun ne olduğu ve olması gerektiği kolaylıkla anlaşılabilir.

Bunun için birinci bölümde *Poulantzasçı* anlamıyla devlet kuramı, devlet aygıtları ve kurumlar arası stratejiler anlatılacak, ikinci bölümde ise küçük burjuvazi tanımları verilerek, küçük burjuvazinin sosyo-politik davranış kalıpları incelenecek, üçüncü ve son bölümde de 28 Şubat sürecinin politik ve ekonomik nedenleriyle birlikte Türk küçük burjuvazisinin 28 Şubat sürecinde ve sonrasında Türkiye’deki iktidar dengeleri ve rejimin belirlenmesi konusunda oynadığı rol anlatılarak çalışma bitirilecektir.

* Autopoiesis: Terim, Yunanca auto (kendiliğinden) ve poiesis (yaratım) kelimelerinden türemiş ve ilk olarak Şilili biyologlar Humberto Maturana ve Francisco Varela tarafından biyolojik sistemleri açıklayabilmek için kullanılmıştır. Kelimenin İngilizce anlamı “self-creation”, Türkçe çevirisi ise “kendini-yaratma”dır. Daha sonra Luhmann autopoiesis’i sosyolojiye uygulamıştır. Basitçe anlamı kendini kendinden yeniden üretebilen sistemler olarak düşünebilir. Jessop bu kavramı Poulantzas’ın devlet kuramını İngiltere’ye uygularken kullanmıştır.

1. BÖLÜM

DEVLET VE SINIFLAR

I. BİR DEVLET KURAMINA DOĞRU

A. DEVLET TANIMLARI VE DEVLETİN TEMEL GÖRÜNÜMLERİ

Devlet aygıtının tanımı, ortaya çıkış nedenleri ve özellikleri üzerine tartışmalar köken açısından yazılı tarihin ilk safhalarına kadar geri götürülebilir. Devlet üzerine tartışmaların başladığı ilk zamanlardan günümüze kadar arada muazzam bir düşünce tarihi yer almaktadır ki bu tarihin en önemli alt-dallarından biri de politik kurum ve kavramlar üzerine yoğunlaşan politik düşünceler tarihidir. Bu alt-dalın en büyük sıkıntısı, felsefe temelli olmasından ötürü, tartıştığı konu, olgu veya kavramlara mutlak değer atayamıyor olmasıdır. Bu çalışmanın konusu olan devlet kuramı hususunda da bu “değer-bağımsızlık” sürekli olarak denetlenmesi gereken bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Devlet kuramı, esasında salt retorik bir kavramsallaştırma değildir. “Kuram” kavramının bilimsel karşılığı düşünüldüğünde, aslında “devlet kuramı” diye bir şeyin olamayacağı kolayca anlaşılacaktır. Devlet aygıtı tarihin her döneminde farklı biçimler almış, farklı fonksiyonlara ve organizasyon şemalarına sahip olmuştur. Sürekli bir devinim içinde bulunan ve kendi içinde hem somut hem de soyut nitelikler barındıran bir aygıtı genel geçer ve statik bir kurama hapsetmeye çalışmak pek tabii ki mantıksız olacaktır. Ancak içinde yaşanan zamana ve coğrafyaya göre düşünürler, gözlemleyebildikleri ölçüde farklı devlet biçimleri ve işlevleri arasında - her ne kadar geçici olsa da - bazı ortak özellikler saptayabilmiş ve devletin nitelikleri ile ilgili tartışmaları ideoloji-bağımlı bir biçimde kuramlaştırma yoluna gitmişlerdir. Modern-öncesi ve modern sosyal sözleşme kuramları, iktidarın niteliği ve boyutları ile ilgili anlatılar, devlet-sivil toplum ilişkileri üzerine üretilen tezler vs. bu ortak özelliklerden yola çıkılarak yapılmış çalışmalardır. Devleti toplumdan özerk bir yapı

olarak ele alan düşünürler olduğu gibi devletin topluma içkin olduğunu savunan düşünceler de bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın amacı küçük burjuvazinin devletin çekirdeği olarak görebileceğimiz iktidar düzeneği karşısındaki konumunu incelemek olduğundan, çalışma boyunca devlet ve toplumu birbirinden ayırıştıran bir anlayış değil, devlet-toplum ilişkisini devlet aygıtları ve sosyal sınıflar bazında açıklayan, “görelî özerklik” şeklinde adlandırılabilir yapısalcı anlayış benimsenecektir.

Devlete yönelik bu bakış açısının özü Louis Althusser’in çalışmalarında bulunmakla birlikte, bu anlayış en uygun halini Nicos Poulantzas’ın devlet analizinde bulmuştur. Poulantzas’ın yapısalcı çözümlemesinde devleti inceleyebilmek için araştırmacının gerek duyduğu en önemli veriler, ideoloji, ekonomi ve politika şeklinde üç farklı derece olarak tanımlanır. Poulantzas için devlet, görece özerk bir sınıfsal kurum olmasının yanı sıra, sosyal uyumu sağlama ve bu uyumu koruma görevi kapsamında üç temel işlev (ekonomik, ideolojik ve politik) içeren, özellikle politik işlevin ötekileri yukarıdan belirlediği ve diğer iki işlevin politik işlev içinde yoğunlaştığı bir kurumdur². Poulantzas, politik dereceyi ele alırken, Althusser’i izleyerek, bu derecenin bütünüyle özerk olmadığını, toplumsal çatışmanın son tahlilde ekonomi tarafından belirlendiğini kabul eder. Ama politika ve ideolojinin sınıf savaşının içeriğini belirlemesi ölçüsünde kurulan zincirleme ilişkinin, analizi bir anda salt bir ekonomizme indirgediğini fark eden Poulantzas, tarihte tehlikeli sonuçları görülmüş olan bu sapmadan kurtulabilmek adına, bir yandan “ekonominin en son derecede belirleyici” olduğunu savunurken, bir yandan da tüm belirleyici derecelerin kendi aralarında, karşılıklı belirlendiklerini ileri sürer³. Bu belirlenim süreçlerinde iktidar kavramının oluşum yeri ise sınıf pratikleri alanıdır.

Klasik devlet kuramlarının hemen hepsinin saplandığı nokta devletin politik egemenliğe indirgenmesi olmuştur. Bu indirgemeci bakış açısına göre her egemen sınıf kendi devletini kendi kapasitesine ve kendi uzlaşma noktalarına göre tasarlayacak ve onu böylece istediği gibi, çıkarlarına uygun olarak kullanacaktır.

² Nicos Poulantzas, **Faşizm ve Diktatörlük**, Çev. A. İnel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012. s. 11.

³ Poulantzas, 2012, s. 12.

Böylece tarih boyunca karşımıza çıkan her devlet, aslında bir sınıf diktatörlüğünden başka bir şey ifade etmez. Bu görüş kendi içinde tutarlı olsa da eksiktir; çünkü devlet aygıtını devlet erkine indirgemekte ve devleti tümüyle araçsal yönden algılamaktadır⁴.

Devletin sınıfsal yapıya sahip olduğunu savunan Karl Marx, Friedrich Engels, Antonio Gramsci gibi düşünürler devletin özel bir aygıt olduğunu iddia ederler⁵; buna göre devlet, politik egemenliğin ilişkilerine indirgenemeyen, kendine özgü maddi bir zırha sahiptir. Ama bu devlet biçiminin kapitalist formülü ile ilgili şöyle bir soru sorulabilir: Politik egemenliği sürekli elinde tutmak isteyen burjuvazi neden başka bir yöneme değil de bu ulusal-halkçı devlete, kendine özgü kurumlarıyla bu modern temsili sisteme başvurmaktadır?⁶ Bu soruya verilecek yanıt, burjuvazinin bu devlet biçiminden ne kadar uzun vadeli çıkar sağladığına bağlıdır. Ancak bu devlet ona pek çok yarar sağladıysa ve her daim sağlamışsa da, burjuvazi, bugün olduğu gibi geçmişte de bundan her zaman memnun olmanın uzağındadır. Öte yandan, burjuvazinin memnuniyetsizliğinin nedenlerinden biri olarak, devletin, sosyal güvenlik ve transfer harcamaları gibi, asla salt politik egemenliğe indirgenemeyecek bir dizi işlevi vardır ve bu işlevler konjonktürel olarak artmakta veya azalmaktadır⁷. Dolayısıyla daha tutarlı bir devlet çözümlemesi için devletin sınıfsal yapısından değil, sınıfsal kullanımından söz etmek gerekir⁸.

Poulantzas bununla ilgili olarak şöyle yazmıştır:

Devletin gerçekten de kendine özgü maddi bir çatısı vardır ve bu çatı hiçbir zaman yalnızca politik egemenliğe indirgenemez: Devlet aygıtı denen o özel ve giderek korkutucu şey, devlet erki içinde tükenmez. Ama politik egemenliğin kendisi de devletin kurumsal maddiliği içinde kayıtlıdır. Eğer devlet, tüm aksamıyla egemen sınıflar tarafından üretilmediyse onlar tarafından sadece ele geçirilmiş de değildir:

⁴ Nicos Poulantzas, **Devlet İktidar, Sosyalizm**, Çev. T. Ilgaz, Epos Yayınevi, Ankara, 2004, s. 12.

⁵ Gianfranco Poggi, **Modern Devletin Gelişimi**, Çev. B. Toprak, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 17.

⁶ Poulantzas, 2004, s. 12-13.

⁷ Poulantzas, 2004, s. 13.

⁸ Poulantzas, 2004, s. 14.

Devlet erki (kapitalist devlette burjuvazinin erki) bu maddilik içinde çizilmiştir. Devletin bütün edimleri politik egemenliğe indirgenmez, ama yine de onun kurumsal izlerini taşır⁹.

Böylece toplumsal çatışmanın belirleyenlerinden biri olan ekonomik sömürü de bu maddi çatı altında olması gereken yere yerleştirilmiştir: Ekonomik ilişkiler devletten ayrı değil, devlete içkindir. Zira ekonominin boyutu ve konumu, üretim, sömürü ve emek fazlasını sömürme ilişkilerinin boyutu, kapitalizm-öncesi üretim biçimleri içinde de, kapitalizm içinde de hiçbir zaman kapalı ve kategorik, yeniden üretilebilir ve içsel işleyişinin kendine özgü yasalarına sahip bir yapı oluşturmamıştır¹⁰. Buradan da anlaşılacağı üzere politika-devlet, farklı şekillerde olmakla birlikte, üretim ilişkileri içinde ve bu ilişkilerin her kuşakta yeniden üretiminde her zaman kurucu olarak var olmuştur; ideoloji için de aynı şey geçerlidir¹¹.

Açıkça görülüyor ki devletin tepkilerini anlamak için yapılacak herhangi bir çalışmaya sınıflar arası ilişkiler ve sınıfların iktidar bloğu karşısındaki konumuna yönelik gözlemler kadar ekonomi-politik veriler de katılmak zorundadır¹². Çünkü sınıfsal konumlar ekonomi tabanlı birtakım erklerle kendilerini gösterir; böylece sınıfsal konumlar, esasen üretim ilişkileri içinde, pratiklerden ve sınıf mücadelelerinden ibaret bir gösterge olarak yorumlanmalıdır. Bu ilişkiler ve sosyal işbölümü, sosyal sınıfların dışında ve onları önceleyen bir ekonomik yapı oluşturmadıkları gibi, iktidar bloğunun ve iktidara yönelik savaşımın dışındaki herhangi bir alana da ait değillerdir. Sosyal sınıflar, sonradan ya da başka yerde savaşım vermek üzere üretim ilişkilerinin içine “kendinde sınıf” olarak yerleştirilmiş

⁹ Poulantzas, 2004, s. 14.

¹⁰ Poulantzas, 2004, s. 18.

¹¹ Poulantzas, 2004, s. 18.

¹² Karl Marx, **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı**, Çev. S. Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2011, s. 269-270.

de değildirler. Bu açıdan, devletin üretim ilişkileriyle arasındaki bağı serimlemek, onun sınıf kavgası içindeki varlığının ilk çerçevesini çizmektedir¹³.

B. AYGITLAR BÜTÜNÜ OLARAK DEVLET

Marxist tanımla ideoloji sınıfsal bir olgudur. Özellikle egemen ideoloji, egemen sınıfın en etkin erklerinden biridir. Egemen ideoloji, egemen sınıf üzerinden devlet aygıtlarında cisimleşir; dolayısıyla bu aygıtların rolü de bu ideolojiyi geliştirmek, aşılacak ve yeniden üretmektir¹⁴. Devlet bu anlamda polisiye terör ya da içselleştirilmiş baskıyla veya okul ve ibadethanelerde ürettiği sahtekârlık ve imgesellikle sınıf egemenliğinin pratik edildiği bir mekanizmadır; devlet korur, yasaklar ve aldatır¹⁵. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır: Devletin yasaklama ve aldatma haricinde bir de “koruma” fonksiyonuna sahip olması egemen ideolojinin sanıldığı gibi sadece iktidar bloğunun çıkarlarına yönelik olarak değil, aslında çift taraflı çalıştığını göstermektedir.¹⁶

Toplumsal grupların iktidar bloğu ve devletle olan ilişkisinin, uzlaşma olarak ifade edilen şeyin içinde, her zaman maddi bir temeli vardır. Çünkü birçok işlevinin yanı sıra, sınıf egemenliğinin de hizmetinde olan devlet, egemen sınıflar ile ezilen sınıflar arasında istikrarsız bir uzlaşım alanında işlemektedir. Devlet böylece çeşitli sosyal gruplar karşısında bir dizi olumlu maddi önlemleri - bu önlemler ezilen sınıfların savaşımla kazanılan tavizler olsalar bile - zaman zaman yürürlüğe koyar. Bu, klasik Marxizmin devlete bakışını restore eden önemli bir durumdur. Eğer devlet ile sosyal gruplar arasındaki ilişki, klasik Marxizmde olduğu gibi baskı-ideoloji

¹³ Poulantzas, 2004, s. 30.

¹⁴ David Spitz, **Antidemokratik Düşünce Şekilleri**, Çev. Ş.Yalçın, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1994, s. 51.

¹⁵ Poulantzas, 2004, s. 34.

¹⁶ Karl Marx, **Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i**, Çev. E. Özalp, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 60.

ikilisine indirgenseydi bu ilişki anlaşılamazdı¹⁷. Öyle ki, zamanında faşizm bile kitleler karşısında bir takım olumlu politikalar üretmek zorunda kalmıştır: Buna işsizliğin azaltılması, bazı halk gruplarının gerçek satın alma güçlerinin korunması ve kimi zaman da iyileştirilmesi, adında “toplumsal” kelimesini içeren kanunların çıkarılması gibi örnekler verilebilir. Ama bu, doğal olarak, kitlelerin görece artı-değer üzerinden giderek artan bir biçimde sömürülmesine son vermedi¹⁸.

Buradan da anlaşılacağı üzere devlet ve devlete özgü baskı aygıtlarında ve ideolojik aygıtlarda somutlaşan stratejiler, hiçbir zaman tümüyle gizli kapaklı değildir. Böyle bir gizliliğin olmayışının sebebi sadece devlete karşı yürütülen muhalefetle açığa çıkarılan bilgilerin yayılması değil, aynı zamanda belli bir düzeyde, taktiği açıkça ilan etmenin de egemen sınıflar arası bir ittifakı amaçlayan devletin uyguladığı stratejilerin bir parçası olmasıdır. Hele ki temsili bir sistemde bu açıklık, söz konusu sınıfların temsil rolü içinde, devletin sahnelediği oyunun bir parçasıdır¹⁹. Bu durum ilk bakışta bir paradoks gibi görülebilir, ancak değildir. Bu bağlamda egemen sınıfları ve egemen sınıf iktidarını ortaya çıkaran hemen her şey, her zaman, bir şekilde, bir yerlerde, bir devlet söylemiyle üretilmiş, ilan edilmiş, kamusal açıdan sınıflandırılmıştır: Ne Amerika Birleşik Devletleri Joseph McCarthy döneminde sol görüşlülere fişlediğini yalanlamış, ne de Hitler Yahudileri katletme amacını gizleme gereği duymuştur. Öte yandan devlet, belli bir noktaya kadar doğruyu söylemekle, iktidarın hedeflerini yüksek sesle duyurmakla kalmaz, aynı doğrultuda aygıtları aracılığıyla yeni politik stratejiler geliştirme sorumluluğunu da üstüne alır. Özellikle ideolojik aygıtlar sayesinde bilme teknikleri üretir ve bunlar egemen ideoloji içinde harmanlanmış olarak, toplumun beynine kazınır²⁰.

Devlet, bir başka strateji olarak, kendi aygıtlarının bütünü içinde yalnızca ideolojik aygıtlarının değil baskıcı ya da ekonomik aygıtlarının içinde de düşünce

¹⁷ Norberto Bobbio & Jacques Texier, **Gramsci ve Sivil Toplum**, Çev. A. İpek & K. Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 28.

¹⁸ Poulantzas, 2004, s. 35.

¹⁹ Poulantzas, 2004, s. 36.

²⁰ Poulantzas, 2004, s. 36.

işçiliğini beden işçiliğinden ayırarak cisimleştirir. Bu ayırma, beden ve fikir işçiliği konusunda doğalcı-pozitivist farklılaşmanın terk edilmesiyle açığa çıkar²¹.

Bu bilme-iktidar ilişkisi yalnızca ideoloji ile ilgili değildir ve özellikle de resmi ideolojinin kanatları altında devletin meşruluğunu sağlamakla birlikte sadece sıradan bir meşrulaştırma işlevi taşımaz.²² Feodalizmden rekabetçi kapitalizme geçiş sürecinde burjuva devleti ve burjuva ideolojisi ekseninde bilme-iktidar ilişkisi, hukuki-politik yapının mutlak egemenliği ile birleşmiştir. Politika ve hukuk, Nicollò Machiavelli'den günümüze kadar (ve daha sonra yapılacak tüm kavramsallaştırmalarda), kendini açık bir şekilde bilimsel tekniğin kipinde ve ütopya olarak nitelediği şeyin anti-tezi olan bir bilmenin sahipliğini elinde tutan zorunlu bilgilerin modeline göre meşrulaştırmıştır²³.

Sermayenin bilme eylemine el koyması fabrikada gerçekleşir; devlet burada aracılık yapmaktadır. Bu aracılığın devlete kazandırdığı avantaj, devletin, söylemini örgütlerken bilimi de buna katabilme yeteneği kazanmasıdır. Kapitalist devlet bilginin üretilmesini denetlerken, bilim de, iktidara eklemlenmiş bir devlet bilimi şeklini almaktadır²⁴. Devletin ürettiği bilginin taşıyıcısı ise entelektüellerdir.²⁵

Antonio Gramsci'nin açıkça ortaya koyduğu gibi, uzman ve profesyonel bir sınıf olarak aydınlar, modern devlet tarafından etkinleştirilmiş ve bir tür ücretli asker formuna sokulmuşlardır²⁶. Bilmenin ve bilimin taşıyıcıları olan entelektüelleri (üniversiteler, enstitüler, akademiler, çeşitli bilim kurumları) devlet memurları haline getiren mekanizma bu devletin memurlarını da entelektüel kılmaktadır. Dolayısıyla

²¹ Poulantzas, 2004, s. 61.

²² Raymond Aron, **Demokrasi ve Totalitarizm**, Çev. V. Hatay, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 262.

²³ Poulantzas, 2004, s. 62.

²⁴ Poulantzas, 2004, s. 63.

²⁵ Bobbio & Texier, 1982, s. 37.

²⁶ Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri**, Çev. A. Cemgil, Belge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 178.

yeni bir işlev kazandırılmış entelektüeller, devlet aygıtlarının çekirdek işlemcisi olarak görülmelidirler²⁷.

Entelektüeller aygıtları işlettiği gibi, kapitalist devletin en önemli harcını da oluştururlar: Ulusal dili. Kapitalist devleti ayakta tutan şey, ulusal dili üretmek ve öteki dilleri ezmek suretiyle dilin birleştirilmesidir. Ulusal dil, ulusal bir ekonominin ve bir pazarın yaratılması için zorunludur, ama asıl rolü devletin politik etkinliklerini gerçekleştirebilmesini sağlamaktır²⁸.

Yazılı işareten, notadan, raporlardan arşivlere kadar, kapitalist devlet için yazılı olmayan hiçbir şey mevcut değildir ve yapılan her şey, bir yerlerde, her zaman yazılı bir iz bırakır. Yazı artık kapitalizm öncesi devletlerde olduğundan farklı bir anlam kazanmaktadır. Poulantzas şöyle yazmıştır:

Bu artık egemenin söyleminin (gerçek ya da varsayılmış) düpedüz kopyası olan bir yeniden kayda geçirme yazısı, açıklama ve belleğe alma yazısı, anıtsal yazı değildir. Bir söylemi yinelemek yerine bir güzergâhın izi haline gelen, bürokratik yerleri ve düzenekleri çizen, bu devletin merkezileşmiş-aşama-düzenli uzamını belirleyip gösteren, anonim bir yazı söz konusudur. Bürokratikleşmenin o ardışık ve kesikli zinciri içinde dümdüz ve tersine çevrilebilir aralıkları hem yaratan hem de uzamsal kılan yazı²⁹.

C. SINIF KAVGALARININ ARENASI OLARAK DEVLET

Artı-değerin üretimi ve politik-ideolojik basamaklarla olan bağlantısı içinde kemikleşmiş olarak bulunan iktidar ilişkileri, yukarıda da anlatıldığı üzere temelde özgül aygıtlar içinde somutlaşmışlardır. Politik ve ideolojik iktidarlar kesinlikle devlete indirgenmemiştir ya da devletle özdeşleştirilmez. İktidar ilişkileri, sosyal

²⁷ Gramsci, 2014, s. 180.

²⁸ Poulantzas, 2004, s. 64.

²⁹ Poulantzas, 2004, s. 65.

işbölümü ve sınıf çatışmaları için de söz konusu olduğu üzere, devletin çok dışına taşmaktadır³⁰. Hegemonik aygıtların (ideolojik, kültürel aygıtlar, ibadethane, okul vs.) tamamı, hukuki yönden özel olsalar da, devlete aittirler. Oysa Michel Foucault ve Gilles Deleuze gibi düşünürlere göre devlet her durumda yalnızca kendi bürokratik alanına (ordu, polis, hapisane, mahkemeler vs.) sıkıştırılmıştır³¹. Bu da onlara, iktidarın, kendi iktidar kuramlarına uygun olarak, devletin dışında da var olduğunu söyleme imkânı vermektedir. Bu düşünce de yanlış değildir: Devletin dışında yer aldığı varsayılan, ama yine de iktidar odağı olduğu düşünülen bir takım yerler (sağlık ve sosyal yardım aygıtı, hastaneler, spor kuruluşları vs.), devletin stratejik alanına girdiği ölçüde fazlasıyla iktidar odağıdır³².

Bir anlamda aygıtlar aracılığıyla yaratılmış sınıfsal bölünmelerin ve dolayısıyla da çatışmanın ve sınıfsal iktidarların olduğu her yerde, devlet, yani aygıtlar üzerinden kristalleşmiş bir politik iktidar vardır. Dolayısıyla doğa durumunda ve devlet olmaksızın sınıf çatışması ve politik-ideolojik iktidar var olamaz. Bu duruma atfen Poulantzas şöyle yazmıştır:

Aydınlanmanın politika felsefesinin (devleti önceleyen toplum felsefesi) belirgin izlerini taşıyan bütün bir geleneğin arzuladığı gibi, devletten önce var olan ya da devleti önceleyen 'doğal durum' ya da 'toplumsal durum' yoktur. Devlet baştan itibaren, üretim ilişkilerinin de dahil olmak üzere mücadelelerin alanını nirengiler, pazarı ve mülkiyet ilişkilerini düzenler, politik egemenliğini kurumsallaştırır ve siyaseten egemen olan sınıfı kurar, toplumsal işbölümünün bütün biçimlerini, toplumsal gerçeğin tamamını, sınıflar halinde bölünmüş bir toplumun atıfsal çerçevesi içinde işaretleyip, kodlandırır³³.

Dolayısıyla Hegel'in iddia ettiği gibi mutlak bir totaliterlik devletin özünde vardır³⁴. Devlet totalitarizmi, hem asıl hem de sonsuzdur, çünkü bilinen her türlü

³⁰ Poulantzas, 2004, s. 40.

³¹ Michel Foucault, **Toplumunu Savunmak Gerekir**, Çev. Ş. Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 41.

³² Poulantzas, 2004, s. 41.

³³ Poulantzas, 2004, s. 44.

³⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, **Tinin Görüngübilimi**, Çev. A. Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 377.

tarihin öznesi devlettir. Verili durumda devlet her şeydir: Devlet ve toplum kavramlarının terazideki dengesi değişmiştir ama problematik aynı kalmaktadır: Basit ve tekçi bir ilkede temellenmiş ve bir kökenler metafiziği üzerine kurulmuş, mekanik ve doğrusal ilerleyen bir nedensellik problematiği³⁵. Sınıf çatışmaları devlete nazaran öncelik taşımak ve devletin dışına taşımakla kalmamakta, bununla birlikte iktidar ilişkileri de bir başka açıdan devletin ötesine geçmektedir: İktidar ilişkileri sınıflar arası etkileşimi kapsayıcı bir görünüm sergilemek durumunda değildir ve sınıfsal ilişkilerin dışına da kendiliğinden çıkabilir. Bu, iktidar ilişkilerinin sürekliliğe sahip olmadıkları, politik egemenliğin alanı üzerinde şekillenmedikleri ya da bu egemenliğin hedefi olmadıkları anlamına değil ama sınıflar temelinde haritalanmış sosyal işbölümüyle aynı kaynaktan çıkmadıkları, dolayısıyla bunun doğrudan sonucu olmadıkları ve bu işbölümüyle ne benzer ne de eş yapılı oldukları anlamına gelir. Sınıfsal çatışmalar her zaman için aygıtlar karşısında öncelik taşırlar ve sürekli bir şekilde onların dışına taşarlar³⁶. Çatışmacı bir toplumsal yapıda, her iktidar sınıfsal bir anlam kazansa bile, sınıflar halinde bölünme her türlü iktidarın oluşumundaki kuşatıcı alan değildir³⁷.

Devlet, bütün iktidar ilişkileri içinde, onlara sınıfsal bir süreklilik kazandırmak ve onları sınıfsal iktidarlar ağı içinde çembere almak amacıyla, edimiyle ve bu edimin sonuçlarıyla ilgilenmektedir. Devlet böylece egemen sınıf iktidarının yenileme ve meşruluk araçları haline gelmiş tikel erkleri kontrol eder³⁸. Sonuç olarak sınıfsal erk, sınıflar halinde parçalanmış ve dinamiği sınıf kavgası olan bir sosyal yapının çekirdeğindeki iktidarın temel koşulu olarak ortaya çıkar. Buna paralel olarak politik iktidar, ekonomik erk ve sömürü ilişkileri tabanı üzerinde kurulu olmakla beraber önceliklidir. Şöyle ki, politik iktidarın dönüştürülmesi iktidarın diğer alanlarındaki her türlü esaslı değişikliği belirler, ancak böylesine bir değişiklik için politik iktidar tek başına yeterli değildir. Ayrıca kapitalist üretim biçiminde, politik iktidar, erkin diğer alanlarına kıyasla özgül bir alan ve yer işgal eder ve bu erk

³⁵ Poulantzas, 2004, s. 46.

³⁶ Juan J. Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Çev. E. Özbudun, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1984, s. 58.

³⁷ Poulantzas, 2004, s. 49.

³⁸ Linz, 1984, s. 81.

öncelikle politik iktidarın merkezi uygulama alanı olan devlette yoğunlaşmakta ve somutlaşmaktadır³⁹. Her iktidar biçimi, muhakkak birtakım aygıtların içinde somutlaşmış olarak var olur. Bu aygıtlar iktidarın basit uzantıları değildir, orada yaratıcı bir rol oynarlar. Dolayısıyla devletin kendisi de sınıfsal erklerin yaratılmasında organik bir biçimde etkindir⁴⁰.

1. Sınıf Kavgası Ortamında Bireyselleşme ve Devlet

Devletin uzman birimlere bölünmesi ve merkezileşmesi, aşama-düzenli bürokratik yapısı ve karar mekanizması seçimle işbaşına gelen kurumları, tüzel ve gerçek kişilerin ve özgürlüklere sahip olduğu varsayılan öznelerin “bireyler” olarak adlandırılması, politik yapının da bölünmesine neden olmaktadır. Bu devlet iktidarın pratiğinin yöneldiği politik alanın özel bir biçimde örgütlenmesini gerektirir⁴¹. Devlet bu bölünmeyi gerçekleştirir ve şekil bakımından denk yapılar (ulusal egemenlik, halk istenci) halinde parçalanmış bu yapının birliğini (halk-ulus) temsil eder (temsili sistem). Öte yandan devletin aygıtlarının maddiliği de parçalanarak, denk, standart, sosyal yapıya uyarlanmış ve sosyal yapıya egemen olmak üzere yeniden oluşturulur: Modern ordudan idareye, adli kurumlardan hapishaneye, okula, medya organlarına kadar⁴².

Kapitalist devletin kurumsal maddiliği işte bu tekilleşmede kökleşir. Birliğin (ulusun) temsili ve ulus-halk olarak tanımlanmış yegâne gerçekliğin kurucu yapılarının örgütlenmesi, yani bürokrasi devletin genlerinde kayıtlıdır. Aynı zamanda, bu devletin aygıtları da böylece oluşturulan gövde üzerinde iktidarı uygulayacak tarzda konumlanmıştır⁴³.

³⁹ Linz, 1982, s. 82.

⁴⁰ Poulantzas, 2004, s. 51.

⁴¹ Poulantzas, 2004, s. 69.

⁴² Poulantzas, 2004, s. 69.

⁴³ Poulantzas, 2004, s. 71.

Devletin bu yönü pratikler şeklinde görünüm kazansa bile, amaç sadece egemen ideolojiyi zihinlere kazımak ya da gündelik hayatın içinde hak ve yükümlülüklerin belirlenmesi, özel-kamusal alan tanımlamaları vs. değildir.⁴⁴ Devlet, Foucault'nun “disiplinler” diye adlandırdığı bir bilme teknikleri ve iktidar pratikleri aracılığıyla bireyselleşmenin yaratımına katkıda bulunur; bu girişim “normalleştirme” kelimesiyle anlatılır; böylece “normalleştirme” de devlet iktidarının araçlarından biri haline gelir⁴⁵.

2. Sınıf Kavgası Ortamında Yasa ve Devlet

Modern devlet, egemen sınıf olan burjuvazinin çıkarlarına uygun olarak yasa-terör karşıtlığı gibi bir yanılsama yaratarak yeni bir görünüm kazanır: Sınırsız iktidarın karşıtı olarak beliren ve kabile devletinden ayrılan yasa devleti. Zaten yasa, iktidarın bileşenleri arasında her zaman bulunmaktaydı; Babil ya da Asur hukukundan Antik Yunan ve Roma hukukuna ve Ortaçağın skolastik iktidarına kadar, Asya tipi totaliter devlet ya da Urstaat, kölelik sistemi, feodalizm ve Ständestaat, her zaman için hukuk ve yasa üzerinde inşa edildiler. Her devlet biçimi, en zalimi bile kendini her zaman yasal bir örgüt olarak kurdu, kendini yasanın içinde gösterdi ve yasal kategoriler altında işledi⁴⁶.

Ancak modern devleti farklı kılan şey, kapitalizm-öncesi dönemdekinin aksine, şiddet, terör ve savaş tekeli elinde tutmasıdır⁴⁷. Dolayısıyla modern devlette yasa, devlet tarafından uygulanan şiddetin örgütlenmesinin ve devletin yarattığı baskıcı düzenin ayrılmaz parçası haline gelir; yasa, bu anlamda, organize politik şiddetin kodudur⁴⁸. Yasa artık, otoriteden güdülemeye geçişi sağlayan iktidar

⁴⁴ Burak İyiekici, Marksist Devlet Kuramına Doğru: Bob Jessop Üzerine Bir Değerlendirme, **Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010, s. 320.

⁴⁵ Poulantzas, 2004, s. 72.

⁴⁶ Poulantzas, 2004, s. 84.

⁴⁷ Onur Karahanoğulları, **İdarenin Hukukla Kavranması: Yasallık ve İdari İşlemler (Yargı Kararlarına Dayalı Bir İnceleme)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012, s. 3.

⁴⁸ Poulantzas, 2004, s. 85.

uygulamasıdır. Diğer bir deyişle, egemenlik altına alınmış kitleler üzerindeki baskının “içselleştirilmesi” yasa tarafından sağlanır⁴⁹.

Baskının içselleştirilmesi kavrayışı çağdaş politika kuramcıları arasında epeyce tartışılmış bir konudur. Ancak Poulantzas’a göre, Frankfurt Okulu’nun otorite kaynağı olarak ailenin polise ikame edilmesine ilişkin ünlü çözümlemesi ve Herbert Marcuse’ün *Tek Boyutlu İnsan*’da işlediği simgesel şiddet, Pierre Bourdieu’nün özgün bir içerikle ele aldığı “sermaye” kavramı gibi tartışmalar, baskının içselleştirilmesi olgusunu bir ölçüde hafifletilmiş olarak sunmaktadır⁵⁰.

Tartışmalı nokta, bu düşünürlerin hem baskının içindeki örgütlü fizik şiddeti ihmal etmeleri hem de iktidarı sembolik ya da içselleştirilmiş baskıya indirgemeleridir. Bu nedenle bu düşünürler, baskıya rıza göstermenin olumlu nedenlerini ve iktidarın kitlelere verdiği tavizlerin mantığını gözden kaçırmakta ve devlet iktidarını “baskı sevgisi” içinde konumlandırmaktadırlar⁵¹.

Kapitalist iktidar biçimlerinin sabitleştirilmesi, Foucault’nun bahsettiği gibi biyo-iktidar araçlarının kurulması, ideolojik-kültürel kurumların ortaya çıkması şiddetin devlet tekelinde olmasına ihtiyaç duyar ve bu şiddet de meşruluğun yasallıkla yer değiştirmesiyle ve yasanın mutlak egemenliğiyle kaplanmıştır⁵².

Şiddet tekelinin devletin elinde bulunması nedeniyle devlet, sıklıkla kendi yasasını çiğneyerek işler. Her hukuki yapı, şemasını kendi çizdiği sistemin parametresi olarak, kendi sürekliliğini bozmayacak şekilde, devletin kendi yasasını çiğnemesini görmezden gelir. Buna *devlet gereği* denir ve terim devletin, yasadışılığını, bizzat kendi kurumsallaştırdığı hukukun içinde konumlandığını

⁴⁹ Max Horkheimer, “Otorite ve Aile”, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, Çev. M. Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 262-263.

⁵⁰ Herbert Marcuse, **Tek-Boyutlu İnsan**, Çev. A. Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 110 ve Pierre Bourdieu, **Pratik Nedenler**, Çev. H. U. Tanrıöver, Hil Yayın, İstanbul, 2005, s. 88.

⁵¹ Bobbio & Texier, 1982, s. 70-71.

⁵² Poulantzas, 2004, s. 90.

anlatır. Hatta her hukuki sistem, aynı zamanda söyleminin bir ögesi olarak yasal boşlukları içermesi anlamında da yasadışılığı onaylar⁵³.

Dolayısıyla yasanın, toplumu terörden veya kaostan koruduğuna yönelik iddia, basit bir ideolojik saptırmadır. Kaldı ki pratikte tiranlık bile olsa, yasaı olmayan bir devlet yoktur ve bir yasanın varlığı, ne şekilde olursa olsun bir barbarlığı ya da vandalizmi hiçbir zaman engellememiştir⁵⁴. Yasanın bu durumu, her mevcut devlet sisteminin totaliter yapısıyla uyuşmaktadır.

Her yasal sistem bazı ortak özelliklere sahip olmakla birlikte kapitalist hukuk, soyut, genel, biçimsel ve kesinlikle kurallaştırılmış normlar bütününden kurulu bir aksiyomlar sistemi oluşturmasıyla özgül hale gelmiştir. Kapitalist hukuk anlayışında meşruluk ilkesi yasallık ilkesiyle yer değıştirir. Böylece ulusun maddileşmesi olan yasa, devlet egemenliğinin temel göstergesi haline gelir: Hukuk, burjuva ideolojisinin başlıca görünümü şeklinde yapılır ve diğher her türlü ideolojinin yerine geçer⁵⁵. Bu sayede soyut, biçimsel ve evrensel yasa, öznelere biricik gerçekliği durumuna gelir.

Hukukun yeni biçimi ve hukuki sistematik ile devlet aygıtlarının profesyonelleşmesi arasındaki ilişki, uzman hukukçular grubunun ortaya çıkmasından da okunabilir. Bu grup, toplumdan görece ayırık bir konuma sahip olarak, devletin içinde yoğunlaşan fikir işçiliğini de temsil etmektedir. Poulantzas bu durumu şöyle anlatır:

Geniş anlamıyla her devlet edimcisi, parlamenter, politikaçi, polis, subay, yargıç, avukat, noter, memur, sosyal sigorta görevlisi, vs. yasayı yapan, yasayı ve kuralları bilen, onları somutlaştıran, onları uygulayan bir yasa adamı olması ölçüsünde bir fikir işçisidir. Yasayı bilmemek özür değıldir kuralı, devletin temsilcileri dışında, hiç kimsenin yasayı bilemeyeceğı modern bir hukuk sisteminin temel özdeyişidir. Her yurttaşın edinmiş olduğı varsayılan bu bilgi, okullarda özel bir dersin konusunu bile

⁵³ Poulantzas, 2004, s. 94.

⁵⁴ Poulantzas, 2004, s. 95.

⁵⁵ Poulantzas, 2004, s. 97-98.

oluşturmaz; bir yandan yurttaşın yasayı bilmesi gerektiği iddia edilirken, sanki her şey bilmemesi için düzenlenmiştir. Bu özdeyiş, böylece, yasayı bilmeyişi bizatihi bu yasanın ve hukuk dilinin belirleyici çizgisi olan halk kitlelerinin, devletin memurları, yani yasanın yapıcıları, muhafızları ve uygulayıcıları karşısındaki bağımlılığını dile getirmektedir. Modern yasa bir devlet sırrıdır, hikmet-i hükümet tarafından el konmuş bir bilmenin kurucusudur⁵⁶

Modern yasa bu doğrultuda, iktidarın uygulanmasına ve devlet aygıtlarının müdahalelerine sınırlar getirir. Yasanın bu rolü, sınıflar arası güç ilişkilerine bağlıdır ve egemen sınıfların iktidarına karşı ezilen sınıflar tarafından dayatılan bir engeli de gösterir. Hukukun bu rolünün olağanüstü kapitalist devlet biçimlerinde (faşizm, askeri diktatörlükler) ortadan kaldırılan ilk şey olmasının nedeni de budur⁵⁷. Modern anlamıyla yasa, böylece, devlet şiddetine karşı olarak değil, halk kitlelerinin direnişi karşısında sergilediği kontrol fonksiyonuyla devreye girmektedir. Sonuç olarak hukuki aksiyomatik, bir yandan sınıflar arası bir güç ilişkisini yansıtırken, bir yandan da stratejik bir projenin temelini atmıştır; çünkü yarattığı sistemin parametreleri içine ezilen sınıfların direniş ve kavgasını da sokar.⁵⁸

D. İKTİDAR İLİŞKİLERİNİN SOMUTLAŞMASI OLARAK DEVLET

Kapitalist devletle ilgili klasik Marxizmin ürettiği kuram çağdaş devlet kuramlarıyla kıyaslandığında fazlasıyla şekilci kalmaktadır. Bu şekilcilik beraberinde şu şekilde özetlenebilecek bir takım sonuçlar doğurur: Her devlet bir sınıf devletidir; her politik egemenlik bir sınıf diktatörlüğüdür; kapitalist devlet burjuvazinin devletidir; genel olarak kapitalist devlet ve özelde her kapitalist devlet burjuvazinin diktatörlüğüdür⁵⁹.

⁵⁶ Poulantzas, 2004, s. 100.

⁵⁷ Poulantzas, 2004, s. 102-103.

⁵⁸ İyiekici, 2010, s. 303.

⁵⁹ Poulantzas, 2004, s. 138-139.

Ancak günümüzün iktidar uygulamaları incelendiğinde kapitalist tabanlı devlette iktidar ilişkilerinin bu kadar basite indirgenemeyeceği anlaşılmaktadır. Öncelikle, klasik Marxizmde anlatılageldiği gibi, devletin egemen sınıflar - özellikle de burjuvazi - karşısında, önemli bir örgütsel işlevi vardır. Bu işleviyle devlet, egemen sınıfı ya da sınıfları temsil eder. Diğer bir deyişle, burjuva sınıfının fraksiyonlarından oluşan iktidar bloğunun uzun vadeli çıkarını temsil eder. Ama her şey burada bitmez; iktidar bloğuna zaman zaman, kapitalist sosyal formasyonda bulunan, başka üretim tarzlarından gelen sınıflar da katılırlar⁶⁰.

1. Sınıf Kavgası ve Devlet

Devlet, iktidar bloğunun örgütlenmesi ve oluşturulmasındaki hayati işlevini, bu bloğun herhangi bir fraksiyonu karşısında ya da herhangi bir tikel çıkar karşısında görece bir özerkliği elinde tuttuğu ölçüde sürdürebilir. Bu, kapitalist devletin kurucu özerkliğidir.

Modern kapitalist devlet, burjuvazinin fraksiyonlarından bir tanesinin ve mevcut tekeli sermayenin hegemonyası altında, burjuva sınıfının tamamının uzun vadeli hedeflerini gerçekleştirmeye mecburdur. Burjuvazi yapısal olarak fraksiyonlar halinde bölünmüştür. Ana iki fraksiyon, tekeli sermaye ve tekeli olmayan sermaye etrafında kümelenen gruptan oluşur. Bu iki fraksiyon, gitgide farklı oranlarda olmakla beraber, bütün bir yapı şeklinde politik egemenlik alanını işgal eder, bu yüzden de iktidar bloğunun kalıcı parçasıdır. Devlet, fraksiyonlardan birinin hegemonyası altında burjuvazinin genel çıkarının organizasyonunu sağlayabilmek amacıyla, iktidar bloğunun herhangi bir fraksiyonu karşısında belli bir özerkliği her daim elinde tutar. Şu halde kapitalist devlet, bir ilişkiler bütünü olarak, diğer bir deyişle, sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki bir güç dengesinin fiziksel yoğunlaşması olarak düşünülmelidir. Ancak buradaki ayrıma dikkat etmek gerekir:

⁶⁰ Poulantzas, 2004, s. 141.

Devlet “sadece” bir ilişkiler yoğunluğu değildir; “sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki bir güçler dengesinin” “maddi” ve “özgül” yoğunlaşmasıdır⁶¹.

Devleti nesne olarak ya da özne olarak gören anlayışların devlet ile sınıflar arasındaki ilişkileri anlama biçimi, iki taraf arasındaki etkinin yönü dışında aynıdır ve basittir: Ya egemen sınıflar, baskı gruplarıyla başa çıkamayarak devlete (nesne) tabi olurlar, ya da devlet (özne) egemen sınıflara tabi olur. Bu basite indirgenmiş ilişki tipleri içinde, devlet ve egemen sınıflar, birbiriyle “çatışan”, biri ötekinin karşısında olan kendi-için-varlıklar olarak düşünülür ve bunların her biri, toplamı sıfır olan iktidar anlayışı uyarınca, iktidara ötekinin sahip olmadığı miktarda sahip olacaktır. Ya egemen sınıf, kendini devletin erkleri içinde eritir (nesne-devlet), ya da liberal ütopyada olduğu gibi devlet egemen sınıfa direnir ve iktidarı ondan geri alır (özne-devlet ya da liberal hakem devlet)⁶².

Devlet politikasının oluşumundaki kopmalar, devletin genlerinde kayıtlı sınıfsal uzlaşmazlıkların doğrudan sonucu olarak düşünülme zorundadır (ilişkiler-devleti). Devleti, sınıflar ve fraksiyonlar arasındaki çelişkili dengenin yoğunlaşması olarak görmek, devletin baştanbaca sınıfsal uzlaşmazlıklarla dolu ve paramparça olduğunu varsaymak demektir. Sınıfsal ayrımları yeniden üretmek için tasarlanmış bir yapı olarak devletin politikası çatlaksız, tekparça bir blok değildir; devlet politikası kendi içinde bölünmüştür.

Sınıfsal uzlaşmazlıklar devleti oluşturur ve bu uzlaşmazlıklar devletin maddi çatısında vardırırlar ve böylece devletin örgüt şemasını şekillendirirler. Sonuç olarak devlet politikası, bu uzlaşmazlıkların devlet içindeki etkileşimlerinin sonucudur⁶³. Böylece iktidarın yukarıdan aşağıya, basamak basamak, aşamalı bir sistem içinde paylaştırılması üzerinde temellenen, piramit şekilli bir aygıt olarak devlet düşüncesinden sonsuza dek vazgeçmek gerekir. Çünkü bu tarz bir devlet algısı, iktidarın pratiğindeki standartlığın, hukuki düzenlemelerle sağlanabileceğine dair

⁶¹ Linz, 1984, s. 189.

⁶² Spitz, 1994, s. 77.

⁶³ Poulantzas, 2004, s. 148.

yanlış bir yoruma yol açacaktır. Devlet tabi ki piramit biçimli, merkeziyetçi bir bürokratik yapıya sahiptir; ancak bu, aşağıda anlatılacağı üzere ikincil derecede ve başka bir şeydir.

Devletin politikası, karar alma-almama süreçlerinde görülebileceği üzere bir çelişkiler yumağı aracılığıyla oluşturulur ve bu nedenle kısa vadede inanılmaz derecede tutarsız ve karışık görünür. Ancak tutarlılık, sürecin sonunda, uzun vadede muhakkak sağlanacaktır. Bu uzun vadede gerçekleştirilen hedefle ilgili Poulantzas şunları söyler:

Devlet aygıtları, iktidardaki blok ile ezilen bazı sınıflar arasında geçici uzlaşmaların (değişken) bir oyununu sahneleyerek hegemonyayı kutsar ve yeniden üretirler. Devlet aygıtları, ezilen sınıfları durmadan düzensiz ve bölünmüş kılarak, onları iktidardaki bloğa yönelterek ve onların kendi politik örgütlerini devre dışı bırakarak, iktidardaki bloğu örgütlerler, birleştirirler⁶⁴.

2. İktidar İlişkileri ve Devlet

Bir sınıfın kendi çıkarlarını gerçekleştirme potansiyeli, rakip sınıfların çıkarları için tehlike oluşturur ve bunlar karşıtlık halindedir. Dolayısıyla iktidarın alanı kesinlikle ilişkiseldir⁶⁵. Daha özel olarak politik iktidar, bir sınıfın iktidarının örgütlenmesini ve politik konjonktür içindeki sınıfsal durumu, parti halinde örgütlenmeyi, sosyal güçler halini almış sınıfların arasındaki ilişkileri, dolayısıyla da stratejik bir alanı ifade eder. Devlet, ne iktidarı elinde tutan sınıfa organik olarak bağlı bir gücün deney tüpüdür (nesne), ne de iktidarı sınıflardan koparabilecek yeteneğe sahip bir öznedir. Devlet, ezen sınıfın ezilen sınıflarla ilişkisi içindeki stratejik örgütlenme yeridir. Devlet, iktidarın uygulandığı bir yer ve merkez olmakla birlikte kendine özgü bir iktidara sahip değildir. Çatışmaya dayalı bu stratejik örgütlenmeyle ilgili olarak, devlet, halk kitlelerinin bazı devlet aygıtları içindeki doğrudan varlıklarını dışlayabilen özgül bir yapıya da sahiptir. Halk kitleleri, okul, ordu ya da temsilcilerini kendi içinden seçtiği parlamento gibi aygıtlarda doğrudan

⁶⁴ Poulantzas, 2004, s. 156.

⁶⁵ Poulantzas, 2004, s. 163.

bulunsalar da, polis, yargı ya da idare gibi aygıtlardan fizik yönden uzakta tutulmuşlardır⁶⁶.

3. Bürokrasi

Toplumsal çatışma, devlet personeli içindeki parçalanmışlıklar üzerinden devletin yapısına kazanmıştır. Devlet personeli, devletin organizasyon şemasının ve görece özerkliğinin sonucu olarak özgün bir bütünlükte sosyal bir kategori oluştursa dahi, yine de bir sınıfın yerini tutmaktadır. Sınıfların yanında ya da üstünde bir sosyal grup değildir. Parçalanmış yapısının nedeni de budur. Poulantzas'tan aktarmak gerekirse:

Çoğu kez sınıfsal çelişkilerin genel kapsamı doğrultusunda ve devletteki çatlaklara ve yeniden örgütlenmeye bağlı olarak çeşitli devlet aygıt ve kesimlerinin mensupları arasındaki 'kavgalar', her kesim ve aygıt içinde yer alan klikler, fraksiyonlar, ya da çeşitli devlet birimleri arasındaki sürtüşmeler biçiminde ortaya çıkarlar. Sınıfsal tavırlar, devlet personelinin doğrudan ve daha açık bir şekilde politikleşmesiyle ona yansıdığına bile, bu yansıma her zaman kendine özgü yollar izler, nedeni de toplumsal işbölümünün şu ya da bu devlet aygıtı içinde kendine özgü bir tarzda ortaya çıkmasıdır (bu süreç örneğin orduda, eğitim sisteminde, polis ya da Kilise'de farklı biçimler alır); ama aynı zamanda bir başka neden de aygıtların içindeki ideolojik düzeneklerdir⁶⁷.

Devlet personelinin ezilen sınıflardan taraf olan özneleri, egemen yapıya karşı direnişlerini genellikle devletin zırhı içinde kristalleştiği şekliyle egemen ideolojinin kiplerinde sergilemek zorunda kalırlar. Dolayısıyla bürokrasinin ezilen sınıfların tarafını destekleyen parçacıkları, devlet bünyesinde sosyal işbölümünün yeniden üretimini – bürokrasinin kendisi de kapitalist sosyal işbölümündeki gibi kademeli bir yapıya sahiptir – gözden kaçırdıkları gibi, ast-üst ilişkisi şeklinde gerçekleşen politik parçalanmayı da fark etmezler. Kısacası devlet personeli, ezilen sınıf karşısındaki konumunu radikal bir biçimde sorgulamaz.

⁶⁶ Poulantzas, 2004, s. 170.

⁶⁷ Poulantzas, 2004, s. 174.

E. DEVLET VE EKONOMİK REFLEKSLER

Liberal kapitalizmin *yalın ilkesi* devletin ekonomik alandan uzak durması gerektiğini ögütler. Peki, liberal kapitalist düzende bile neden ekonomik önlemler sermayenin kendisi tarafından değil de doğrudan devlet tarafından alınmaktadır? Ayrıca devlet, sermaye için fazlasıyla kârlı olabilecek sektörlerde de faaliyet göstermektedir. Bu durum, kamulaştırmalar bakımından geçerli olduğu gibi, sermayenin maliyetli gördüğü için genellikle uzak durduğu diğer devlet girişimleri için de (sağlık, enerji, eğitim vb.) geçerlidir. Bu nedenle devlet, sermaye açısından kârlı olmayan sektörlerde etkin olduğunda bile, etkisi sürekli politik bir bağlamda konumlanır ve bu etkiler, özellikleri bakımından devletin politikasının damgasını taşırlar⁶⁸.

Peki, devlet neden sermaye için kârlı olabilecek sektörlerle de karışmaktadır? Yukarıda da anlatıldığı üzere, egemen sınıf iktidarının devlet içindeki pozisyonu göz önüne alındığında görüleceği gibi, bu sınıfın uzun vadedeki çıkarlarının gerçekleşmesi için zorunlu olan gereksinimlerin devlet tarafından karşılanması yapısal bir yükümlülük olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁹

Böylece devlet, kendisini genel çıkarın ve sınıflar üstü ortak refahın temsilcisi olarak gösteren resmi ideolojiyi görünür kılmak suretiyle ekonomik etkinlikleri doğrudan yüklenirken, bir yandan da bu etkinliklerin gerçek sınıfsal içeriklerini toplumdan gizlemektedir⁷⁰. Tabii ki devletin toplumun bütünü karşısındaki rolü sadece ideolojik bir aldatmacaya indirgenemeyeceği gibi, devlet sosyal görevler üstlenmiş bir araca da indirgenemez. Devlet, egemen sınıflar ile ezilen sınıflar arasında farklılaşan uzlaşma noktaları saptayarak, hatta ezilen sınıflara kısa vadeli tavizler vererek egemenlik ilişkilerini düzenler ve yeniden üretir⁷¹. Bu kısa vadeli tavizler stratejik olarak verilmek zorundadır; çünkü devlet sermayenin denetimden

⁶⁸ Poulantzas, 2004, s. 202.

⁶⁹ Marx, 2009, s. 77.

⁷⁰ Spitz, 1994, s. 98.

⁷¹ Poulantzas, 2004, s. 206.

çıkılmış bir biçimde yığılmasına yönelik politik önlemlerini sınıf çatışmasını ve ezilen sınıfların direnişlerini göz önünde bulundurarak hazırlamaya mecburdur, aksi takdirde egemenlik kurulamaz. Devlet sınıf egemenliğinin kurulmasını sağlayabilecek tek güçtür; zira sınıflar veya fraksiyonlar devlet aygıtını kullanmadan diğer sınıflar veya fraksiyonlar üzerinde egemenlik kurabilecek yeteneğe sahip değildirler. Sonuç olarak, toplumun sürekli değişen ihtiyaçlarından doğan ekonomik temelli hak taleplerinin devlet tarafından karşılanması, bu talepler dayatıldığında oldukça radikal bir boyut kazanabildiğinden (özgür ve parasız kamusal eğitim, sosyal güvenlik, işsizlik yardımı vb.) uzun vadede sınıfsal egemenliğe de hizmet etmektedir⁷².

II. MUTLAK DEVLET BİÇİMİ OLARAK TOTALİTERLİK VE DEVLETİN OTORİTERLEŞMESİ

A. OTORİTER VE TOTALİTER DEVLET BİÇİMLERİ

Buraya kadar yapılan çözümlmeden de görülebileceği gibi devlet, sanılan aksine ayrışık bir yapı değil, tam tersine insan yaşayışına dair her şeyi içine alan bir birliktir; yani devlet, tüm aygıtlar, tüm üst-yapısal kurumlar, dil, kültür, gelenek, tarih, sınıflar, sınıfsal ilişkiler ve bireylerin toplamıdır. Bu anlamda devlet, hangi rejime sahip olursa olsun özü itibarıyla totaliterdir. Bu totaliter yapısı içinde devlet, sınıflar arası güç ilişkilerinin nitelik değiştirmesiyle özgürlükçü, eşitlikçi, otoriter veya faşist görünüm kazanabilmektedir. Dolayısıyla buradaki “totaliter” kavramını bir rejim olarak değil, devletin özünü simgeleyen bir sıfat olarak anlamak gerekmektedir.

Geç kapitalist dönemin en önemli göstergelerinden biri, devletin giderek daha otoriter bir görünüm kazanmış olmasıdır; zira bu dönemde ekonomik tabanda yaşanan değişimler ve krizler, politik krizlere neden olmakta, devlet de kurulu

⁷² Poulantzas, 2004, s. 207.

egemenliği sarsmamak uğruna bir tepki olarak otoriterleşmekte, hatta daha da ileri giderek faşistleşmektedir. Bu sertleşme süreci, sınıfsal iktidar ilişkilerini ters yüz edecek bir devrim söz konusu olmadığı takdirde, bir kere başladıktan sonra geri dönülmez bir süreçtir. Bu sürecin ilk göstergeleri, sosyal yaşamın tüm alanlarının devlet tarafından giderek artan bir hızla kaplanması, politik kurumların usul ve işleyişinde görülen bariz çöküş ve zaten sırf şekilden ibaret olan özgürlüklere getirilen katı ve farklı düzeylerdeki kısıtlamalar olarak özetlenebilir.

Otoriter devletçilik, köken olarak, kapitalizmin evreler halinde dönemselleşmesinden kaynaklanmaktadır ve ülkelerin özgün konjonktürlerine bağlı olarak farklı rejimler şeklinde görülebilir⁷³. Rejimin otoriterleşmesi, bir politik krizi ve devlet krizini yansıtmaktadır. Bu krizin uzaması otoriterliğin kapsamının genişlemesine yol açar ve sistemi faşizmin farklı biçimlerine kadar götürebilir.

Modern bir görüngü olarak faşizm, yaşam enerjisini doğrudan kapitalist üretim ilişkilerinin ve sosyal işbölümünün yapısından, modern devletin iktidar tekniklerinden (bireyselleştirme süreçleri, yasa), toplumun ve devletin alınına kazanmış mekânsal ve tarihsel boyutlardan sağlamaktadır⁷⁴.

Otoriter devletçiliğin hiçbir biçimi, her kapitalist devletin özünde bulunan totaliter çekirdeğin çapının büyümesi değildir. Poulantzas şöyle yazmaktadır:

Totalitarizm, ister faşizm, ister askeri diktatörlük ya da Bonapartizm söz konusu olsun, burada bizi ilgilendiren toplumlarda özgül bir biçim kazanır, nedenlerini göstermek suretiyle istisnai devlet biçimleri olarak tanımlanan kendine özgü bir politik fenomen oluşturur⁷⁵.

Ve yine Poulantzas'a göre otoriter devletin her biçimi, burjuva cumhuriyetinin mevcut evredeki yeni formunu temsil etmektedir. Çünkü otoriter devletin varlığı demek, bir yandan da ezilen sınıfların verdiği kavga ve bu kavganın kurulu iktidar

⁷³ Poulantzas, 2004, s. 228-229.

⁷⁴ Max Weber, **Bürokrasi ve Otorite**, Çev. H. B. Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2008, s. 30.

⁷⁵ Poulantzas, 2004, s. 233.

için oluşturduğu tehditler karşısında, engelleyici nitelikte bir kurumsal çalışmanın gerçekleştirilmesi demektir.

Kriz ve devletin otoriterleşmesi ilişkisine Poulantzas'ın saptaması şudur:

Otoriter devletçilik, devletin karşı durmak üzere önlemler aldığı bir bunalıma verdiği sıradan bir cevap değildir, üretilmesine katkıda bulunduğu bir bunalıma verdiği cevaptır. Devletin bu rolü hem cinsil politik bunalım öğelerinin hızlandırıcısı hem de bu bunalımın üreticisi olarak ortaya çıkmaktadır⁷⁶.

Otoriterleşme sürecinde toplum-devlet ilişkisi kısmen kutuplaşmaya başlar:

Devletin, eskiden marjinal konumda oldukları halde sermayenin yeniden üretim ve teraküm uzamında genişleyerek bütünleşen bir dizi alandaki (şehircilik, taşımacılık, sağlık, çevre, ortak donanımlar, vs.) müdahalesi, halk kitlelerinin bu alanlardaki mücadelelerinin büyük ölçüde politikleşmesi sonucunu doğurmaktadır: bu kitleler bundan böyle doğrudan doğruya devletle çatışmaktadırlar⁷⁷.

Bu süreç, hem sınıf ilişkilerindeki bazı yapısal değişimlerle, hem de politik krizi oluşturan elementlerin keskinleşmesiyle hız kazanmaktadır.

Politik alanın kısıtlanmasıyla birlikte, nüfusun artık bu alandan dışlanmış çoğunluğu için ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamın gündelik şartları, eşitliğin hukuki betimlemelerinden giderek daha fazla uzaklaşmakla kalmamakta, bir yandan da bu kesimin devlet aygıtlarına katılımlarının taşıdığı anlamı da belirsizleştirmektedir. Ayrıca yürütme erkinin giderek güçlenmesi eğilimi tekelci kapitalizmin ortaya çıktığı andan beri görülmektedir ve bu durum liberal devletten müdahaleci devlete geçişin izlencesini oluşturur.⁷⁸

⁷⁶ Poulantzas, 2004, s. 238.

⁷⁷ Poulantzas, 2004, s. 239.

⁷⁸ İyiekici, 2010, s. 304.

Bu geçiş, özü itibariyle iktidar partileri diye adlandırılan oluşumlarla ilgilidir. Yani organik olarak belirlenmiş ve devletin mevcut kurumlar bütünü tarafından öngörülen düzenli bir dönüşüm içinde hükümete katılma yeteneğine sahip partilerdir söz konusu olan⁷⁹:

Bugün dikkat çekici olan şey, parlamentonun inişe geçişine koşut olarak, milletvekilleri ile devlet idaresi arasındaki temsiliyetçi bağların kopmuş olmasıdır. Milletvekillerinin ve politik partilerin bir ‘ulusal çıkar’ın meşru temsilcileri olarak devlet bürokrasisine erişim kanalları neredeyse tamamen kesilmiş, idare dışarı kapalı olarak geçirimsizleşmiştir. Bu geçirimsizlik öncelikle muhalefet için geçerlidir ama çoğunluk milletvekillerine ya da daha doğrusu, aralarından büyük bir çoğunluğuna da uygulanmaktadır. Partiler-milletvekilleri-idare kanalları bundan böyle hemen hemen yalnızca yürütme erkinin doruklarından, bakanlardan, bakanlık özel kalemlerinden geçmektedir. Milletvekillerinin idareye ulaşabilmesi genel olarak kendilerini tam da halkın ulusun temsilcileri niteliklerinden başka niteliklerle takdim ettikleri zaman mümkündür: tikel ve yerel çıkarları dile getiriyorlarsa, ama çoğu kez, çeşitli egemen ekonomik çıkarları doğrudan temsil ediyorlarsa⁸⁰.

Böylece tekçi devletçilik, yürütme erkinin üst basamakları tarafından yönetime el konulması ve yürütmenin idare üzerinde artan politik kontrolüyle şekillenmektedir:

İdare, şu ya da ölçüde kullandığı inisiyatifi ve direnişiyile politikain icrasında en başta görevlendirilmiş olan aygıt değildir artık. Devlet bürokrasisi, yürütme erkinin doruklarının yetkisi altında devlet politikasının oluşturulduğu yer olmakla kalmamakta, ama aynı zamanda da bunun başlıca aktörü haline gelmektedir. Parlamenter sahnede politik uzlaşılarn hazırlanması, yani ulusal çıkar formu altında bir takım hegemonyacı çıkarların kamusal yönden geliştirilmesi söz konusu değildir. Çeşitli ekonomik çıkarlar bundan böyle idarenin içinde doğrudan doğruya mevcuttur, olduğu gibi kopyalanmışlardır⁸¹.

⁷⁹ Poulantzas, 2004, s. 246-247.

⁸⁰ Poulantzas, 2004, s. 250.

⁸¹ Poulantzas, 2004, s. 252.

Bunun yanı sıra, devlet politikası, çeşitli örtbas yöntemleriyle, halkın her türlü denetiminden sıyrılabilen bir idari yöntemler sistemi sayesinde, *devlet gereği* olarak adı konulmuş bir efsanenin gölgesinde oluşturulmaktadır. Bu da burjuva demokrasinin en temel prensiplerinde köklü dönüşümlerin olduğuna işaret eder. Kamusal prensibi, kurumsal olarak kabul edilmiş bir gizlilik prensibiyle yer değiştirmiştir. Bürokratik sır, artık totaliter devlet idaresinin işleyiş kipiştir. Bunun bir adım ötesinde yer alan, iktidarın yürütmenin en yüksek şefinde kişiselleştirilmesi eğilimini - ki bu eğilim devletin totaliter yapısıyla ilgili yukarıda anlatılanlarla doğrudan bağlantılı olarak Türkiye'nin de son dönemde gündemindedir - veya kişiselleştirilmiş başkanlık sistemini açıklayan şey de budur. Poulantzas şöyle yazmaktadır: “Bir başkan değil, bir başkanın kimliğinde birçok başkan vardır”⁸².

Bu süreçte bir önemli husus da çevrenin merkezle olan bağlarındaki tek taraflı zayıflamadır. Tekelci sermaye egemenliği devletin çevre alanlarında da aynı biçimde yayılmaktadır ve bu durum tekelci olmayan sermaye kökeninden gelen yerel burjuvazilerin erimesine ve çevre alandaki eşrafın da devlet idaresi karşısında iktidardan çekilmesine neden olmaktadır.

Bu, iktidar partilerinin örgütlenmesinde de karşılık bulmaktadır. Bu partilerde, liderlerin var olduğunu iddia ettiği parti-içi demokrasi ve tabanın liderler üzerindeki denetimi bir yalandan ibaret olsa da, bu partiler yine de tabandan geldiği ve kendi içlerinde politik olarak değerlendirildiği ölçüde devletin yönetim merkezlerine ulaşan bilgilendirmelerin ve hak taleplerinin iletim kanalları gibi çalışıyorlardı. Böylece organik bir karşılıklı etki-tepki süreci dikey olarak sürmekteydi; ancak bu durum, artık idari kanallar lehine (kamuoyu anket ve yoklamaları, politik pazarlama ve propaganda) tek taraflı olarak devredışı bırakılmıştır. İktidar partileri, geniş ölçüde kendileri dışında kararlaştırılan bir devlet politikasının popüleştirilip tanıtıldığı basit reklam araçlarına dönüşmüşler ve sahip oldukları milletvekillerinin seçimi de hem şeklen hem de esasen tepeden onaylanan bir atamadan ibarettir.

⁸² Poulantzas, 2004, s. 257.

Böylece partiler devletin total bünyesine ait organik bir yapıya bürünürler. Parti mensupları, devletin doruklarına doğru ilerleyen sınıf temsilcileri olmaktan çıkıp devletin sınıflar karşısında fevkalade yetkilerle donatılmış, hatta *egemenin temsilcileri* haline gelmişlerdir. Bu dönüşümler temsili demokrasiden otoriter devletçiliğe giden çok büyük değişimlere de paraleldir⁸³.

İki doğrultulu bir güzergâh söz konusudur: İdarenin doğrudan politikleşmesi nedeniyle, egemen partinin güvenilir adamlarını devlet teşkilatına yönlendirmesi ölçüsünde devlet memurları da egemen partiye doğru yaklaşmaktadırlar. Devlet aygıtı ile egemen parti arasında, bundan böyle kurumsal maddiliği içinde kayıtlı, karşılıklı ve iki yönlü gerçek bir geçiş söz konusudur.

Bu etkin tek parti odağı, aynı bir iktidardaki seçkinler sınıfının üyeleri arasındaki sıradan kişiler arası ilişkileri çok fazlasıyla aşmaktadır; bu ilişkilerden doğan bu görüngü, bazı yazarlar, özellikle de C. Wright Mills tarafından açıkça ortaya konmuştu⁸⁴.

Devlet ile egemen bir kitle partisi arasında, bundan böyle yapısal hale gelen geçişime dönelim: Temel neden idarenin politik yönden denetimiyle ilgili olsa da bu kez meşrulaştırma yöntemlerindeki dönüşümlerden kaynaklanan başka nedenler de vardır. Bu da neden bir kitle partisinin söz konusu olduğunu anlamaya imkân vermektedir. Oydaşmanın yaratılmasına yönelik düzenekler, politik partilerden ve sonuçta şimdiye kadar bu işlevde uzmanlaşmamış öteki aygıtlardan (okul, kültürel aygıt, aile) devlet teşkilatına doğru yer değiştirmektedir. Bu durum hem egemen ideolojinin içeriğinde hem de bu ideolojinin yeniden üretim ve aşılmasında çok büyük değişimlere karşılık gelir. Burada yine de o yer değiştirme idari kanalın maddiliğinden (halk kitleleriyle arasındaki belirgin “ayrılık” üzerine temellenen maddilik) kaynaklanan sınırlara ve ideolojik düzeneklerinin özgüllüğüne takılmaktadır. Bu ideolojinin oluşturulduğu yer olarak değil, ama devlet ideolojisini halk kitlelerine ulaştıran aracı-taşıyıcı ve devlet teşkilatı ile yürütme erkini plebisitçi

⁸³ Poulantzas, 2004, s. 259.

⁸⁴ C. Wright Mills, **The Power Elite**, Oxford University Press, Londra, 1999, s. 73-78.

tarzda meşrulaştıran bir eklenti olarak çalışan egemen bir kitle partisinin zorunluluğu buradan gelir. Devletin doruklarının karizmatik kişiselleştirilmesine yönelik ve medya organları aracılığıyla ancak kısmen yerine getirilen bir roldür bu. Devlet-egemen kitle partisinin bu organik örtüşmesi, tek parti odağının sağlamaştırılmasına götürmediği durumda bile, tam da temsili demokrasinin ve özgürlüklerin inişe geçtiği doğrultuda ilerleyen çok büyük kurumsal dönüşümlerin göstergesidir⁸⁵.

Otoriter devletçilik demokrasideki çok büyük dönüşümlere karşılık gelmektedir. Bu dönüşümler kitlelerin politik karar merkezlerinden hızla dışlanmasında, devletin toplumsal yaşamın bütününe istila ettiği bir anda, devlet aygıtı ile yurttaşların ayrılmasında ve aralarındaki büyüyen mesafede, devletin erişilmemiş bir dereceye varan merkeziyetçiliğinde, katılım girişimleri aracılığıyla kitleleri yaygın biçimde zapturapta alma eğilimlerinde, kısacası politik düzeneklerin artan otoriterliğinde özetlenmektedir.

Demek oluyor ki, otoriter devletçilik totaliterlikten farklı olsa da, yeni türden bir faşizmle özdeşleşmesi mümkün olmasa da, yine de daha önceki demokratik devlet biçimlerinden ayrılmaktadır. Sadece dağıntık faşizan tohum ya da ögeler içermekle kalmamakta, bir yandan da bunların resmi devlete koşut ve sürekli düzenekler halindeki organik düzenlenişini kristalleştirmektedir. Bunlar egemen sınıflar tarafından basitçe yedekte tutulan düzenekler olmayıp, iktidarın güncel icrasında ve işleyişinde resmi devletle sürekli bir biçimde kesişen araçlardır⁸⁶. Örnekler alabildiğine çoktur: Her bir devlet kurumu ve aygıtının (ordu, polis, adalet, vs.) bir yandan biçimsel ve belirgin kanallar, bir yandan da yürütme erkinin dorukları tarafından sıkı biçimde denetlenen çekirdekler halinde dağıtılıp somut gerçekliklerinin dışına sürülmesi ve bunlardaki gerçek erk merkezlerinin yürütme erkinin doruklarına doğru yer değiştirmesi; idarenin bugünkü rolünde içerilmiş olan ve egemen parti tarafından yönetilen ve egemen parti ile geçiş içindeki koşut devlet kanallarının, görevleri devlet aygıtının çekirdeklerini birleştirmek, bir arada tutmak

⁸⁵ Weber, 2008, s. 76.

⁸⁶ Poulantzas, 2004, s. 269.

ve denetlemek olan kamusal, yarı kamusal ya da kamu dışı kuruluşların yoğun bir biçimde gelişmesi. Bu örnekler çoğaltılabilir.

B. TOTALİTER DEVLETİN OLASI ZAYIFLIĞI

Otoriter devletçilik devletin tek yönlü olarak güçlendirilmesine karşılık gelmez: Belirleyici dönüşümlerin tipik politik bunalım ögelerini hızlandırması ölçüsünde, devletin güçlenme-zayıflama yönündeki ikili yönünü kaplar.

İdarenin geniş kesimlerinin hükümet politikasına karşı mesafe almasının daha derin nedenleri halkçı sınıfların kavgasında yatmaktadır. Bu mücadele devlet aygıtını da kat etmektedir ve bu durum bugün her zamankinden de fazladır. Kavga, bürokrasiyi eskiye nazaran çok daha doğrudan vurmaktadır; çünkü bu mücadele yeni küçük burjuvazinin, ücretli orta sınıf burjuvazisinin geniş kesimlerine yayılmaktadır (işletmeler, banka, sigorta şirketi memurları, serbest meslek sahipleri, geniş anlamıyla aydınlar vs.). Yeni küçük burjuvazi bundan böyle halkçı kavgalara, en başta da ortak tüketim ve yaşam “kalitesi” alanındakilere (sağlık, konut, taşıma hizmetleri, çevre vs.) etkin bir biçimde katılmaktadır; maddi yaşam koşulları nedeniyle bu türden hak taleplerine özellikle duyarlıdır. Yeni küçük burjuvazinin mücadeleleri, burjuvazi ile küçük burjuvazi arasındaki, daha kesin ifadeyle tekeli sermaye ile ücretli yeni küçük burjuvazi arasındaki ittifakın çatlmasına ve hatta kırılmasına yol açmaktadır. İşçi sınıfının mücadeleleri de aynı biçimde devlet idaresinin içine yansısı da, küçük burjuvazinin mücadeleleri bu idareyi çok daha doğrudan bir biçimde ve en başta da ara ve alt kademelerinde kat etmektedir: Bunun nedeni, yalnızca bu kademelerin sınıfsal kökeninin çoğunlukla küçük burjuvazi olması değildir; asıl onların küçük burjuva olarak sınıfsal kararlılıklarıdır. Kapitalizmin bütün tarihi göstermektedir ki toplum içindeki burjuvazi-küçük burjuvazi ittifakının tartışılır hale gelmesi, bu ittifakın devletin de içinde tartışılır hale gelmesiyle sonuçlanır. Devlet aygıtları, en başta da idare düzeneği, çoğu kez burjuvazi ile küçük burjuvazi arasındaki bir ittifakı kristalleştirirler: Bu, burjuvanın tepeleri ile küçük burjuva ara ve alt kademeler arasında özgül biçimli bir ittifaktır.

Bu ittifakın toplum içinde tartışılmaya başlanması, devlette içsel bir kopmayı harekete geçirir ve çoğu kez idarenin tepe noktaları ile öteki kademeleri arasındaki kırılmalar biçiminde ortaya çıkar⁸⁷. Bu kopmanın sonuçları ve bunun Türkiye'deki versiyonu anlatılmadan önce, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için küçük burjuvazinin ne olduğu ortaya konmalıdır.

C. KRİZLER VE FAŞİST SİSTEM

Genel bir devlet kuramı olamayacağı ölçüde, bir devlet tarzından başka bir devlet tarzına geçişin de kuramı olamaz. Bu konuda yapılan çalışmalar, ancak salt eylem için rehberlik görevi gören, fakat rehberliği yönlendirici olmayı aşmayan “teorik stratejik” kavramlar olabilirler. Ayrıca bu sorunsal içinde, Althusser'in iddiasının aksine⁸⁸, devlet salt sınırlayıcı, baskıcı bir kurum da değildir. Devlet pozitif olarak çalışır, yaratır, değiştirir, gerçek şeyler üretir. Devletin eylemlerini salt ideoloji ve baskı olarak ele alınca, aynı devletin iktisadi eylemlerini anlamak zorlaşacaktır. Önceden de belirtildiği üzere iktidar devlete indirgenemez. Üretim ilişkileri içinde ve dışında yer alan çeşitli iktidar ilişkileri vardır. İktisadi süreç ve üretim ilişkilerini de bir iktidar ağı olarak ele almak gerekir. Örneğin kapitalist toplumda, ezilen sınıflar devlet iktidarının içindedirler; bu iktidarın bir ucunu oluştururlar. Bunun dışında ideolojik aygıtlar, çeşitli söylemler, iktidarın oluşumunda devlet boyutunu aşarak, iktidar ilişkisini kurarlar. Sorun böyle ele alınca, iktidarın dışında olmak gibi bir perspektifin olanaksız olduğu, istesek de istemesek de iktidar ilişkileri içinde olduğumuz sonucu ortaya çıkar.

Devlet bir iktidar ilişkisi, “güçler ilişkisinin yoğunlaştığı” yer olduğu ölçüde, bu ilişkinin evrimiyle iktidarın yeri de değişebilir (örneğin iktidar millet meclisinden yürütme organına veya daha başka organlara doğru kayabilir). Bu açıdan bakılacak olursa faşizm, herhangi bir olağanüstü devlet yapısının özgün bir rejim biçiminden

⁸⁷ Poulantzas, 2004, s. 274.

⁸⁸ Luis Althusser, **Güncel Müdahaleler**, Çev. A. Tümertekin, İthaki Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 140.

başka bir şey değildir.

1. Politik Kriz ve Faşizm

Her müdahaleci devlet yapısı faşist olarak adlandırılmaz, kaldı ki böyle bir zorunluluk da yoktur. Çünkü önceden de belirtildiği üzere faşizm, özgül bir sınıf savaşı konjonktürüne karşılık gelmektedir. Dolayısıyla faşizm, kapitalist devletin gelişiminin belli bir derecesindeki basit bir farklı biçimini değil, kapitalist devletin devlet ve yönetim olarak “sınırdan” bir biçimini oluşturur. Devlet sisteminin bu sınıra ulaşmasındaki katalizör, bir politik krizdir. Hatta bu kriz, işlevselci okulun öne sürdüğü biçimde bir “sapma” olarak bile nitelendirilemez. Bununla ilgili olarak Poulantzas şöyle yazmıştır: “Almanya gösteriyor ki, demokrasiden faşizme geçiş, öyle her şeyi altüst eden şiddetli olaylar olmaksızın, belirli bir doruk noktasına ulaşmaksızın ortaya çıkan fakat yavaş ve kerte kerte tamamlanabilen organik bir süreçtir.”⁸⁹

Bu noktada politik krizin niteliğinden bahsetmek gerekmektedir: Gramsci, genel bağlamda politik krizin özgül durumunu, hegemonya krizini veya sezarizm olgusunu yaratan ve felaketle sonuçlanan bir denge krizinden bahsetmektedir⁹⁰. Burada söylenen şey, var olan iki temel momentin karşılıklı dengesi olmayıp çatışmanın devamının karşılıklı yıkımdan başka bir sonuç doğurmadığı ve bir felaket senaryosu sunan özel bir dangedir. Gramsci'nin ortaya koyduğu bu düşünceye göre yorumlamak gerekirse, toplumsal çelişkiler kurumlar tarafından belirlenmez. Devlet aygıtının içindeki stratejik farklılaşmalara yön veren tek şey sınıf savaşıdır ve bu savaşa paralel olarak faşizm birdenbire bir kesinti ya da devrimle ortaya çıkmaz. Ancak, yavaş yavaş ve evrilerek yerleşir. Poulantzas faşizmin ortaya çıkış sürecinde dört farklı aşama saptamıştır:

- Sürecin başlangıcından dönüşü olmayan konuma kadar olan dönem

⁸⁹ Poulantzas, 2012, s. 74.

⁹⁰ Gramsci, 2014, s. 216.

- Dönüşü olmayan konumdan faşizmin iktidara gelişine kadarki dönem

- Faşizmin, iktidardaki ilk dönemi

- Faşizmin istikrar kazandığı dönem. Bu dönemin kendi de birçok evreden oluşur. İlk olarak faşizmin, sınıf kökenlerinden arındığı bir evre ortaya çıkar⁹¹.

Yine sınıf çatışmasının varlığına paralel olarak, kapitalist toplumsal yapıda, politik egemenlik tek bir sınıf veya fraksiyonun elinde değildir. Çeşitli sınıfların ve sınıf fraksiyonlarının özgül bir ittifakı söz konusudur (İktidar Bloğu). Egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki çelişkiler, devletin ve rejiminin şekli konusunda çoğu kez belirleyici bir önem kazanırlar. İktidar bloğundaki çelişkilerin belirginleşmesi ideolojik alana da yansımaktadır. Böylece bir kriz diğerlerini tetikler: Egemenlik krizi ve temsil ilkesinin niteliksel dönüşümü. Bütün bu krizler tarihsel kırılma noktalarında hep birbirleriyle bağlantılı olarak ortaya çıkarlar. Bu nedenle bu değişik kriz türlerini hep bir bütünün parçası olarak görmek gerekmektedir. Aksi durumda, faşistleşmenin doğasını anlamak zor olacaktır.

2. Egemenlik Krizi ve Faşizm

Faşizmin niteliksel yapısını belirleyen şey, bir sınıf veya fraksiyonun kendi egemenliğini kuramaması, diğer bir deyişle, iktidar bloğunun iç çelişkilerini kendi iç dinamikleriyle sentezleyememesidir. Verili durumda faşizm, iktidar bloğunun tümüyle ve özgül bir biçimde yeniden örgütlenmesine karşılık gelir. Bu hegemonya değişiminde Poulantzas iki aşama saptamıştır:

- Blok içindeki güçler dengesindeki değişiklik, bloğa katılan güçlerin göreceli ağırlıklarının yeniden dağılımı;

- Faşizmin desteği ile blok içinde yeni bir sınıf fraksiyonunun: Finansal

⁹¹ Poulantzas, 2012, s. 83-84.

kapitalin, yani tekelci büyük sermayenin egemenliğinin kuruluşu.

Sonuç olarak faşistleşme sürecinin başlaması ile birlikte çeşitli sınıf ve fraksiyonların zaman zaman öne geçtikleri bir evre, bir egemenlik krizi evresi ortaya çıkmaktadır. Faşizmin kurulması ile birlikte, o zamana kadar böyle bir rolü almamış olan bir fraksiyonun politik egemenliğinin kuruluşu olgusu gözlenir⁹².

3. Temsil İlkesinin Niteliksel Dönüşümü

İktidar bloğunun faşistleşme sürecindeki çelişkili durumu göz önüne alındığında politik partilerin temsil krizi olarak ifade edebilecek bir olgunun da ortaya çıktığı görülmektedir. Bu olgu, devlet aygıtında temsil ilkesinin uygulayıcısı olan politik partilerin tabanını ve yönetim kademesini oluşturan sınıf ve fraksiyonlar arasındaki organizasyon biçimini belirleyen ilişkilerin aşınması olarak anlaşılmalıdır.

Nicos Poulantzas bu ilişki aşınması ve temsil ilkesindeki niteliksel dönüşüm ile ilgili olarak burjuvaziye doğrudan suçlar:

Burjuvazinin ve yandaşlarının geleneksel siyasal partileri faşizmi hiçbir zaman tamamen kabullenmemişler, hatta bazen, fakat oldukça geç, faşizmin gelişine açıkça karşı koymayı bile denemişlerdir. Bu partilerin, faşist partilerinde katıldığı hükümetler oluşturmayı kabul ettikleri durumlarda, bunu sırf faşist partilerin tırmanışının önüne geçmek tasarısı ile yani halk yığınlarına karşı bunlardan yararlandıktan sonra başlarından atmak tasarısı ile yapmışlardır.⁹³

Burjuvazinin bu ölümcül hatasının sonucu olarak ise Poulantzas, burjuvazinin, belirli bir aşamadan sonra faşizme tamamen uyum sağlamasını şöyle açıklar:

Ama temsil ettikleri varsayılan sınıflar ve fraksiyonları bu durumda kendilerini temsil ettiği varsayılan partilerin yolundan gitmemişlerdir. Fakat hiçbir zaman, çoğu kez ileri sürüldüğü üzere, burjuva sınıfı ve onun bütün yandaşlarının tüm faşistleşme süreci

⁹² Poulantzas, 2012, s. 89.

⁹³ Poulantzas, 2012, s. 90.

boyunca ve oybirliğiyle faşizmin iktidara tırmanışını destekledikleri anlamına kesinlikle gelmez. Burada daha çok tekeli sermaye tarafından gittikçe daha açık olarak desteklenen faşist partinin temsil eden-temsil edilen bağının kopması ile klasik partilerin bıraktığı açığı gitgide doldurmaya geldiği kadar iktidar bloğunun derin bir siyasal yön şaşması (desorientation politique) söz konusudur. Bunun sonucunda, burjuvazinin ve yandaşlarının tümü, bu klasik partilerin faşist parti tarafından saf dışı edilmelerine pasif biçimde seyirci kalmışlardır.⁹⁴

Temsil ilkesinin içinin boşalması ve hegemonik kriz, politik partilerin de arka planlarını oluşturan çok daha ciddi üçüncü bir krizi ortaya çıkaracaktır: İdeolojik kriz.

4. İdeolojik Kriz ve Faşizm

İdeolojik kriz, bir toplumsal yapıdaki egemen ideolojinin krizi, yani bu yapıya egemen olan sınıfın ideolojisindeki krizdir. Herhangi bir toplumsal yapıda sadece tek bir egemen ideoloji bulunmaz, egemen ideolojinin yanı sıra birçok ve farklı ideolojik alt-kümelere de bulunabilir. Bu alt kümeler, egemen sınıf dışındaki sınıflara ait ideolojilerin – işçi sınıfı ideolojisi, küçük burjuva ideolojisi gibi – bunlar içinde baskın çıkmaları ile meydana gelirler. Elbette egemen ideoloji, bir sosyal yapının bütününde etkin biçimde egemense, bunun nedeni, alt-kümelere özgü ideolojileri de özümsemiş olmasıdır. Poulantzas şu örneği verir:

Egemen sınıfın ideolojisi ‘işçi sınıfı ideolojisi’ alt-kümesine, bu alt kümenin ideolojisini özümlemekle egemen olur. Bu yüzdendir ki, sendikalizm, aslında burjuva ideolojisi olmadığı halde, burjuva ideolojisinin işçi sınıfı içindeki görünümünden ibarettir, yani burjuva ideolojisinin ‘işçi ideolojisi’ne bu alt-kümenin ideolojisini özümlemek yoluyla egemen olma biçiminden ibarettir.”⁹⁵

Böylece, her egemen ideoloji krizinin, bir toplumsal yapının ideolojik evreninin bütününe etkilediği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ideolojik kriz, iktidardaki ittifakı da sarar; egemen sınıf ve fraksiyonlar kendi varoluş koşulları ile

⁹⁴ Poulantzas, 2012, s. 90.

⁹⁵ Poulantzas, 2012, s. 93.

olan bağlarını artık aynı biçimde devam ettiremezler. Başka bir deyişle, egemen ideolojinin işlevi, üstelik egemen sınıflar açısından giderek yararsız hale gelir.

Bu durumun önemli sonuçlarından biri, egemen sınıf ve fraksiyonlarla bunların politik partileri arasında temsil eden-temsil olunan bağının kopması ve bu partilerin örgütsel iflaslarıdır. Başka bir sonuç, iktidar bloğunun ideologlarının açık ve karakteristik biçimde faşist ideolojiye eğilim göstermeleri ve geleneksel burjuva ideolojisine karşı sistematik bir saldırıya geçmeleridir. Egemen sınıflar içindeki bu ideolojik krizle birlikte burjuva ideologlarının bu dönüşü, burjuvazinin açık ve kesin biçimde faşizme geçişinin önemli etmenlerinden biri olmuştur.⁹⁶

5. Ekonomi ve Finansal Sermayenin Durumu

Ekonomik kriz evresi faşizmin gelişini kendi başına açıklayamaz: Faşizm yalnız bu evreye ve sonucuna bağlı bir olgu kesinlikle değildir. Bu evre, yalnızca faşizmin karşılık bulduğu politik krizlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunduğu ve sınıf mücadelesi konjonktürlerini belirlediği ölçüde önem kazanmaktadır. Kriz durumunda dahi burjuvazi daima üstünlüğünü korumakta, düşmanını sarsmakta, bölmekte ve saldırıya hazırlanmaktadır. Eğer güçsüz görünüyorsa, bunun nedeni bu evrede daha da zayıflamasından değil, saldırıya geçmek için henüz yeterince kuvvetli olmamasındandır. Bu dönemde daha fazla zayıflamaz da. Özellikle aynı dönemde, işçi sınıfının stratejisi, burjuvaziyi yalnız zayıflatmamakla kalmamış, tersine ona güç kazandırmıştır.⁹⁷ Nihayet faşizmin kurulması burjuvazinin güçsüzlüğünü ispatlamaz, tam tersine uzun bir süre güçlü olduğunu gösterir. Öyleyse faşistleşme sürecinde olup biten, burjuvazinin politik krizi ile saldırı stratejisinin örtüşmeye başlamasıdır. Dönüşü olmayan konumda ise, faşist parti bir takım teminatlar vererek finansal sermayenin desteğini kazanır. İktidardaki bazı sınıf ve fraksiyonlarla ilişkilerini pekiştirmeye ve diğerlerinin istemlerini etkisiz kılmaya çalışır. Finansal sermayenin tekeli kesimi ile öteki egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki çelişkilerin, bunların faşizme rıza göstermeleri sonucunda başarılı biçimde etkisizleştirilmesi ile evre

⁹⁶ Poulantzas, 2012, s. 94.

⁹⁷ Gino Germani, *Authoritarianism, Fascism, and National Populism*, Transaction Publishers, New Jersey, 1978, s. 154.

tamamlanır⁹⁸.

İstikrar kazanma dönemine gelindiğinde tekelci finansal sermaye kesimi hem egemenliğini kurar hem de küçük burjuvaziye yerinden atarak kendisi yönetici sınıf statüsüne erişir. Yine de küçük burjuvazi, devleti elinde tutan sınıf olmaya devam etmektedir.

Öte yandan işçi sınıfı ise ekonomik sömürü açısından, faşizmin kurbanlarından yalnız biri olmuştur ve faşizmin ana kurbanı olmamıştır. Kırsal bölgelerdeki fakir köylülük ve hatta üretici olmayan ücretlileri, hizmet görevlilerini vb. oluşturan küçük burjuvazi, ekonomik sömürü açısından, daha önceki duruma kıyasla çok daha fazla sıkıntı çekmişlerdir.⁹⁹

D. OLAĞANÜSTÜ DEVLET BİÇİMİNİN TEMEL GÖSTERGELERİ

1. Devletin İdeolojik Aygıtları ve Devletin Baskı Aygıtları Arasında Yeniden Organizasyon

Birincil gösterge olarak devletin ideolojik aygıtları ve baskı aygıtları arasındaki tüm ilişkilerin niteliksel dönüşümü belirlenebilir. Olağanüstü devlet biçimlerindeki niteliksel kısıtlama, en başta, sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerine ve bir kriz durumunda egemenliğin yeniden düzenlenmesine bağlıdır.

Tüm kapitalist devlet biçimlerinde, ideolojik aygıtların görece özerkliği, egemenliğe sahip sınıf veya fraksiyonlardan başka sınıf ve fraksiyonların iktidar bloğu içinde iktidarı elinde tutmaları ve halk kitlelerinin burada özel bir şekilde, düşünce ve görüşlerini açıklamaları (partiler, sendikalar) ile ilişkilidir. Ancak olağanüstü devlet biçiminde, devletin egemenliğin yeniden düzenlenmesindeki

⁹⁸ Poulantzas, 2012, s. 105.

⁹⁹ Germani, 1978, s. 166.

belirleyici rolü, iktidarın aygıtlar arasındaki dağıtımının kesin bir şekilde kısıtlanmasını ve devlet sisteminin tamamının, kendi hegemonyasını kurmaya çalışan sınıf veya fraksiyonun elde tuttuğu bir aygıt ve “kol” tarafından sıkı bir şekilde denetlenmesini kapsamaktadır. Yine olağanüstü devlet biçiminde, ideolojik aygıtların görelî özerkliğinin belirleyici bir şekilde kısıtlanması, aynı zamanda, politik krizle birlikte gelen ideolojik krize ve dolayısıyla artık egemen olamayan ideolojinin tabanını oluşturan halk sınıflarına karşı uygulanan baskının bir kat daha artmasına bağlıdır¹⁰⁰.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğerk nokta da, fiziksel baskının rolünün gittikçe artmasının, zorunlu olarak, bu baskıyı meşrulaştıran ideolojinin özel müdahalesi ile birlikte yürümesidir. Hatta daha da ileri gidilebilir: Kapitalist devletin diğerk biçimleri, sınıf savaşının kritik durumlarında, tamamen hukuki “anayasal” bir kılıfla ve geniş ölçüde, fiziksel baskının uygulanmasına imkân sağlar. Böylece pratikte “demokrasi” adı altında faşizmin gösterisi devam edebilir. Fakat bu devlet biçimlerinin devletin ideolojik aygıtlarının görelî özerkliğı nedeniyle çoğuk kez izin vermediğı şey, ideolojinin fiziksel baskıyı meşru kılacak olan özel müdahalesinin uygulanmasıdır. Dolayısıyla, olağanüstü devlet biçimine başvurmak, var olan hukuki mevzuatın bu baskıyı yasakladığı zaman değil, ideolojinin baskıya eşlik eden müdahalesinin diğerk devlet biçimlerinin kurumsal çerçevesi içinde gerçekleştirilmediğı zaman zorunlu olmaktadır¹⁰¹.

2. Hukuki Sistemde Yeniden Örgütlenme

Diğerk kapitalist devlet biçimleri göz önünde bulundurulduğunda, olağanüstü devlet biçiminde ve bu devlet biçiminin çeşitli basamaklarında hukukun politik işleyişinin biçimleri daha farklıdır. Kısaca söylemek gerekirse, olağanüstü devlet biçiminde artık hukuk kuralları işlemez. Yönetimde keyfilik egemendir; olağanüstü devleti niteleyen şey yalnızca kuralların çiğnenmesi değil, fakat kendi işleyiş kurallarını koymasıda ve bunları sürekli olarak meşrulaştırmaya çalışmasıdır.

¹⁰⁰ Poulantzas, 2012, s. 367.

¹⁰¹ Germani, 1978, s. 171.

Bu durumun uzun vadeli sonucu olarak, ideal anlamıyla hukuk artık sınır koymaz hale gelir. Tam da bu aşamada olağanüstü devlet için sınırsız bir iktidar uygulamasından söz edilebilir. Bu felaket noktasında, artık özel ve kamu arasına ilkesel sınırlamalar koymayan bir hukuk biçimi ortaya çıkmıştır. Böylece her şey güçlü olarak devletin müdahale alanına girer¹⁰².

3. Oy Verme İlkesinde Dönüşüm

Oy verme ilkesinin dönüşümü ve içinin boşaltılması durumu, yukarıda “Temsil İlkesinin Niteliksel Dönüşümü” başlığı altında incelendiğinden burada tekrar dönmek gereksiz olacaktır. Söz konusu başlık altında anlatılanlara ekleme yapmak gerekirse, burada bir gösterge olarak “tek parti” eğiliminden ve bu egemen tek partinin halk oylamalarının tekdüzeliğinden bahsetmek yeterlidir. Salt “karizmatik” bir meşruluğun aksine, halk egemenliği özgül ideolojisinden kaynaklanan halk oylaması ve referandum gibi farklı meşruluk biçimlerine başvurusu, olağanüstü devlet biçiminin dikkat çeken bir özelliğidir¹⁰³. Bu yöntemler özellikle herhangi bir konuda oydaşmanın zor sağlandığı toplumsal koşullarda uygulanmakta, böylece bu ve benzeri toplumsal ayrışmanın bulunduğu coğrafyalarda faşizmin iktidara yerleşmesi ve kolaylaşmaktadır. Bu durum, örneğin herhangi bir Doğu Akdeniz ya da Orta Doğu ülkesindeki siyasi kişilerin seçim söylemleri incelendiğinde açıklıkla görülecektir.

4. Sistemsel Durum ve Diğer Göstergeler

Olağanüstü devlet biçiminde devletin baskı aygıtının belirli bir kolu diğerlerine, ideolojik aygıtlar da dahil olmak üzere devlet aygıtlarının tamamına egemen olur. Bu kol ne ordudur ne de idari bürokrasi. Bu kol politik polistir, oysa her ne kadar olağanüstü devlette polis özel işlevi varsa da, polis her zaman egemen işleve sahip değildir ve Poulantzas’a göre, “Polis terimine politik terimini eklemek yalnız politik baskının önemini göstermek için değil, fakat devlet aygıtının polis

¹⁰² Poulantzas, 2012, s. 378.

¹⁰³ Poulantzas, 2012, s. 381.

koluna düşen çok önemli ideolojik işleve işaret etmek için”¹⁰⁴dir.

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da, devletin kimi ideolojik aygıtlarının, örneğin en başta öğretim amaçlı aygıtların ve dini aygıtın anlamlı bir şekilde baskı altında tutulmasıdır. Bunun haricinde, devletin başka bazı ideolojik aygıtlarının da temel bir yeri vardır ve olağanüstü devlet evresinde bu aygıtlar arasındaki egemenlik rolünde bazı değişiklikler ortaya çıkar: Örneğin, iletişim aygıtı (radyo, gazeteler, filmler vb.) ideolojik müdahalenin belirleyici önem taşıdığı geniş tabanlı bir rejimde propagandanın önemi yüzünden egemen yere sahiptir¹⁰⁵. Böylece bu aygıtlar salt birer iletişim aracı olmaktan çıkıp, birer enformasyon ve propaganda aygıtına dönüşürler.

Diğer bir taraftan bir ideolojik odak olarak ailenin de olağanüstü devlet evresinde egemen bir yeri vardır. Ailenin güçlendirilmesi ve nüfus artışının devlet birimleri tarafından desteklenmesi olağanüstü devletin bir göstergesi olarak okunmalıdır.

Bunların dışında, olağanüstü devlet evresinde devlet denetimi altında yeni ideolojik aygıtlar da üretilir. Çeşitli dernek ve örgütler her bireyi her etkinlik alanını kaplayan karışık bir aygıtlar ağı içinde bir yere bağlamaya yönelir. “Gençlik” örgütlerinin sayısının artışı ve niteliklerindeki dönüşüm bu duruma tipik bir örnektir.

Ancak faşizm evresinde, yukarıda anlatılanlara karşılık başka bazı ideolojik aygıtların önemi de azalmaktadır. Örneğin geniş anlamda, eğitimsel aygıtlar önemlerini kaybetmektedir. Profesyonel eğitim okulların dışında sürdürülmeye başlanır, diplomalar toplumsal hareketlilikteki önemini kaybeder, kültür ve entelektüellik daha küçük ve gereksiz bir konuma indirgenir¹⁰⁶.

Bu verili durumda faşizm iktidara, biçimsel açıdan tamamen anayasal şekilde

¹⁰⁴ Germani, 1978, s. 183.

¹⁰⁵ Germani, 1978, s. 185.

¹⁰⁶ Poulantzas, 2012, s. 402.

ulaşır. Eğer şartlar hazırsa başkanlık hükümeti sistemine de geçiş söz konusudur. Bu anayasallık ve demokrasi kisvesi altında faşizm her durumda orduyu da yansızlaştırmaya çabalar. Çünkü faşizmin devlet aygıtına sızmasının başlıca yolu yönetim kadroları ve polistir. Bunların ezici desteği kazanılıp ordu sistemin dışına itildiğinde faşistleşme evresi tamamlanmış olur¹⁰⁷.

Faşistleşme eğilimleri sözkonusu olduğunda, geçmiştekine bütünüyle benzer ve özdeş biçimlere yol açacak bir faşistleşme sürecinin birebir yaşanacağını düşünmemek isabetli olacaktır. Tarih hiçbir zaman aynen tekrarlanmaz. Aynı biçimde bir olağanüstü rejim ve aynı türde bir politik kriz ortaya çıktıkları tarihi dönemlere göre ayrı ayrı özellikler gösterirler. Bütün bunlar akılda tutularak, devlet kuramına ve modern kapitalist devletin otoriterleşme eğilimlerine ilişkin tüm bu anlatılanların ışığında, ikinci bölümde, kapitalist tabanlı modern devletlerde yaşanan dönüşümlerin kilit noktasını oluşturan sınıf durumundaki küçük burjuvazinin ne olduğu, kendi içindeki ayrışmaları ve ittifakları ve tüm bunların sistemle olan ilişkisi anlatılacaktır.

¹⁰⁷ Poulantzas, 2012, s. 392.

2.BÖLÜM

DEVLET KURAMINDA SINIF

III. SINIF ANALİZİ VE KÜÇÜK BURJUVAZİ

A. KÜÇÜK BURJUVAZİNİN İKİ TÜRÜ

Marxizm'e göre ekonomik taban, üretim biçimi ya da bir toplumsal biçimlenmenin oluşumunda etkilidir. Ancak politik ve ideolojik (üstyapı) da önemli bir role sahiptir. Buna bağlı olarak bir sosyal sınıf, sosyal pratikler topluluğu içindeki yeri ile tanımlanır. Bu yer, sınıfların yapısal determinasyonuna karşılık gelmektedir ve sınıf pratikleri üzerinden işler. Zira sınıflar sadece sınıf çatışmasında vücut bulur ve söz konusu "yer", konjonktürel sınıf pozisyonu ile karıştırılmamalıdır¹⁰⁸.

20. yüzyılın başındaki kapitalist toplumlar:

- Feodal üretim biçiminden arta kalan öğeler
- Basit mal üretimi ve kitlesel üretim (feodalizmden kapitalizme geçiş formu) formu
- Rekabetçi ve tekelci biçimiyle kapitalist üretim biçiminden oluşmaktadırlar.

Ancak bu toplumlar kapitalisttir. Yani onlarda baskın olan üretim biçimi, kapitalist üretim biçimidir. Bu üretim biçiminde var olan geleneksel küçük burjuva (ustalar ve küçük tüccarlar), basit mal üretimi formuna bağlıdırlar. "Yeni" küçük burjuva ise üretken olmayan ücretlilerden oluşmaktadır ve bunlar kapitalizmin

¹⁰⁸ Nicos Poulantzas, On Social Classes, **The Poulantzas Reader**, Verso, Londra, 2008a, s. 186.

tekelci biçimine ve kırsaldaki (feodalizmin izlerinin hala görülebildiği) çeşitli sosyal sınıflara bağımlıdır.

Küçük burjuva ve kırsaldaki halk sınıfları (tarım işçileri, fakir köylüler, orta direk köylüler) aslında işçi sınıfından farklıdır¹⁰⁹. Genel olarak üretimin iki farklı pozisyonundaki iki büyük temsilci grubu küçük burjuvazinin parçası gibi düşünülür. Küçük burjuvazi sınıfı içinde, üretim sürecindeki yerleri ilk bakışta birbirinin aynı olmayan iki ana grup ayırt edilebilir. Bu iki ana gruba karşılık yine de tek bir küçük burjuva sınıfından söz edilebilmesi, üretim ilişkilerindeki bu iki farklı konumun politik ve ideolojik düzeyde, aynı etkilere sahip olmasındandır. Ekonomik anlamda küçük burjuvazi teriminden, en başta küçük üretim ve küçük mülkiyet anlaşılmaktadır. İşte Marxist literatürde sıkça karşılaşılan “geleneksel” küçük burjuvazi budur.

Başlangıç olarak iki ana gruptan ilki, geleneksel küçük burjuvadır ki hacim olarak küçülmektedir. Bu grup, küçük dereceli üreticiler ve küçük tüccarlar olarak ikiye ayrılabilir. Bir temsilcinin hem üretim araçlarının sahibi hem emekçi ve doğrudan işçi olduğu zanaat işçileri veya küçük aile işleri bu gruba dahil edilmelidir. Burada katı anlamıyla sömürü yoktur. Geleneksel küçük burjuvazinin iki temel karakteristiği bulunmaktadır:

- *Küçük Üretim:* Burada aynı kişinin hem üretim araçlarının sahipliğini, tasarrufunu kendinde tuttuğu, hem de doğrudan işçilik yaptığı zanaatkârlık biçimleri veya küçük aile işletmeleri kastedilmektedir. Bu üretim biçimlerinde hiç ücretli işçi çalıştırmamaları veya ancak zaman zaman çalıştırmaları ölçüsünde, kelimenin tam anlamıyla, iktisadi sömürü yoktur. İşgücü, en başta bu tür küçük işletmelerin gerçek sahibi ve onun aile üyelerince sağlanmakta, karşılığı ücret şeklinde ödenmektedir¹¹⁰.

- *Küçük Mülkiyet:* Sermayenin dolaşım alanında küçük ticaret söz konusudur. Geleneksel küçük burjuvazinin bu iki ana grubu için, ekonomik düzeydeki ortak

¹⁰⁹ Poulantzas, 2008a, s. 193.

¹¹⁰ Poulantzas, 2012, s. 279.

konumlarının doğrudan doğruya ücretli emek sömürsü olmamasına dayandığı söylenebilir¹¹¹. Böyle bir küçük burjuvazi “saf” kapitalist üretim tarzına (sermaye-ücretli emek çelişkisine) ait değildir. Böyle bir küçük burjuvazinin kapitalist toplumdaki varlığı aşağıdaki etmenlere bağlıdır:

- Toplumsal yapıda, birçok üretim tarzının bir arada bulunması. Bunlar arasında, feodal üretim tarzı veya bu üretim tarzının belirli bazı öğelerinin varlığı.

- Yine aynı toplumsal yapıda, feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş şekli olan basit meta üretimi biçiminin varoluşu.

Dolayısıyla bu tip bir küçük burjuvazinin varlığı, aynı şekilde, feodalizmden kapitalizme geçişin aldığı somut tarihi biçimlere bağlıdır¹¹².

İkinci olarak, bir de "yeni" küçük burjuvazi vardır ki tekelci kapitalizm altında büyüme eğilimi göstermektedir. Üretken olmayan ücretli işçilerden oluşur, ayrıca çeşitli devlet aygıtlarındaki kamu görevlileri de bunlara dahildir. Bu işçiler artı-değer üretmezler (artı-işgücü üretirler ama artı-değer değil)¹¹³. Bu kategorinin yeniliği, birincisinin (küçük üretim ve küçük mülkiyet kategorisi) tersine, kapitalist üretim modelinin genişleyen gelişimi ve tekelci kapitalizm aşamasına geçişinin, bunun yıkımına yol açmayıp, tam tersine, serpilip gelişmesini sağlamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, tarihsel olarak tam da üretken olmayan ücretlilerin durumuna karşılık gelmektedir.

¹¹¹ Poulantzas, 2012, s. 279.

¹¹² Poulantzas, 2012, s. 278-279.

¹¹³ Suman Gupta, **Marxism, History and Intellectuals**, Feirleigh Dickinson University Press, New Jersey, 2000, s. 155.

B. KÜÇÜK BURJUVAZİ BİR SINIF MIDIR?

Politik ve ideolojik ölçütler göz önüne alındığında küçük burjuvazi üretimde ve ekonomik alanda farklı pozisyonları olsa da politik ve ideolojik seviyede çok güçlü bir etkiye sahiptir. Küçük burjuvaziyi oluşturan fraksiyonlar bile farklı ekonomik sebeplerden aynı politik ve ideolojik özelliklere sahiptirler: Küçük burjuva bireyciliği (toplumsal kayıtsızlık); statükoyu sahiplenme ve devrim korkusu; toplumsal ilerleme (politik istikrar) efsanesi; sınıflarüstü "yansız devlet"e olan inanç (devletçilik). Ortak özelliklerde buluşan küçük burjuva fraksiyonlarının temelde iki versiyonu vardır:

- Küçük burjuva terimi geleneksel küçük burjuva için kullanılır; üretken olmayan ücretliler yeni bir sınıf gibi algılanır.

- Üretken olmayan ücretliler küçük burjuvaya dahil edilmeyip bir "ara tabaka" olarak görülürler.

Emek aristokrasisi kesinlikle özgül bir tabakadır ama yine de işçi sınıfının bir parçasıdır. Ayrıca entelektüeller veya bürokrasi ayrı sosyal kategorilerdir ancak burjuva veya küçük burjuvaya dahildirler¹¹⁴.

Toplumsal kategori terimi ise ideolojide ve devlet aygıtlarında çalışan temsilcilerden oluşur. Örneğin memurlar, devlet aygıtlarında işlev sahibi iken aydınlar ideolojik alanda işlev görür. Yani bir açıdan toplumsal kategoriler sınıfların alt kümesidir. Ayrıca örneklendirilen kategoriler tek bir sınıfa mensup olma durumunda da değildir; kategorilerin üyeleri çeşitli sınıfların üyeleri olabilirler (ancak üretimde kendi başlarına bir rolleri yoktur). Sınıf ittifakları toplumsal kategorilerle sağlanır. Ara bir tabaka olan entelektüeller ise sınıfların "yanında ve dışında" düşünülmelidir¹¹⁵.

Sermayenin dolaşım alanında çalışan veya artık değerın gerçekleşmesine

¹¹⁴ Poulantzas, 2008a, s. 200.

¹¹⁵ Gupta, 2000, s. 159.

katkıda bulunan ücretli işçiler bir ara tabaka olarak konumlandırılabilirler: Sigortalar, ticaret, bankalar, satış büroları, reklam şirketleri vb. çalışma ücretli işçilerle, aynı zamanda “hizmet” sektörü görevlileri. Devlet memurları ve devletin çeşitli aygıtlarındaki memurlar, kısacası, görevi devletin işleri dolayısıyla artık değer üretimi koşullarının yeniden üretimini sağlamak olan (üretken olmayan) ücretliler bu tabakaya sokulabilir. Bu emekçiler artık-değer üretmezler, ancak zaten bunların sömürülmesi, artık-değerin üretilmesi ile değil, doğrudan doğruya artık-emeğe el konulması yoluyla olmaktadır. Bu tabakaya mensup kesimleri birbirine bağlayan ortak özellik, bunların ne burjuvaziye ne de proletaryaya girmek gibi negatif bir özelliğe sahip olmalarıdır¹¹⁶. Yine de bu kesimler, ekonomik düzeydeki farklı konumlarının, ideolojik ve politik düzeyde genel olarak aynı etkilere sahip olması ölçüsünde, çözümlemede, aynı sınıfın, küçük burjuvazinin kesimleri olarak ele alınabilirler.

C. KÜÇÜK BURJUVA İDEOLOJİSİ

İdeolojik düzlemde doğal olarak bir küçük burjuva ideolojik alt-kümesinden söz etmek yerinde olacaktır. Bu alt-küme, küçük burjuvazinin kendi özgül sınıfsal koşullarına organik olarak bağlıdır ve küçük burjuvazinin kendine özgü özlemleri üzerinde şekillenir. Egemen burjuva ideolojisi ise bu alt-kümeyle kendi özlemlerine yönelik olarak yontarak küçük burjuva ideolojisine, kendi sınıfsal koşullarıyla bağlantılı olan başka özgül ideolojik öğeler de ekler.

Pek tabii ki egemen ideolojinin kendisi de, söyleminde, bu alt-kümeyle ait öğeleri içermektedir. Hatta yer yer küçük burjuvazinin ideolojik alt-kümesinin içerdiğinden daha da fazla olmak üzere, işçi ideolojisinden alıntıları; saptırılmış ve küçük burjuvazinin ideal dünyasına içkin taleplere uydurulmuş şekilde içinde barındırır. Poulantzas şunları yazmıştır:

¹¹⁶ Poulantzas, 2012, s. 280.

Küçük burjuva ideolojisindeki bu çelişik etmenlerin birbiriyle bağdaşma biçimlerinin, burjuva ideolojisinin işlevinin ve etkileme biçimlerinin, küçük burjuvaziye özgü ideolojiden yapılan alıntuların işlevlerinin ve biçimlerinin, küçük burjuva ideolojisinin kaypak ve kararsız niteliğinden dolayı küçük burjuvazinin konjonktür içindeki yerine bağlı oldukları belirtilebilir.¹¹⁷

Küçük üretim ve küçük mülkiyet durumunda bu kategori, ekonomik düzeyde hem burjuvaziye (mülkiyet) hem de proletaryaya (küçük mülk sahibi bizzat doğrudan emekçidir) yaklaşmaktadır. Ancak hem burjuvaziye (burjuvazi tarafından ekonomik bakımdan gittikçe ezilmektedir) hem de proleterleşme korkusuna ve küçük mülkiyete aşırı bağlılığı yüzünden proletaryaya da karşıdır. Bu durumla ilgili olarak Poulantzas, ideolojik düzeyde aşağıdaki sonuçları saptamıştır:

- Aşırı zenginliğe, “büyük servetlere” karşı bir statükocu anti-kapitalizm. Küçük burjuvazi, mülkiyete çok bağlıdır ve proleterleşmekten korkmaktadır. İdeal dünyası eşitlikçi özelemlerle, tekellere karşı fırsat eşitliğine doğru geriye dönme özelemleri ile doludur: Bir yandan gerçek bir rekabet özelemi, öbür yandan seçimlerde eşitlik özelemi. Dolayısıyla küçük burjuvazi, değişikliklerin sistem değişmeden gerçekleşmesini istemektedir

- Toplumun devrimci değişimi yerine merdiven efsanesine bağlı bir ideolojik görünüm. Küçük burjuvazi iki konum arasında sıkışmıştır: Aşağıdan proleterleşme korkusu, yukarıdan burjuvazinin çekiciliği. Küçük burjuvazi “daha iyiler” ve “daha yeteneklilerin” bireysel yükselmesi ile burjuvaziye girebilme hayali ile güdülmektedir.

- Küçük burjuvazi sınıflar üstü yansız devlete inanmaktadır. Bu yansız devletin kendisine yukarıdan iyilikte bulunmasını, kısaca gerileyişini durdurmasını beklemektedir. Bu durum çoğu kez bir devlet tapınmasına yol açmaktadır. Küçük burjuva bu durumda kendini burjuvazi ve işçi sınıfı arasında yansız bir sınıf gibi görerek, tarafsızlığının kendininkine benzediği devletle kendini özdeşleştirmekte ve

¹¹⁷ Poulantzas, 2012, s. 281.

dolayısıyla kendini, kendi devleti olacak olan devletin direği saymaktadır¹¹⁸.

Öte yandan, üretken olmayan ücretli emekçilerin ekonomik koşulları da benzer ideolojik sonuçlara neden olmaktadır:

- Anti-kapitalist statükoculuk: Gerçek sömürü esas olarak ücretin biçiminde yaşandığından, gizlidir. Bu nedenle yukarıda sözü edilen sosyal tabaka da aynı küçük burjuvazi gibi gelirlerin devlet tarafından yeniden dağıtımı ile gerçekleşecek bir “toplumsal adalet” özlemi içerisindedir¹¹⁹.

- Ücretli emekçiler yığınının işgücü hususunda beceri kazanmasını sağlayan bir yükseköğrenimden geçmeleri ölçüsünde ideolojik alt-küme bir takım özel biçimlere bürümektedir. Burada “kültürün demokratik yansızlığı” mantığı ve “tarafsız okul” düzeyine erişmesi yolu olarak kabul görmektedir.

- İktidar tapınıcılığı: Bu bir tür küçük burjuva bireyciliğine de yer veren yalıtılmışlıktır. Kuvvetli bir devletin adaletine olan mutlak inanç şeklinde özetlenebilir. Sonuç olarak, devlet aygıtları birer kurumdur ve kendi iç ideolojilerini ortaya koyarlar ve bu ücretliler, bu ideolojinin özellikle etkisi altındadırlar. Bu durumda, bürokratik makamlar ile kendini özdeşleştirme durumu ve devlet tapınması, öteki durumlardan daha fazla burada gözlenir¹²⁰.

Sınıf savaşı durumunda, küçük burjuvaziyi oluşturan bu çeşitli kesimler, kendilerine özgü uzun süreli politik çıkarlara sahip olamazlar. Poulantzas, dışlanmışlıkları ve ideolojik yakınlıkları ile birlikte bu ölçütün, politik planda genel olarak şu ortak sonuçları doğurduğunu saptamıştır:

- Özgül bir parti halinde politik örgütlenme konusunda çok önemli zorluklar.

¹¹⁸ Poulantzas, 2012, s. 282.

¹¹⁹ Poulantzas, 2012, s. 283

¹²⁰ Poulantzas, 2012, s. 284.

- Küçük burjuvazi çoğu kez, devlete destek bir sınıf olarak var olmaktadır.

• İdeolojik-politik etkilerin ortaklığı, her şeyden önce düzenli denilen toplumlarda işlev görür. Küçük burjuvaziyi oluşturan kesimler, seçimle ilgili düşleri nedeniyle, çoğu kez demokratik-cumhuriyetçi düzenin temel direklerini oluşturmaktadır. Fakat etkilerin bu ortaklığı kriz durumunda da işlev görmektedir. Bu kesimlerin var olan düzene karşı başkaldırıları tamamen birbirine benzer biçimler almaktadır.

- Bu kesimlerin politik konumlanması, çoğu durumda ve konjonktüre göre ya burjuvaziye doğru ya da işçi sınıfına doğru kaymaktadır.

Anlatıldığı üzere, küçük burjuvazi de kendi içinde sınıf fraksiyonlarına bölünmektedir ve bu nedenle fraksiyonları arasında uyumsuzluklar çıkması da son derece olasıdır. Bu uyumsuzluklar, fraksiyonlardan birinin bir tarafa, öbürünün başka bir tarafa kaymasına bile neden olur¹²¹.

D. BURJUVAZİNİN BASKIN FRAKSİYONLARI ARASI İTTİFAK

Burjuvaziye içkin fraksiyonlar arası bir ittifak yalnızca bir sınıf ya da fonksiyonun liderliğinde mümkündür. Bu lider egemen fraksiyon olarak adlandırılır. Egemen fraksiyon, ittifakın genel çıkarını garanti altına alan ve özel çıkarları devlet tarafından korunan fraksiyondur. Egemen fraksiyon diğerlerinden daha baskın değildir; *eşitler arası birinci*, yani eşit olarak baskın olan fraksiyonlar arasındaki hegemonik güçtür¹²².

Egemen sınıf ya da fraksiyon devlet aygıtlarının üst düzey personeli (genel

¹²¹ Poulantzas, 2012, s. 285.

¹²² Gupta, 2000, s. 160.

olarak politik personel) ile doğrudan bağlıdır. Bu sınıf/fraksiyon egemen sınıf/fraksiyondan farklıdır. Bu durumu somutlaştırmak için Marx'ın örneği verilebilir: İngiltere'de egemen sınıf fraksiyonu finansal (banka) burjuvazisi iken üst düzey personel, ordu ve diplomasinin ajanlarından oluşmaktaydı. Bunlar aristokrasiden devşiriliyordu ve böylece egemen sınıf konumunu almışlardı¹²³.

Tabii ki bazı sıradışı durumlarda politik personelin iktidar bloğunun parçası olmayan bir sınıftan devşirildiği de görülür. Bunun en önemli örneği faşizmdir. Çünkü burada, büyük sermayenin egemenliği altında faşist parti üzerinden üst düzey devlet aygıtı kadrolarını küçük burjuvazi (egemen sınıf) doldurur.

Hegemonya oluşumu için vaatler ve ittifak stratejisi zorunludur. Politik arenanın tezahürleri altında yatan gerçek egemenliğin açığa çıkarılması bu strateji yüzünden imkânsızlaşır. 1930'ların sonunda Almanya'da bazı sosyal demokrat yazar ve politikacıların, faşizmi küçük burjuvazinin diktatörlüğü olarak görmeleri buna verilebilecek en güzel örnektir.

E. YENİ KÜÇÜK BURJUVAZİ

Küçük burjuvazinin tanımıyla ilgili en büyük sıkıntılardan birisi de hangi uzmanların işçi sınıfının parçası olup olmadığının belirlenmesi ile ilgilidir. Çünkü uzmanların çoğu ücretli çalışmaktadırlar ve üretici olmayan işçilerin teorik konumu onları işçi sınıfından çıkarmaktadır. Bu durumda onların sınıfsal konumunu belirlemek gereklidir.

Hem sınıf savaşında yer alan hem de sınıfların dışında konumlanan bir tabaka düşünmek yanlıştır. Bunun için üretici olmayan ücretliler bir "ara tabaka" değildir, olamaz; zira tabakanın özgül ve görece özerk bir sınıf çıkarı yoktur. Tabaka, fraksiyon, belirli gruplar asla sınıfların dışında değildir. Üretici olmayan ücretliler

¹²³ Poulantzas, 2008a, s. 208.

özgöl bir sınıfa ait olmak durumundadırlar; işte bu özgöl sınıf “yeni küçük burjuvazi” olarak adlandırılmaktadır¹²⁴.

Yeni küçük burjuvazi, çıkarları uğruna taraf değiştirmeye yatkın bir sınıftır. Yeni ittifaklar kurup, kutuplaşabilme esnekliğine sahiptir. Ancak bu esneklik özgöl bir sınıfsal çıkarı olmadığından değil, sınıf özgüllüğünün kararsızlığından kaynaklanmaktadır.

İşçi sınıfının sınırlarının yayılmasına yol açan kapitalizmde dönüşümler mevcuttur ama yine de bu dönüşümler yeni küçük burjuvazinin özgöl sınıfsal koşullarını, yani son derecede yeni küçük burjuvaziye değiştirmez. Bu dönüşümler yeni küçük burjuvaziye işçi sınıfına doğru kutuplaştırarak etkiler, ancak yeni küçük burjuvazi özgöl sınıfsal koşullara sahip olduğundan bu kutuplaşma tüm sınıfı aynı şekilde etkilememektedir. Etki genellikle sınıfın çoğunluğunu teşkil eden belli fraksiyonlar üzerindedir¹²⁵.

Yeni küçük burjuvazinin ortaya çıkışının ilk sebebi gözetim ve denetlemenin kapitalist üretim süreci içindeki doğasıdır. Denetçi emek, her emek sürecinde elzendir. Denetçi emek, doğası gereği işçi sınıfı üzerinde politik denetim kurduğu için de üretici emek kategorisine yerleştirilemez. Yeni küçük burjuvazi, burjuvazi tarafından toplumun tamamına dayatılmış emeğin sosyal bölünmesini içselleştirir. Yeni küçük burjuvazinin her bir düzeyi, işçi sınıfı üzerinde özgöl otorite ve ideolojik egemenlik kurar¹²⁶.

Yeni küçük burjuvazi, burjuvazinin parçası da değildir; çünkü bu sınıf üretim araçlarının ekonomik ya da hukuki mülkiyetine sahip değildir. Aynı zamanda işçi sınıfının parçası da değildir. Ama bu ekonomik ölçüt tek başına yeni küçük burjuvaziye bir konuma yerleştirmeye veya hangi sınıfa mensup olduklarını belirlemeye yeterli olmamaktadır. Bu bağlamda politik ve ideolojik ölçütler de her

¹²⁴ Nicos Poulantzas, *The New Petty Bourgeoisie*, **The Poulantzas Reader**, Verso, Londra, 2008b s. 325.

¹²⁵ Poulantzas, 2008b, s. 327.

¹²⁶ Poulantzas, 2008b, s. 332.

daim göz önünde tutulmalıdır.

Yukarıda anlatılan devlet kuramı ve küçük burjuvazi/yeni küçük burjuvazinin verili yapısı göz önünde bulundurularak sistemin totaliterleşmesi ve en uç noktada faşistleşmesi rahatlıkla görülebilir. Küçük burjuvazinin, faşizme giden yolda karşılaşılan krizler karşısındaki konumu da bu çözümlemede önemli bir yere sahiptir.

IV.KÜÇÜK BURJUVAZİ, KRİZLER VE FAŞİZM

A. KÜÇÜK BURJUVAZİNİN EKONOMİK DURUMU

Faşistleşme süreci, küçük burjuvazinin tümünü saran bir ekonomik krize denk düşer. Faşistleşme süreci arasında, sermayenin yoğunlaşma sürecinin hızlanması, küçük üretim ve küçük mülkiyetin ekonomik varlığını doğrudan doğruya tehdit eder. Tekelci burjuvazinin egemenliğini ilan etmesi, bu dönemlere özgü düşük istihdam ve işsizlikle birlikte üreticilerin sayısının aniden ve önemli ölçüde kabarmasına yol açar¹²⁷. Bu durum hem ücret dengelerinde dalgalanmaya hem de küçük burjuvazinin tarafını seçme konusunda – yukarıda anlatılan ideolojik yapısından ötürü – belirsizlik içine hapsolmasına neden olur.

B. POLİTİK KRİZ

Faşistleşme süreci ve faşizm, küçük burjuvazinin politik kriz durumuna ve faşist partilerin desteği ile gerçek bir toplumsal güç haline gelmesine denk düşer. Çünkü genel kural olarak, egemen sınıfların krizi küçük burjuvaziyi de doğrudan etkilemektedir.

¹²⁷ Poulantzas, 2012, s. 289.

Çıkarlarını korumayı başaramayan sosyal demokrasiden yüz çeviren küçük burjuvazi, faşistleşme sürecinin başlangıcında, egemen sınıf ve fraksiyonların egemenlik yetersizliği ve egemenlik istikrarsızlığı (temsil ilkesinin niteliksel dönüşümü) ile karşı karşıya gelirler. Küçük burjuvazinin kendi partisini kurma yeteneksizliği nedeniyle bağlı kalmak zorunda olduğu diğer tüm sistem partileri, küçük burjuvaziye sadece temsil etmektedirler. Oysa bu partiler, iktidar bloğunu oluşturan kendi sınıf ve fraksiyonlarından kopmuşlardır. Bu durum, bu partilerle küçük burjuvazi arasındaki temsil bağına da ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle bu partilerin, küçük burjuva dışındaki sınıflarla olan bağları gereği, sahip oldukları politik alandaki gerçek etkinliklerini kaybetmeleri, küçük burjuvazinin bu partilerden tamamen kopmasına yol açar. Boşalan alan faşist partilerce doldurulur. Küçük burjuvazi bu kez, faşistleşme süreci içinde, faşist partilerin desteği ile toplumsal bir güç haline gelir¹²⁸.

Bu faşist partilerin temsil ettikleri çıkarlara gelince bu konuda Poulantzas şöyle yazar:

Kısa vadede küçük burjuvaziye özgü siyasal çıkarlardan söz edilebildiği ölçüde, faşist parti, faşistleşme sürecinin ilk evresinde bu çıkarların etkin temsilcisidir. Bu partilerin ilk programları, aslında, küçük burjuvazinin “istekleri kataloğu”ndan başka bir şey değildir ve bu partiler küçük burjuva taleplerini etkin biçimde desteklerler. Fakat dönüşüzlük noktasından sonra, dönemeç dönülmüştür: Faşist parti, bundan böyle bir bütün halinde burjuvazinin gerçek çıkarlarını temsil eder. Faşist parti, küçük burjuvazinin çıkarlarını hala belirli ölçüde dikkate almaya devam ediyorsa da, stabilizasyon döneminde faşizmin bir kez iktidara gelmesi ile birlikte bu çıkarlar bütünüyle terk edilecektir.¹²⁹

Ancak yine de küçük burjuvazi, faşist partiler aracılığıyla da olsa varlığını sürdürmektedir. Artık burjuvazinin kanatları altında olan küçük burjuvazi, bu koşullar altında finansal sermayeye karşı kendine önceden biçilmiş görece özerk rolü oynar. Bu kez küçük burjuvazi, zamanında geleneksel burjuva partilerince temsil

¹²⁸ Ralf Dahrendorf, **Gesellschaft und Freiheit: Zur Soziologischen Analyse der Gegenwart**, R. Piper, Hamburg, 1963, s. 260.

¹²⁹ Poulantzas, 2012, s. 292.

edildiğinde olduğu gibi, kayıtsız şartsız burjuvazinin “izinde” değildir. Büyük sermayenin, başkaldıran küçük burjuvazi ile bu ittifakı, böyle bir konjonktürde çok keskin çelişkileri içinde taşır. Bu ittifak gerçekte büyük sermaye ve küçük burjuva arasında, faşizmin tüm tarihine damgasını vuran ve etkileri faşizmle büyük sermaye arasındaki çelişkilerde kendini gösteren yoğun politik mücadeleye yansır.

C. KÜÇÜK BURJUVAZİNİN İDEOLOJİK KRİZİ

Faşistleşme süreci, bu süreci geçirmekte olan toplumlardaki genel ideolojik kriz içinde, küçük burjuvaziye de saran şiddetli bir ideolojik krize denk düşer. Bu kriz nedeniyle küçük burjuvazinin alt-ideolojik kümesinde karşılaşılan değişimler aşağıda özetlenmiştir.

1. Küçük Burjuva İdeolojisinde Gözlenen Değişimler

• **Aşırı zenginliğe karşı çıkış:** Bu, özellikle klasik küçük burjuvazinin çıkarlarını çok açık biçimde zedeleyen büyük sermayenin fraksiyonlarına yöneliktir. Borç sermayesine, yani büyük sermayenin banka kesimine karşı çıkış; küçük ticareti ezen büyük mağazalar sistemi nedeniyle, ticarete yatırılan büyük sermayeye karşı çıkış. Bunun gibi, küçük üretimin değerli sloganı olan, özgür ve adil rekabeti bozan tekellere karşı çıkış; son olarak bazı vergi biçimlerine karşı çıkışlar.

• **Faşist ideolojinin devlete tapınır görünümü ve “devlet dışında birey bir hiçtir” şeklinde devlet tapınmasına verilen önem:** Küçük burjuvazinin iktidar fetişizmine uygun düşen bu görünüm, tekelci kapitalizm aşamasında, büyük sermayenin, devletin müdahaleci rolüne bağlı çıkarlarını kapsar. Bu görünüm, isyan halindeki küçük burjuvazinin iktidar fetişizminin tipik ifadesi olan ünlü “şef tapınması” ve hiyerarşik otorite özleminde de sürer.

• **Hukuka karşı olma ve bu anlamda faşist ideolojinin “hakemliğe”**

tapınması: Yasa ve kural şefin buyruğudur. Bu yalnız küçük burjuvazinin şef tapınmasını dile getirmez, aynı zamanda, devletle olan ilişkisi nedeniyle kendini işini güçleştirir saydığı bir hukuki “mevzuata” karşı isyanıdır.¹³⁰

• **Milliyetçi görünüm:** Küçük burjuvazinin mistik bir “ulus” kavramına (toprak ve kan bağları) tapınması. Bu tapınma içinde küçük burjuvazi sınıf mücadelesini reddetmeye yönelir ve kendini “ulusun” temel direği olarak görür. Böyle bir milliyetçilik, emperyalist büyük burjuvazinin açık bir biçimde işine gelir.

• **Militarist görünüm:** Milliyetçi görünüm, otoriter ve hiyerarşik yönler ve isyan halindeki küçük burjuvazinin şef tapınması ile birleşmesi ve tüm bunların yayılcı büyük sermayenin çıkarlarına uygun düşmesi. Buna bağlı olarak, küçük burjuvazinin ayaklandığı ve büyük sermayenin halk kitlelerine karşı baskısının arttığı dönemlerde ortaya çıkan soyut bir şiddete tapınma.¹³¹

2. Faşizmin Doğasında Bulunan ve Küçük Burjuva İdeolojik Kriziyle Örtüşen Durumlar

Yukarıda sayılan durumlar haricinde doğrudan faşist ideolojinin yapısından kaynaklanan bazı durumlar da küçük burjuva ideolojisinin kriz evresinde geçirdiği dönüşümlerle kendiliğinden örtüşmektedir. Bu durumlar aşağıda özetlenmiştir:

• **Faşist ideolojinin aileye yüklediği özel ve önemli işlev:** Ailenin bu işlevi, aile üretimi ve ekonomik bakımdan yalıtılmışlıkla, sınıf mücadelesinden korunmuş bir toplumsal sığınak arayışının simgeleri ve özlemleriyle etkilenmiş küçük burjuvaziye bağlıdır. Bu görünüm de tekelci kapitalizm süreci geleneksel aile bağlarını çözme yolunda ilerlese bile, büyük sermayeyi tatmin etmektedir. Çünkü bu görünüm emperyalist ideolojiye özgü “otoriter hiyerarşi” eğilimine yardım ederek sınıf mücadelesi gerçeğini maskeler ve bu mücadelenin özünü boşaltır.

¹³⁰ Poulantzas, 2012, s. 297.

¹³¹ Poulantzas, 2012, s. 298.

• **Eğitime verilen özel işlev:** Bu işlev, gençlik ve oğretim konularında tamamen zgl bir anlayışla bir araya gelerek, gençliğin devlete bağlı bir kol halinde birleştirilmesini sağlar. Bu olgu, yeni küçük burjuvazinin “kuşaklar” anlayışına uygun düşer. Bu görünüm, tekelci kapitalizm için gerekli işgücünün oluşumunu ve niteliğini denetim altına almasına el verdiği ölçüde sermayeyi tatmin etmektedir.

• **Faşist ideolojinin cehalet taraftarlığı ve anti-entelektüel yönü:** Tüm özlemlerinin sonunda dş kırıklığına uğrayan küçük burjuvazinin, burjuva ideologları ve *Gramscici* anlamıyla organik ideoloji görevlilerine karşı, kendiliğinden ortaya çıkan isyanının olağan sonucudur.¹³²

D. TÜRKİYE’DE BURJUVAZİ VE KÜÇÜK BURJUVAZİNİN TARİHSEL İZLENESİ

Türkiye’de burjuva düzenin kuruluş biçimi, burjuva devrimlerin klasik örneklerinin yaşandığı Batı Avrupa lkelerindeki gelişme sürecinden tamamen farklı özellikler taşır. Örneğin Fransa’da burjuva gelişim feodal toplumun içinde başlamış ve özel mülkiyet temelinde yükselen burjuvazi ilerleyen yıllarda kendi devrimini gerçekleştirerek düzenini kurmuştur. Oysa Türkiye Cumhuriyeti’nin içinden çıkıp geldiği Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihsel gelişim çizgisi bundan çok farklıdır.

Osmanlı İmparatorluğu, toprakta özel mülkiyetin bulunmadığı ve bu nedenle devleti mülk edinen bir sınıfın egemen olduğu Asyatik-despotik bir tarihsel arka plana sahiptir. Osmanlı, kapitalizmin dışsal etkisiyle zlmeye başladığında bile Avrupa lkelerindeki gibi bir feodal toplum olmamıştır. Türkiye’deki kapitalistleşme sürecinin Batı’daki örneklerden farklı olması nedeniyle, Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne uzanan süreçte Fransa’daki demokratik burjuva devrimi gibi bir burjuva devrimini gerçekleştirmek için öne atılacak gelişmiş bir burjuvazi yoktur.

¹³² Poulantzas, 2012, s. 299.

Fakat dünyadaki kapitalist gelişmenin bindirdiği basınç altında ilerleyen süreç, sosyo-ekonomik koşulların kapitalist gelişmenin önünü açacak şekilde dönüştürülmesini de giderek zorunlu kılmıştır. Tutucu ve ilerlemeci güçler arasındaki tarihsel kapişma, mevcut koşullar nedeniyle Osmanlı'da bizzat egemen devlet sınıfı içinde cereyan eder. Osmanlı egemen sınıfının Batıcı kesimi ağırlıklı olarak asker kökenlidir. Batılılaşma hareketlerinde başı hep ordu çekmiştir. Batı'ya açılma macerasında, Osmanlı Devleti'nin asker kesimi, hilafet düzeninden yana baskın çıkan ve eskide ayak direyen din ulemalarına karşı mücadeleyi hiç elden bırakmamıştır.¹³³

Askeri ve sivil bürokrasinin ve Osmanlı aydınlarının içinde, değişimden, Batı'ya açılmaktan, kısacası kapitalistleşmekten yana olan unsurlar burjuva dönüşümlerin başını çekmek üzere örgütlenmeye girişirler. 1908 Jön Türk devrimi, İttihat Terakki örgütlenmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla sonuçlanan Milli Mücadele'nin liderliği bu temelde oluşmuş ve biçimlenmiştir. Bir başka şekilde vurgulamak gerekirse, Batılılaşma ve burjuva dönüşüm, Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleşen tepeden burjuva devrimiyle başlamamış, Mustafa Kemal'in önderliği, Osmanlı'nın son döneminde zaten başlamış olan bir değişim ve dönüşümün uzantısı olmuştur.

Vahdettin'in Aralık 1918'de Meclis'i kapatmasının ardından, Jön Türk geleneğinin uzantısı olan Mustafa Kemal gibi yenilikçi Osmanlı subay ve aydınlarının egemenliği ele geçirdikleri Milli Mücadele dönemi gelmiştir. Birinci Dünya Savaşına bir taraf olarak katılan ve yenilgiye uğrayan Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalist güçler tarafından paylaşılmasını takiben başlatılan Milli Mücadele sonrasında, 1923 tepeden burjuva devrimiyle Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

M. Kemal'in İstanbul'dan Anadolu'ya geçişi ve yürüttüğü çalışmalardan sonra onun önderliği altına giren bu milli mücadele, yalnızca Türk ulusal kimliği temelinde kurulacak bir cumhuriyetle amacına ulaşacaktır. Burada önemli bir gerçekliği

¹³³ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 270.

gözardı etmemek gerekir. 1923'ün 1908'in uzantısı olmasına rağmen, iki tarih arasında önemli bir değişiklik gerçekleşmiştir. 1908'in arkasında, Osmanlı'da kapitalist gelişmenin taşıyıcısı olan ve dönemin en önemli burjuva katmanını oluşturan Müslüman olmayan burjuvazi de vardır. Jön Türk hareketi yalnızca genç Türk subay, öğrenci ve aydın unsurlar arasında değil, Müslüman olmayan burjuvazi arasında da örgütlüdür.¹³⁴

Balkan ülkelerinin ulusal bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte, 1923 bu mirastan mahrum kalmıştır. Osmanlı'nın son dönemi, güçlü parçayı oluşturan Müslüman olmayan burjuvazi ile henüz emeklemekte olan cılız Türk burjuva unsurlardan oluşan bir yerli burjuvaziye sahipken, Türkiye Cumhuriyeti aslen kendisine kalan cılız bir milli burjuvazi ile yola çıkmıştır.

M. Kemal önderliği altında gerçekleşen 1923 burjuva devrimi, 1908'in yarım kalmış işini bir şekilde tamamlayan bir tepeden devrimdir. Burjuva devrimlerin Marksist değerlendirmesi bağlamında bir benzetme yapmak gerekirse 1908, Marx ve Engels'in küçük devrimler olarak niteledikleri İtalya, Avusturya, Alman 1848 devrimleri kategorisinde yer alır. Zira bu devrimlerin özelliği, geç burjuva devrimler oluşu, bu nedenle eski düzenin egemen unsurlarıyla uzlaşma eğilimi taşımaları ve neticede yarı yolda duraksamalarıdır.¹³⁵

Hatırlanacağı gibi, Almanya örneğinde yarım kalmış 1848 devrimini, 1870'lere doğru Bismarck öncülüğünde gerçekleştirilen ve eski düzenin uzantı ve kalıntılarını devrimci tarzda süpürmeye cesaret edemeyen bir tepeden devrim izlemiştir. Bunun gibi 1923 Türk burjuva devrimi de, kısıtlı kalmış 1908'in yarıda bıraktığı işi son çözümlemede uzlaşmacı bir tarzda tamamlamaya çalışan bir tepeden devrimdir. Bu tür tepeden devrimlerin özelliği, demokratik burjuva devrimlerden farklı olarak geniş emekçi kitlelerin demokratik istemlerine yer vermemesi, onların aktif desteğini peşine takmamasıdır. Tersine kitleleri dışlayarak ve baskılayarak, tepeden bazı zorunlu dönüşümleri gerçekleştirip kapitalist gelişmenin önünü açmaya çalışırlar.

¹³⁴ Cem, 2009, s. 273.

¹³⁵ Elif Çağlı, **Bonapartizmden Faşizme: Olağanüstü Burjuva Rejimlerin Marksist Bir Tahlili**, Tarih Bilinci Yayınevi, İstanbul, 2000. s. 211.

Toprak reformu gibi geniş emekçi kitlelerin çıkarına olan demokratik dönüşümleri gerçekleştirme kapasitesine sahip değildirler. Zaten Türkiye Cumhuriyeti örneği bu saptamaları doğrulamaktadır.

Osmanlı'nın son döneminde başlamış olan burjuva dönüşüm, meşruti monarşinin demokratik olmayan bir cumhuriyete dönüştürülmesiyle noktalanmıştır. Osmanlı'dan devralınan kapitülasyonlar 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile feshedilmiştir. Osmanlı'nın devasa borçlarının ödenmesini yöneten Düyunu Umumiye kaldırılmış, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın borçlarından payına düşeni 1954'te sona erecek şekilde taksitlerle ödemeyi üstlenmiştir.¹³⁶

1924 Martında kabul edilen yasayla, hilafetin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının Türkiye Cumhuriyeti dışına sürülmesi kararı alınmış ve böylece Osmanlı saltanat düzenine son verilmiştir. Kapitalist gelişmeye temel döşemek amacıyla 1924 yılında İş Bankası kurulmuştur. Fakat toprak reformu gibi, burjuva demokratik devrimin en temel görevlerinden birini çözme doğrultusunda hiçbir şey yapılmamıştır. Toprak ağalarıyla yapılan anlaşmanın bir yansıması olarak da, Osmanlı'da topraklardaki üründen alınan aşar vergisi Şubat 1925'te kaldırılmıştır.

Kemalist devrime değişik anlamlar yükleyen kimi yaklaşımlarda, bu devrimin eski devlet aygıtını kırıp parçaladığı söylenmektedir. Oysa sadece gerçek halk devrimleri bu işi başarabilir. 1919-23 arasında Türkiye'de yaşanan, halk ayaklanmasına dayanan bir devrim değildir. Burjuva gelişimin bu tipinde, eski devlet bürokrasisinin içinden çıkıp gelen fakat kapitalist gelişmenin kaçınılmazlığını da kavrayarak yenileşme isteyen unsurların, başlangıç dönemlerinde toplumsal dönüşümde öncü bir rol üstlendiğini görürüz. Fakat bu tarz bir dönüşüm, büyük toprak sahipleriyle gerici uzlaşmaları içeren, kitleleri işin içine katmaktan ve süreci hızlandırmaktan çekinen ve özellikle devletin sıkı kontrolü altındaki bir kapitalistleşme çizgisiyle somutlaşır. Böyle bir gelişme çizgisiyle, demokratik burjuva devrimlerin yaşandığı Avrupa ülkelerindeki kapitalistleşme sürecini bir tutmak mümkün değildir.

¹³⁶ Sina Akşin, Siyasal Tarih (1908-1923), **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008. s. 111.

Türkiye özelinde doğru biçimde çözümlenmesi gereken çok önemli bir husus, devlet kurucu bürokrasinin sınıfsal doğasıdır. Osmanlı toplum yapısında egemen sınıfı oluşturan üst devlet bürokrasisinin Batı yanlısı bölümü, İmparatorluğun çöküş döneminde artık değişen dünya koşullarının dayatması sonucunda modern kapitalist dünyayla bütünleşmeyi istemektedir ve bizzat bu göreve soyunmaktadır. Bu bürokratlar, burjuva temeller üzerinde yeni bir devletin kurulması görevini üstlendikleri ölçüde bizzat kendileri de dönüşüm geçirecek ve burjuvallaşacaklardır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecine artık yeni bir sınıfın, burjuvazinin öncü kolu olarak damgalarını vuracaklardır.¹³⁷

Burjuva devletin bu kurucu unsurlarını küçük-burjuva olarak ya da burjuva niteliğinden arındırılmış bürokratik bir tabaka biçiminde değerlendirmek gerçeklikle bağdaşmaz. Ne var ki bu tür değerlendirmeler Stalinist ve Troçkist çevrelerde oldukça yaygındır. Oysa yalın gerçek şudur ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu küçük burjuva değil, burjuvadır.

Çöken Osmanlı İmparatorluğu'ndan geri kalan coğrafyada kurulan Türkiye'nin politik yapısı, burjuva demokratik devrim sürecini yaşamış ülkelerde oluşan çok partili politik yapılanmaya benzemez. TBMM'nin ilk dönemi bir kavga sürecinin ve ittifakların ürünü olduğundan, değişik politik unsurları, sol görüşlü vekilleri, Laz ve Kürt temsilcilerini içermiştir. Fakat Mustafa Kemal liderliğinin İstiklal Mahkemelerini kurdurtarak muhalifleri etkisizleştirmesi ve Takrir-i Sükûn kanunu ile sol örgütleri ve politikacıları tasfiye etmesiyle, Mustafa Kemal'in kişisel egemenliğinde birleşen bir yönetim biçimi kurulmuştur. Böylece Türkiye'de 1925 sonrasındaki politik yapı bir Meclisi içerse bile, bu asla Batı tipi bir burjuva demokrasisi olmamıştır.

Cumhuriyetin ilanından 1946'lara dek politik egemenlik biçimi, burjuva devletin kurucu partisi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tek parti yönetiminde somutlaşır. Politik rejim, işçi ve emekçi kitlelerin ve ezilen etnik grupların üzerinde sistematik bir baskı politikasını egemen kılar. Avrupa ülkelerindeki parlamenter

¹³⁷ Cem, 2009, s. 281.

demokrasilerle karşılaştırıldığında, Türkiye’de burjuva düzen daha anti-demokratik bir karaktere sahip olarak doğmuş ve geçmişten miras kalan baskıcı devlet geleneği temelinde varlık sürdürmüştür.

Emperyalizme karşı kendi politik bağımsızlığını savunan diğer tüm burjuva önderliklerde ve bu tür önderlikler tarafından yürütülen ulusal kavgalarda olduğu gibi, Mustafa Kemal de kendi programını yürütebilmek amacıyla bazı emperyalist güçlerle uğraşırken, bazılarıyla çeşitli anlaşmalar yapmıştır. Mustafa Kemal önderliği, burjuva cumhuriyetini yalnızca Türk ulusunun kabulü temelinde kurabilmek için, çeşitli azınlıklara karşı dışlama politikası yürütülmüştür.¹³⁸

Türkiye’nin kuruluş dönemini biçimlendiren bu resmi çizgi, M. Kemal’in ölümünden sonra da tek şef diktatörlüğü ve Kemalist kadro hareketiyle sürdürülmüştür. Osmanlı’dan miras kalan ve gerek ticaret gerek sanayide özel kapitalist girişimin başını çeken Müslüman olmayan burjuvazi faşizan uygulamalarla (zorunlu çalışma kampları, Varlık Vergisi gibi uygulamalar) çökertilerek, Türk burjuvazisinin gelişebilmesinin yolu açılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve tek parti iktidarı döneminde Kemalist bürokrasinin politik yapılanmadaki egemen konumu, burjuvazinin sınıf diktatörlüğünden ve ulusal burjuvazinin gelişiminden bağımsız düşünülemez. Batı Avrupa’daki çok partili parlamenter demokrasi örneklerine kıyasla bir olağanüstü rejim ya da bürokrasinin mutlak politik iktidarı olarak görünen tek parti yönetimi, uzun bir dönem boyunca burjuva egemenliğinin Türkiye koşullarına özgü somutlaşma biçimidir. İki dünya savaşı arasındaki uluslararası koşulların da etkisiyle içe kapanan ve devlet kapitalizmi uygulamasıyla iç pazarın sömürülmesi temelinde sermaye birikimi sağlayan Kemalist tek parti iktidarı, bir yandan işçi ve emekçi kitleleri baskı altında tutarken diğer yandan Türkiye’de sanayi kapitalizmine geçişin temellerini döşemeye koyulmuştur.

¹³⁸ Ali Kazancıgil, Anti-emperyalist Bağımsızlık İdeolojisi ve Üçüncü Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 235-246.

Türkiye’de Milli Mücadele ve tepeden burjuva devrim sürecine damgasını vuran özgün yönlerin günümüze uzanan etkileri de çok önemlidir. Bu nedenle bazı çarpıcı konuları özetle sıralamak yararlı olacaktır.

Fransa örneğinde önce özel mülk sahibi burjuvazi gelişip, bununla eşgüdümlü olarak kendi politikacılarını ve bürokratlarını yaratırken, Türkiye örneğinde tersi olmuştur. Türkiye’de sivil-askeri üst bürokrasi olarak belirginleşen devlet kurucu burjuva, devlet kapitalizmi sayesinde sanayi ve ticaretle uğraşan doğrudan girişimci bir burjuva sınıfın oluşumunu hazırladılar. Bu nedenle Türkiye özelinde bu ikinci kesim, Avrupa’daki örneklerden farklı olarak, yeterince beslenip semirene ve kendini güçlü hissetmeye başlayıncaya dek, başı sıkıştığında birinci kesimin kanatları altına sığınmayı ve bu şekilde korunmayı olağan davranış kuralı bildi. Kendini güçlü hissetmeye başlayıp artık kendi generaline ve bürokratına kafa tutmak istediğinde ise yakın zamanlara dek pek de başarılı olamadı. Çünkü devlet kurucu ve rejim koruyucu görevlerin tümünü kendi üzerinde topladığına yıllar boyunca inanmış asker ve sivil bürokrasiyi, sonuç olarak burjuva iş dünyasının hizmetçisi olduğuna ikna edebilmek hiç de kolay değildir.

Burjuva devletin kuruluşunda özel mülkiyet temelinde gelişmiş bir burjuva sınıfın etkisinin olmadığı Türkiye gibi örneklerde, Batı Avrupa ülkelerindeki mülk sahibi burjuvaların görevini sivil ya da asker üst bürokrasi üstlendi. Bu bakımdan Türkiye’de burjuva düzen, bir anlamda daha baştan olağanüstü bir politik biçime büründü. Yine aynı nedenle üst düzey devlet bürokrasisi politik yapılanmada olağanüstü bir ağırlık kazandı ve bu özellik günümüze kadar uzanıp geldi.¹³⁹ Devleti sahiplenmesi sayesinde egemen sınıflar ittifakı içinde sanki bağımsız bir odak gibi yer alan bu bürokrasi için üstün konumunu yitirmemenin hayati bir sorun olduğu söylenebilir.

Bürokrasi ile kapitalist gelişme sonucunda güç kazanan burjuva iş dünyası arasındaki çekişme, zaman zaman daha yumuşak, bazı dönemlerde de keskinleşerek varlığını hissettirdi. Fakat bu, farklı sınıfsal unsurlar arasındaki bir kavga değildi.

¹³⁹ Necmi Erdoğan, Neo-Kemalizm, Organik Bunalım ve Hegemonya, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 587.

Sonuçları günümüze kadar uzanan bu kavga, burjuva sınıf içindeki, bir başka deyişle de egemen güç bloğu içindeki iktidar çekişmesidir. Sonuç olarak İdris Küçükömer'in "Düzenin Yabancılaşması" adlı eserinde söylediği gibi burjuva ideolojisi bize yerli burjuvalarca değil bürokratlarca getirilmiştir.¹⁴⁰

Milli Mücadele, cumhuriyetin kuruluş tarzı ve burjuvazinin resmi ideolojisi anlamına gelen Kemalizm karşısında, çeşitli politik güçler kendi sınıfsal konumlarına göre tutum aldılar. Asker ve sivil bürokrasi kendisini her zaman bu ideolojinin asıl sahibi olarak gösterdi. Daha doğrusu, Türkiye'nin politik yapılanmasındaki ayrıcalıklarını elden kaptırmamak için Kemalizmi devletin resmi ideolojisi olarak yaratanlar bizzat bu güçler oldu. Bunlara göre M. Kemal, dünyada eşi benzeri görülmemiş bir bağımsızlık ve ilerici atılımın lideriydi ve Kemalizm de böyle eşsiz bir tarihsel atılımın ideolojisiydi. Dışarıdan Kemalist bir görünüm sunan 28 Şubat sürecinin sınıfsal etmenleri tartışılırken Kemalizmin aslında bir burjuva devriminin taşıyıcı değişkeni olduğu gerçeği akılda tutulmalıdır.

Birinci ve ikinci bölümlerde *Poulantzasçı* anlamıyla devlet kuramı, totaliterleşme, olağanüstü devlet biçiminin kuruluşu ve bu devlet biçiminin kuruluşunda kilit rol oynayan küçük burjuvazinin ve ideolojisinin çözümlemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise Türkiye'de 1997 yılının 28 Şubat tarihi ile sembolleşmiş olan ve sonucunda yukarıdaki formüllerle de açıklandığı şekilde olağanüstü devlet biçiminin Türkiye'de kurulmasına neden olan krizler süreci anlatılacak ve ilk iki bölümde sunulan kuramsal yaklaşımlar dönemin Türkiye'sine uyarlanacaktır.

¹⁴⁰ İdris Küçükömer, **Batılılaşma - Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 226.

3.BÖLÜM

KURAMIN UYGULANMASI

V. OLAĞANÜSTÜ DEVLET BİÇİMİNDE EKONOMİ POLİTİK İZLENCELER

A. 28 ŞUBAT SÜRECİ VE SONRASI: SİYASİ KRİZLER

1990'lı yıllarda Türkiye'de laiklik tartışmaları büyük ölçüde Refah Partisi'nin (RP) eylemleri etrafında gelişmiştir. RP, 19 Temmuz 1983'te Ali Türkmen'in başkanlığında kurulmuş, sonra onun yerine Ahmet Tekdal almıştı. 6 Eylül 1987'de yapılan referandumda 1980 öncesi dönemin politik liderlerinin politika yasaklarının kalkmasıyla Erbakan RP'nin 11 Ekim 1987'deki 2. genel kongresinde yeniden kurulan Milli Selamet Partisi'nin resmi lideri olarak politika sahnesine dönmüştür¹⁴¹. Ancak RP, MSP'yi aşarak, daha önceki "azınlık" rolünün ötesine geçerek "ideolojik bir kitle partisi"ne dönüşebilmiştir. İlk yılında RP için en önemli gelişme 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimlerdi. Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP), RP çatısı altında birleşerek bu seçime girmişlerdi. Aslında bu sadece göstermelik ve pragmatik bir anlaşmaydı, ancak yine de seçim kampanyası boyunca kullanılan "İnananlar RP'de Birleşti" sloganı ve Kuvay-ı Milliye teması başarılı oldu. RP, bu anlaşmayı bir birleşme olarak yansıtmaya çabalarken bazı İslamcı politikacılar da ciddi bir biçimde aynı beklentiye girdi¹⁴². Yine de anlaşma geçerli oyların %16,88'i ile TBMM'deki 63 sandalyeyi almayı başardı. Bununla birlikte anlaşma uzun ömürlü olamadı ve seçimlerden 52 gün sonra 15 Kasım 1991'de 19 MÇP kökenli, 3 IDP kökenli milletvekili RP'den ayrıldı. Görünen o ki, anlaşmanın bozulma sebebi, Doğru Yol Partisi (DYP) ve

¹⁴¹ M. Hakan Yavuz, Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey, *Comparative Politics*, 30 (1), 1997, s. 71.

¹⁴² Ruşen Çakır, *Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak*, Metis Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 28.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) arasında koalisyon hükümeti kurulmasıydı. Yine de RP, ilk sınavından başarıyla geçmiş oldu ve bir dahaki seçimlerde seçmen kitlesini genişletebilmek için fırsat kazandı¹⁴³.

3 sene sonra, 27 Mart 1994'deki yerel seçimlerde RP oyların %19'unu alarak Ankara ve İstanbul dahil, 6'sı büyükşehir olmak üzere 28 ilin belediyesini aldı. Bu seçim başarısı 24 Aralık 1995'te yapılan genel seçimlerde de devam etti. RP ülke çapında oyların %21,3 ünü alarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) 158 milletvekili ile girdi. Bu başarı, hareketin liderleri tarafından çeyrek yüzyıllık gayretli bir çalışmanın sonucu olarak sevinçle karşılandı. Büyük manevralardan sonra en büyük gruba sahip RP, kısa ömürlü ve zorlu bir ANAP-DYP koalisyonunun ardından Tansu Çiller liderliğindeki DYP ile 28 Haziran 1996'da bir koalisyon hükümeti kurdu. REFAHYOL olarak bilinen bu koalisyon, bir azınlık hükümeti olarak Büyük Birlik Partisi'nin destek vermesiyle 8 Temmuz 1996'da güvenoyu alarak göreve başladı. REFAHYOL hükümeti iktidarı ele geçirir geçirmez ilginç uygulamalara imza atmıştır. Öncelikle memurlara %50'lik, subay ve polisler de %10'luk ek bir maaş zammı gündeme gelmiştir. 10 Temmuz'da da basında promosyon ile ilgili bir tebliğ yayınlanmıştır. Ancak bu hareket, seçim döneminde ve daha sonra, Erbakan'ın iktidarını engellemek isteyen “bir kısım medya”yı baskı altına alma hareketi olarak yorumlanacaktır¹⁴⁴. Sorunlu olan ve medyada geniş yer bulan bir diğer olay da Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın Türkiye genelinde hâkim ve savcılarının yaklaşık dörtte birini kapsayan atama ve yer değiştirme kararnamesiydi. Ancak yükselen tepki nedeniyle geri çekildi¹⁴⁵.

Erbakan'ın dış gezileri de birer skandal olmuştur. İlk dış gezisini Mısır'a yapan Erbakan'ın Müslüman Kardeşler'i övmesine cevaben Mısır, karşılama töreninde göndere Türk bayrağı çekmez. Erbakan'ın bir diğer durağı olan Libya'da yaşananlar ise tam bir faciadır. Bu gezi 28 Şubat sürecinin en önemli yapıtaşlarından biri

¹⁴³ Murat Çemrek, 1980-200'de Türkiye Ekonomi Politikleri: Çalkantılı Bir Ekonomide İslamcı Siyasetin Yükselişi ve Düşüşü, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 365.

¹⁴⁴ Erkan Yüksel, Medya Güvenlik Kurulu: 28 Şubat Sürecinde Medya, MGK ve Siyaset Bağlantısı, **Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayını**, Eskişehir, 2004, s. 23.

¹⁴⁵ Ezgi Gürses, **28 Şubat: Demokrasi Ters Şeritte**, Şule Yayınları, İstanbul, 2012, s. 29.

olacaktır. Libya büyükelçisinin üç kez gönderdiği “Libya’ya politik bir gezinin sakıncalı olacağını” belirten kriptoyu tanımayarak ziyareti gerçekleştiren Erbakan, Kaddafi’nin Türkiye’ye yönelik hakaretlerini adeta yutarak geri dönmüştür¹⁴⁶.

Aynı dönemde çeşitli irticai faaliyetler de meydana gelmiştir. Bunlardan en kayda değer olanı 20 Ekim’de Ankara Kocatepe Camiinde Aczimendilerin yaptığı gösteridir. Kara cübbeli ve asalı Aczimendiler zikir çekerek şeriat sloganları atmışlar ve sonrasında polis tarafından gözaltına alınmışlardır. Bu olay medyada günlerce yer bulacaktır¹⁴⁷.

3 Kasım 1996’da patlayan Susurluk Skandalı ise REFAHYOL hükümeti dönemini Türkiye’nin en karanlık dönemlerinden biri haline getirecektir. Eli kanlı bir mafya babası ve uzun süredir aranan bir kanun kaçağı olan Abdullah Çatlı, İstanbul Emniyet Müdürü eski yardımcısı Hüseyin Kocadağ ve Bucak Aşireti reisi, DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak’ın içinde bulunduğu Mercedes marka otomobile Balıkesir’in Susurluk ilçesinde bir kamyonun çarpması, devlet içindeki karanlık ilişkileri gün yüzüne çıkaracaktır. Erbakan’ın bu olayla ilgili olarak “fasa-fiso” yorumunu yapması ve olayları “medyanın abartması” olarak görmesi kamuoyunda ciddi tepkilere neden olacaktır¹⁴⁸.

Bütün bu olayların akabinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içerisinde bir fraksiyon, Batı Çalışma Grubu’nu (BÇG) kuracaktır. BÇG, dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya’nın inisiyatifinde başlatılmış ve Silahlı Kuvvetler’in hemen hemen tüm kademelerinde birer bürosu oluşturulmuştur. BÇG’nin bünyesinde inceleme, araştırma ve değerlendirme birimleri bulunmakta, bunların yanında hukuk, psikolojik hareket ve istihbarat gibi birimlerin de bulunduğu bilinmektedir¹⁴⁹. BÇG, 28 Şubat sürecinin belki de en önemli aktörü olacaktır.

¹⁴⁶ Hakan Akpınar, **28 Şubat: Postmodern Darbenin Öyküsü**, Birharf Yayınları, İstanbul, 2006, s. 91.

¹⁴⁷ Hürriyet, Sabah ve Milliyet Gazeteleri, 20 Ekim 1996.

¹⁴⁸ Yüksel, 2004, s. 44.

¹⁴⁹ Nevzat Bölügiray, **28 Şubat Süreci I**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 151.

18 Haziran 1997'de Erbakan, TSK'dan gelen baskının artması dolayısıyla dönüşümlü Başbakanlık formülünü bir sene erkene alarak Çiller lehine Başbakanlıktan çekildiye de, dönemin Cumhurbaşkanı Demirel hükümeti kurma görevini Çiller'e vermedi.¹⁵⁰

REFAYOL hükümeti dönemine iki olay damga vurmuştur. Bunlardan ilki, 28 Şubat 1997'de düzenlenen ve hükümetin düşürülmesinin araçlarından biri olan Milli Güvenlik Kurulu toplantısıdır. Kurulun askeri kanadı, başbakanı gerici faaliyetleri konusunda uyarılmış ve gerekli tedbirleri almasını istemiştir. Bu olay, yüksek rütbeli generallerin uyarısının yeni bir darbe türü (post-modern) olarak değerlendirilmesi ve takip eden dönemin "28 Şubat Süreci" olarak adlandırılması açısından önemlidir. Bu dönemde, irticanın yayılma araçları olarak görüldüklerinden İslamcı faaliyetler yasaklanmıştır. İkinci önemli olay ise, 21 Mayıs 1997'de Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, açtığı davada "Anayasanın laiklik ilkesine karşı faaliyetlerin odağı olduğu" gerekçesi ile RP'nin kapatılmasını talep etmiştir. Bunun ötesinde Başsavcı Savaş, RP'yi ülkeyi "iç savaşın eşiğine getirmek"le suçlamıştır¹⁵¹. Anayasa Mahkemesi'nin kararı uyarınca RP, 15 Ocak 1998'de kapatılırken Erbakan ve RP'nin önde gelen beş yöneticisi beş yıllığına politik yasak almışlardır. Kapatmanın ardından RP milletvekillerinin çoğu 17 Aralık 1997'de kurulan Fazilet Partisi'ne (FP) katılmışlardır. 18 Nisan 1999'daki genel seçimlerde geçerli oyların %15.41'ini alarak 105 milletvekili ile meclise üçüncü büyük parti olarak giren FP, eşzamanlı yapılan yerel seçimlerde de oyların %23'ünü ve 680 belediyeyi almıştır¹⁵². Seçimlerin ardından FP milletvekili Merve Kavakçı'nın Meclis Genel Kurulu'nda düzenlenen yemin töreninde başörtüsünü çıkarmayı reddetmesini Cumhuriyet Başsavcısı FP'nin kapatılması amacıyla dava açmak için kullanmıştır.

Laik çevrelerin dışlayıcı ve en ufak İslami meşruluğu ortadan kaldırıcı çabalarına rağmen İslamcı tabanda alternatif sosyal, kültürel ve ekonomik alanların oluşturulmasına paralel tedricen ama tam bir sosyal dönüşüm meydana gelmiştir.

¹⁵⁰ Çemrek, 2009, s. 635-636.

¹⁵¹ Hürriyet Gazetesi, 22 Mayıs 1997.

¹⁵² Murat Çemrek, Gereği Görüşülüp Düşünüldü: FP'nin Temelli Kapatılmasına..., **Tezkire**, 10 (22), 2001, s. 17.

İslamcı gruplar bu alternatif alanları kendi paralel toplumlarını oluşturmak amacıyla kullanmışlardır. Örneğin; radyo ve televizyon yayıncılığının serbest bırakılması, İslamcı seslerin kendilerini çeşitli radyo istasyonları, televizyon kanalları, dergiler ve gazeteler aracılığıyla ifade etmelerine imkân sağlamıştır. Nitekim politikacılar seçmenin dini duygularına hitap etmeye ihtiyaç duydukları için Türk politikasının demokratikleşmesi de İslam'ın kamusal alana girmesine yardımcı olmuştur¹⁵³. İslami televizyon ve radyo kanalları gibi yeni alternatif alanlar Türkiye'de İslamcı grupların varlığına izin verilmesini sağlamıştır¹⁵⁴. Bu alanların arasında hiç şüphesiz ekonomik alan başı çekmektedir, zira diğer alanların oluşumu, birinci bölümde değinildiği üzere ekonomik altyapının biçimine bağlıdır. Bu nedenle dönemin Türkiye'sinin ekonomik yapısını incelemek gerekmektedir.

B. 90'LI YILLARDA TÜRK KÜÇÜK BURJUVAZİSİ: EKONOMİK ALTYAPI

1993 sonu itibariyle Türkiye ekonomisinin 1990'ların başlangıcındaki hızlı büyümesinin sağlam temellere dayanmadığı açıklık kazanmıştı. Artan cari açık, öncelikli kısa dönemli yabancı sermaye akışları ile kapatılmaya çalışıldığından sürdürülebilir büyüme süreci için bir temel oluşturulamamıştır. Böylelikle, hükümet düşük faiz oranını benimserken yüksek faizli iç borçlanma çemberini de kırabilmek için büyük ölçüde Merkez Bankasının kaynaklarına dayanmak zorunda kalmıştır. 1993 sonlarına doğru düşük faiz-yüksek amortisman politikaları ve hazine ihalelerinin iptali, bankacılık sistemini döviz dayalı alacaklar ve borçlarını yeniden düzenlemeye zorlamıştır. Seçimlere yönelik popülist politikalardan kaynaklanan kamu sektörü alacaklarının hızla artması ve genişlemeci para politikaları, 1990'larda enflasyonun kayda değer artışına yol açarken, 1994'de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYH) %6 oranında düşüşünün eşlik ettiği %149'luk enflasyon oranı ile zirveye

¹⁵³ James Pettifer, *The Turkish Labyrinth: Atatürk and the New Islam*, Penguin Books, Londra, 1998, s. 58.

¹⁵⁴ M. Hakan Yavuz, *Towards an Islamic Liberalism? The Nurcu Movement and Fethullah Gülen*, *Middle East Journal*, 53 (1), 1999, s. 585.

ulaşmıştır¹⁵⁵. Bu da karşılığında dövize olan talebi artırırken iki önemli kredi derecelendirme kurumu tarafından Türkiye'nin yatırım notunun düşürülmesi ile sıcak paranın hızla ülkeyi terk etmesiyle 1994 ekonomik krizi meydana gelmiştir¹⁵⁶. Kısacası, bu kriz kendini döviz kurlarının aşırı değer kaybı ile sonuçlanan büyük bir ödemeler dengesi krizi olarak belli etmiştir.

Çiller başbakanlığındaki DYP-SHP koalisyonunun başarısızlığı, 1994 ekonomik krizinde açıkça ortaya çıkarken Çiller de popülist söylemlerden mülkiyetçi söylemlere doğru yönelmeye başlamıştır. Ardından hükümet faiz oranlarını düşük tutmaya çalışıp ekonomik büyümeden vazgeçmeden dış borçları iç borçlanmaya dönüştürmeye ve dolaşıma para sürmektense enflasyonu düşürmeye yönelmiştir. Bununla birlikte, bu politika, paradoksal biçimde, faiz oranlarının yükselmesine, kamu açıklarının artmasına ve yüksek enflasyonun kronikleşmesine yol açmıştır. Sonuçta 1994 krizi Türkiye ekonomisinin ne kadar kırılğan olduğunu ve bankacılık sisteminin spekülâtif sıcak para kazanımları karşısındaki yapısal yetersizliğini ortaya koymuştur. DYP-SHP koalisyonu, bahsedilen ekonomik krizi aşmak için 5 Nisan 1994'de TL'nin %65 oranında devalüasyonun ile sonuçlanan bir istikrar programı başlatmıştır¹⁵⁷. IMF programının başlangıcından iki ay sonra bir stand-by düzenlemesini onaylarken 5 Nisan kararları olarak bilinen tasarrufları tedbirleri, enflasyonu %149'dan 1995 yılında %72'ye indirse de makroekonomik dengesizlikleri ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Bu kemer sıkma programı, ücretlerin baskı altında tutulması ve sıkı para politikası karşılığında gelir dağılımında önemli kaymalara ve ekonomik fazlanın maaşlı çalışanlar ile reel sektörden mali sektöre transferine yol açmıştır.

Hükümet eski büyümeyi yakalamak için tekrar kısa dönemli sermaye girdilerine yöneldiğinden ekonomik program kısa ömürlü olmuştur. Hükümetin 5 Nisan Kararları'nı devam ettirecek politik iradeye sahip olmadığı ortaya çıktığında

¹⁵⁵ Ziya Öniş, Turkey in the Post Cold War Era: In Search of Identity, **Middle East Journal**, 49 (1), 1995, s. 64-65.

¹⁵⁶ Fatih Özatay, Lessons from the 1994 Crisis in Turkey: Public Debt (Mis)management and Confidence Crisis, **Yapı Kredi Economic Review**, 7 (1), 1996, s.: 35.

¹⁵⁷ Ahmet Ertuğrul & Faruk Selçuk, A Brief Account of the Turkish Economy: 1980-2000, **Russian and East European Finance and Trade**, 37 (6), 2001, s. 23-24.

IMF ile imzalanan stand-by anlaşması 1995'te sona ermiştir. Reel ücretler düşmeye devam ederken yabancı sermaye girişleri mali açığın finanse edilmesine olanak sağlamıştır. Bu ayarlamaların bedeli ise Hazine'nin borçlanma araçları üzerindeki faiz yükünün artması olmuştur. Böylelikle hükümet tahvillerinin ortalama faiz oranları 1994 krizinin ardından %24,9'a yükselmiştir¹⁵⁸.

Hükümetin zayıf ekonomi performansı 1995'te erken seçim kararıyla sonuçlanırken, bütün bu gelişmeler RP'nin 1995 seçimlerinde en çok oyu alan parti olmasına imkân tanısa da Türkiye'nin sorunlu politik ikliminde "ANAYOL" ve "REFAHYOL" koalisyon hükümetlerinin kısa ömürlerine karşı bağlı olarak ekonominin iyileşmesi sağlanamadı. Bu istikrarsız politik ortamda ardı ardına göreve gelen zayıf koalisyon hükümetleri tutarlı bir ekonomik uyum programının uygulamasını sağlayamadıklarından başarısız oldular¹⁵⁹.

1997 Temmuz'unda ordunun desteği ile ANAP, Demokratik Sol Parti (DSP) ve DYP'den kopan milletvekillerince oluşturulan Demokratik Türkiye Partisi (DTP) ortaklığında yeni bir koalisyon olan ANASOL-D hükümeti kuruldu. Ocak 1997'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan RP ve onun devamı olan FP tarafından dile getirilen İslamcı söylemde, kötüleşen gelir dağılımı ve sosyal eşitsizlik ana tema olarak kaldı. Bu da laik eliti hükümetin mali yönetimini disipline etme konusunda uarmaya yönelmiştir¹⁶⁰. Böylelikle, Mesut Yılmaz başkanlığında ANASOL-D hükümeti, 6 Şubat 1998'de "Mali Milat" adı verilen ve "rejimin kurtuluşu" için dönüm noktası olarak ilan edilen bir vergi reformu paketi sunmuştur¹⁶¹. Hükümet, ayrıca Temmuz 1998' de, başka bir enflasyona karşı önlemler programını da IMF'nin Yakın İzleme Programı rehberliğinde başlatmıştır. Bu tasarruf programı enflasyon oranları ve mali dengesizlikler açısından başarı göstermiş olsa da, faiz oranları

¹⁵⁸ Kıvılcım Metin-Özcan & Ebru Voyvoda & A. Erinc Yeldan, Dynamics of Macroeconomic Adjustment in a Globalized Developing Economy: Growth, Accumulation and Distribution, Turkey 1996-1998, **Cairo: Economic Research Forum for the Arab Countries, Iran and Turkey**, ECONIS Online Catalogue, Kahire, 2000, s. 18.

¹⁵⁹ Ben Lombardi, Turkey – The Return of the Reluctant Generals?, **Political Science Quarterly**, 112 (2), 1997, s. 199-200.

¹⁶⁰ Ümit Cizre-Sakallıoğlu & A. Erinc Yeldan, Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in the 1990s, **Development and Change**, 31 (2), 2000, s. 481-482.

¹⁶¹ Milliyet Gazetesi, 5 Aralık 1997.

üzerindeki baskıyı hafifletmeyi başaramamıştır. Son olarak, 1997'de Doğu Asya'daki ve 1998'de Rusya'daki ekonomik krizler 1998 Ağustos'undan itibaren Türkiye'yi olumsuz bir şekilde etkilemeye başlamıştır. Yolsuzluk iddialarına bağlı olarak koalisyon hükümetinin düşüşü neticesinde DSP lideri Bülent Ecevit başkanlığında ülkeyi genel seçimlere götürmek üzere kısa ömürlü bir azınlık hükümeti kurulmuştur. Bu azınlık hükümeti döneminde, terör eylemleriyle ön plana çıkan ayrılıkçı PKK (Kürdistan İşçi Partisi) lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi, Nisan 1999'da yapılan genel seçimlerde DSP ve MHP'nin oylarını artırmıştır. DSP-MHP-ANAP koalisyonu, ekonomik alanda, 1999 Ağustos ve Ekim aylarında meydana gelen ve kamu sektörünün mali dengesini bozan iki büyük depremin altında ezilecektir.

Türkiye'nin makroekonomik dengelerinin kırılganlığının başka bir göstergesi de 1990'lı yıllar boyunca devam eden yüksek enflasyondur. Enflasyon oranları 1989-93 ve 1994-97 dönemlerinde sırasıyla % 62,3 ve % 90,6 arasında seyretmiştir. Bu durum, Türkiye ekonomisinin büyüme performansı dinamikleri ile başarısız kamu borçlanma politikalarından kaynaklanırken enflasyon 1997'de neredeyse %100'e ulaşmıştır. Böylece, israf derecesindeki ölçsüz kamu harcamaları ve buna eşlik eden bütçe açıkları enflasyonun temel sebepleri olmayı sürdürmüşlerdir. Enflasyon Türkiye'yi derinden etkilemeye devam ederken 1995-1999 döneminde enflasyon oranı %80-90 civarında seyretmiştir¹⁶². Enflasyonun en kötü sonucu, gelir dağılımının aşırı dengesizleştiği bir ortamda, enflasyon karşıtı bir strateji izlenebilmesi için gerekli olan toplumsal mutabakatın sağlanmasına engel olmasıdır. Üstelik enflasyonist yapı yüksek faizler nedeniyle yatırımcıların gözünü korkutmuştur.

Bu göstergelerle birlikte kör total ilerleyen Türkiye, Şubat 2001'de cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in MGK toplantısında Anayasa kitapçığını Başbakan Bülent Ecevit'e fırlattığı gerekçesi ile patlayan ekonomik krize sürüklendiğinde artık bir dönüm noktasını geçmiş oluyordu. Borsanın çöküşü ile hükümet kapalı kur modelinden dalgalı kur rejimine geçme kararı aldı. Kur

¹⁶² Tefik Nas & Mark J Perry, Turkish Inflation and Real Output Growth 1963-2000, *Russian and East European Finance and Trade*, 37 (6), 2001, s. 35-36.

rejimindeki değişikliğin anlamı, TL'nin % 80 oranında devalüe edilmesi ve bunun da piyasalarda paniğe yol açmasıydı. Derinleşen kriz ortamında dört bin firma kapanırken, başta bankacılık sektörü çalışanları olmak üzere yarım milyon insan işsiz kaldı.

İronik bir biçimde, bu kriz, enflasyonu düşürme programının ve bankacılık sisteminin istikrarının kısa dönemli yabancı sermaye girişlerine bağımlılığını açığa çıkardı. Hükümet, doğrudan yabancı yatırıma güven telkin edecek istikrarlı bir politik ortam sunmadığı sürece her program başarısızlığa mahkûmdu. Böylece hükümet, krizi aşabilmek ve uluslararası ekonomi çevrelerinde itibarlı bir isim olan Dünya Bankası'nın yoksulluğu azaltmaktan sorumlu Başkan eski Yardımcısı Kemal Derviş'i ekonomi bakanı olarak atadı. Derviş mevduat karşılıkları, likidite oranı, borç verme karşılıkları hakkında yeni düzenleme getirirken gerekli kanun değişiklikleri de yapıldı. Devlet bankalarının özelleştirilmesi hakkındaki kanun değiştirildi ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) idaresinde el konulan bankalar için yeni bir eylem planı ilan edildi¹⁶³. Derviş'in ulusal programı, başlıca kamu bankalarının birleştirilerek 3 yıl içinde satılmasını, tarım sektöründeki devlet yardımlarının kesilmesini, telekomünikasyon, tütün, alkol, şeker ve doğalgaz üzerindeki devlet tekelinin özelleştirilmesini ve küresel piyasalara açılmasını öngörüyordu¹⁶⁴.

Türkiye'de devletin kamu borçlarının üstesinden gelmek için bulduğu çözüm Türkiye'ye yabancı sermaye akışının sağlanmasıydı. 1990'lı yıllarda hızla artan bu akış Türk Lirasının reel anlamda değerlenmesine yol açtı. Bu ise hükümetlerin ihracat artışını göz ardı etmelerine hatta paralel bir ithalat artışı politikaları izlemeleri ile de 1989-1994 döneminde cari açığı dengelemelerine yol açtı. Ne var ki; bu süreç 1990'lı yılların ikinci yarısında Türkiye'deki makroekonomik istikrarsızlığı daha da artırdı. Türkiye'de devlet küreselleşme sürecine yoğunlaşırken 1990'larda yabancı sermaye piyasalarına doğrudan girmiştir. Ardından, kısa yoldan kâr etmeyi hedefleyen fakat ülke içi üretimin uzun dönemli kalkınma beklentileriyle ilgilenmeyen küresel mali piyasalar hükümetin kredi itibarının nihai belirleyicisi

¹⁶³ Ertuğrul & Selçuk, 2001, s. 21.

¹⁶⁴ Ertuğrul & Selçuk, 2001, s. 22.

haline geldi. Böylelikle de Türkiye'ye yabancı sermaye akışındaki artış, ne yabancı yatırımcılar nede özel sektörün daha fazla yatırım yapmasını teşvik edici oldu¹⁶⁵

1990'larda Türkiye'de devlet Kamu Kesimi Borçlanma Gereğini (KKBG) devlet tahvilleri çıkararak iç kaynaklardan finanse etti. Bu uygulama sayesinde birbiri ardına gelen hükümetler kendi mali faaliyetlerini kısıtlayan pek çok yasal düzenlemeyi ve protokolü aşma imkânı buldular. Böylelikle kamu sektöründeki açık, doğrudan uluslararası mali piyasalardan borç almak yerine iç aktörlerden alınan borçlarla kapatılmaya çalışıldı¹⁶⁶. İç borçlanmaya kayış ise devlet tahvillerinin 1989'da Gayrisafi Milli Hasıla'nın (GSMH) %6'sına ve 1998 itibari ile %20'sinden fazlasına varan olağanüstü yükselişine yol açtı. Böylelikle iç varlık piyasalarının kırılganlığı, reel faiz oranlarının çok yüksek seyretmesine sebep olmaya devam etti. Ardından, devlet tahvillerinde ön görülen reel getiri oranı faiz ödemelerini 1998'de GSMH'nin % 11'ine ulaşacak şekilde hızla artmasına teşvik etti. Kısaca, böyle bir yapı içerisindeki ödeme dengesi, Türkiye ekonomisinin kısa dönemli sermaye akışlarına olan bağımlılığını ifade ediyordu.

Devletin borç sarmalı 1990'lı yıllarda büyük sermayeli iş sahiplerini kamu borçlarını finanse etmeye yöneltti. Bu da Küçük ve Orta Bütçeli İşletmelerin (KOBİ) iç pazardaki üretim ve pazarlama imkânlarını arttırdı. Bu ortamda, KOBİ'lerin üretim gücü arttı ve 1980-2000 döneminde ekonomideki tüm istihdamın neredeyse %50'sini sağlayarak giderek artan bir önem kazandılar. Kısaca Türkiye ekonomisi, TL'nin aşırı değer kazanmasına bağlı olarak, yüksek faiz oranları ve ucuz döviz kısır döngüsü içinde kaldı. Bu da yabancı sermaye giriş çıkışındaki dalgalanmalar karşısında yurt içi ekonominin kırılganlığını arttırarak reel faiz oranlarının daha da yükselmesine yol açtı. Sonucunda da döviz kuru ve faiz oranlarındaki istikrarsızlık ekonominin genelinde daha fazla istikrarsızlığa getirdi. Türk Lirasının aşırı değerlenmesi KOBİ'leri dünya pazarlarındaki rekabetçi kapasiteleri geliştirebilmeleri için makinelere daha fazla yatırım yapmaya yöneltti. Bu süreç, özellikle Türkiye'nin

¹⁶⁵ Nurhan Yentürk, Capital Inflows and Their Impact on Macroeconomic Performance: A Comparison of Turkey and Mexico, **Boğaziçi Journal**, 9 (2), 1995, s. 83.

¹⁶⁶ Ziya Öniş & Ahmet Faruk Aysan, Neoliberal Globalisation, the Nation-State and Financial Crises in the Semi-periphery: A Comparative Analysis, **Third World Quarterly**, 21 (1), 2000, s. 128.

dünya ihracatında önde geldiği tekstil sektöründe hissedildi. KOBİ'ler ayrıca kamu borçlarını finanse eden büyük sermayenin bıraktığı üretim yatırımları aracılığıyla iç pazardaki paylarını artırdılar.

1980'lerin diğer bir özelliği de, İslamcı ekonomik faaliyetlerin miktar ve derinlik bakımından anlamlı bir yükselişe geçmesiydi. İthal Suudi sermayesi liberal ekonomik ortamın sağladığı yeni imkânlardan yararlanmayı amaçlıyordu. Bu çerçevede, Suudi Finansörler, İslamcı örgütlenmeler ve organizasyonlara ayrıcalıklı muamele yaparak 1980'li yıllarda Türkiye'de yaşanan patlamayı ateşlediler¹⁶⁷. Özal, 16 Aralık 1983'te hükümetinin göreve başlamasından iki gün sonra özel finans kurumlarının kurulmasını yasallaştıran kararnameyi imzalamıştı. Bu finans kurumları İslami prensiplere uygun faizsiz bankacılık sistemiyle çalışacaklardı. Kurulan finans kurumlarından ilk ikisi Suudi kökenli olan Al-Baraka Türk ve Faysal Finans'tı¹⁶⁸. Al-Baraka konusunda önde gelen isimler Başbakanın ağabeyi Korkut Özal ve ANAP İstanbul İl Başkanı Eymen Topbaş'tı. Bu kişiler aynı zamanda sırasıyla, İskenderpaşa ve Erenköy Nakşibendi Tarikatlarının önde gelen isimleriydiler¹⁶⁹. Benzer şekilde, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde yaşayan Türk Gastarbeiter (Misafir işçi) birikimleri de Türkiye'ye akmaya başlamıştı ki; bu akışın da İslamcı ticaret faaliyetlerinin artmasına katkısı olmuştur.

Türkiye'de kar/zarar paylaşımına dayalı faizsiz bankacılık yayılırken çeşitli Anadolu şehirlerindeki, özellikle de Konya ve Yozgat'taki, işadamları yurtdışındaki işçileri ve bölge halkını da yatırım yapmaya ikna etmeyi başarmışlardı. Başarılı örnekler arasında Kombassan, İttifak ve Yimpaş holding şirketleri sayılabilir. Bu çok ortaklı şirketlere yatırım yapanlar, sözde kara ve zarara ortak hissedarlar oluyorlardı. Bu şirketler 1990'lı yılların Türkiye'sinde muhafazakâr-dindar iş çevrelerinde çok popüler oldu ve tarikatları da giderek artan biçimde ekonomik faaliyetlere katılmak konusunda cesaretlendirdiler. Nakşibendilerin İskenderpaşa kolu tarafından yönetilen Server Holding buna örnek olarak gösterilebilir.

¹⁶⁷ Lombardi, 1997, s. 197.

¹⁶⁸ Cüneyt Arcayürek, **Namı 864 Rakımlı Tepe: Çankaya**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s. 177.

¹⁶⁹ Hasan Cemal, **Özal Hikayesi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s. 178.

Finansman konusundaki bu eğilim, Türkiye'nin kendine özgü sosyo-ekonomik ve kültürel ortamına bir yanıt olarak anlaşılmalıdır. KOBİ'ler için yüksek enflasyon ortamında işi büyütme veya endüstriyel üretime geçmeye yönelik yatırım kredileri yükü altına girmek çok zordu. Böylelikle KOBİ'ler, ticari amaç güden finans kurumları yerine başka sermaye kaynakları aramaya mecbur kaldılar¹⁷⁰. Çok ortaklı holding şirketlere dayanan bu yatırım modeli geleneksel/dinsel bir ortamda çok önem verilen İslami ahlak prensiplerini de çok iyi özümserken modern bir ekonomik faaliyet ve birikim ile İslami bir hayat tarzını uzlaştırmayı öneriyordu. Bu da yüksek enflasyon oranları, sermaye yetersizliği gibi yatırımların cazibesini azaltan Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarıyla başa çıkmanın yeni yollarını ortaya çıkardı. Fakat suistimaller de söz konusu olabiliyordu. 6 Mart 2000'de MÜSİAD, çok ortaklı holding şirketler için, 18'inin katıldığı bir zirve toplantısı düzenledi. Katılımcılar gerekli yasal para toplama noktasına geldiği için suistimalleri önlemek amacıyla İslami semboller, kullanmamaya karar verdiler. MÜSİAD, çok ortaklı şirketlerle ilgili yasal çerçevenin Sermaye Piyasaları Kurulu (SPK), Hazine ve Dışişleri Bakanlığı tarafından kabul edilmesi gerektiğine dikkat çekti¹⁷¹. MÜSİAD ayrıca bu tarz çok ortaklı şirketlere yatırım yapmak isteyenlere bir tavsiye kitabı yayınladı. Kitapta potansiyel yatırımcılar teşvik edilip Almanya'daki Türk toplumu Anadolu'nun kalkınmasına yaptığı katkıdan dolayı övülürken, potansiyel yatırımcılar yolsuzluk ihtimallerine karşı uyarılıyordu¹⁷²

1990lar ayrıca Denizli, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Şanlıurfa gibi Anadolu şehirlerindeki büyük çoğunluğunu küçük ölçekli aile şirketlerinin oluşturduğu özel sektör kuruluşlarının kalkınmasına sahne olmuştur. Bu yatırımların mantığı kendi kaynaklarına dayanmaları ve devletten çok az yardım alarak veya hiç yardım almadan kendilerini üreticilerin ihracatçıları haline getirme kabiliyetleriydi. Medya, başarı hikayelerini aktardığı bu işletmeleri ekonomik potansiyelleri hakkında genel olarak paylaşılan olumlu kanaati yansıtabilecek biçimde Anadolu Kaplanları olarak

¹⁷⁰ Karin Vorhoff, **Businessmen and their Organizations: Between Instrumental Solidarity, Cultural Diversity, and the State**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 160.

¹⁷¹ Müsiad, Türkiye Ekonomisi, **MÜSİAD**, İstanbul, 2001, s. 47.

¹⁷² Bkz. Müsiad, Yatırımcıya Tavsiyeler: Bir Şirkete Ortak Olmak İsteyen Tasarruf Sahiplerinin Dikkat Etmesi Gereken Kurallar, **MÜSİAD**, İstanbul, 1999.

adlandırmaktaydı¹⁷³. Tanım açıkça "Asya Kaplanları" olarak bilinen bazı Doğu Asya ülkelerinin başarılı ekonomik performanslarına duyulan ilgiyi yansıtıyordu. Anadolu'nun belirli illerinde bulunan bazı daha küçük işletmelerin ihracat potansiyelleri ise o güne değin göz ardı edilmiş anlamlı bir görüngü olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni dinamik özel sektörle ve yeni yeni kurulan yerel gönül işadamları örgütlenmeleri tüm Türkiye'ye yayılmaya başladı. Bu merkezlerdeki hummalı ekonomik faaliyetler ekonominin süregelen makroekonomik istikrarsızlık içinde yüksek büyümeyi sürdürebilmesini sağladı. Bu işletmeler, değişen iç ve dış pazar şartlarına uyumlu küçük ve etkin üretim birimlerine dayanan ve hızla genişleyen esnek üretim sisteminin bir parçası haline geldiler ve sosyal ilişkilerin geleneksel kurumları ve küresel üretim ve ticaretin halihazırdaki gerekleri arasında bir stratejik uyum oluşturdular¹⁷⁴.

İslamcı sermayenin yükselmesi Türk ekonomi politiğine yeni bir boyut getirdi. Türkiye'deki İslamcı ideoloji pek çok nedenden ötürü hem büyük şehirlerde hem de Anadolu'da KOBİ sahiplerinden önemli destek gördü. Öncelikle, KOBİ'ler, geleneksel sektörlerin ve küçük firmaların modern olanlar tarafından ortadan kaldırılmasını kapitalizmin olumsuz bir sonucu olarak algılıyorlardı. İkincisi, İslam'ı "adil düzen" olarak görüyorlardı. Çünkü İslam özel mülkiyeti ve küçük girişimcileri korumaktaydı. Üçüncüsü İslami yardım kurumları, üyeleri arasında iş bağlantılarını teşvik etmek için alt piyasalar gibi işlev görüyordu. Bu nedenlerle, işadamları, İslamcı gruplara katılmayı kendi ekonomik faaliyetlerini geliştirmenin bir yolu olarak görüyorlardı¹⁷⁵. Bu ağlarda, "Anadoluluk" altında İslam ve Türk milliyetçiliğine yapılan güçlü atıfla yerelliğe değer verilmekteydi¹⁷⁶. Sonuç olarak 1980'li yıllarda ve 1990'ların başlarında İslami eğilimli KOBİ'ler gelişme gösterdiler ve çıkarlarını korumak içinde MÜSİAD çatısı altında örgütlendiler.

¹⁷³ Ayşe Buğra, *The Claws of the Tigers*, **Privateview**, 4/5 (1), 1997, s. 50.

¹⁷⁴ Ayşe Buğra, *Class, Culture and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations*, **International Journal of Middle East Studies**, 30 (4), 1998, s. 528.

¹⁷⁵ Murat Çokgezen, *New Fragments and New Cooperations in the Turkish Bourgeoisie*, **Environment and Planning C Government and Policy**, 18 (5), 2000, s. 538.

¹⁷⁶ M. Hakan Yavuz, *Cleansing Islam from the Public Sphere*, **Journal of International Affairs**, 54 (1), 2000, s. 22.

Türkiye'deki büyük şirketlerin 1990'larda kamu borçlarını finanse etmeye yönelmeleri, KOBİ'lerin üretim kabiliyetlerini ve iç pazardaki paylarını artırmalarına yol açmıştır. MÜSİAD'ın da fark edilmesini sağlayan ise bu gelişme ve aynı zamanda İslamcı politikanın yükselişidir. Bu gelişmeye devlet elitinin tepkisi, 28 Şubat sürecine kadar onay ve sessiz kalma iken sonrasında sürecin bin yıl kadar süreceğinin dillendirilmesi yönünde oldukça şiddetli olmuştur.

Bu politik ve ekonomik izlencelerin kaçınılmaz sonucu 2000'li yıllarda çok güçlü bir şekilde gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) İktidarı olmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı Türkiye'de küçük burjuvazinin kitlesel olarak belirleyici olduğu ilk ve en önemli dönüm noktasıdır.

VI. 28 ŞUBAT SÜRECİNİN İFLASI

A. AK PARTİ DÖNEMİNDEN ÖNCE

Ak Parti hükümetlerinin damgasını taşıyan dönemin, aslında 1997'deki "28 Şubat Muhtırası" ile başladığı saptamasını yapmak gerekmektedir. 28 Şubat sürecinin bir ürünü olarak ortaya çıkan DSP, MHP ve ANAP koalisyon hükümeti, ülke tarihindeki en tahrip edici iki büyük ekonomik krize yol açan yönetimiyle, açık bir başarısızlığa imza atmıştı. Dövizin değerindeki ani yükselme, iflaslar ve intiharlarla, esnafın, (onu kontrol etmeye çalışan TESK'e rağmen) sokaklara dökülüp polisle çatışmasına (bu olaylar basında "Esnaf intifadası" olarak adlandırılmıştı) kadar çok boyutlu bir yıkımı ifade eden bu sürecin simgesi, elindeki yazar kasesini Ecevit'in geçtiği başbakanlığın merdivenlerine fırlatan esnaf olmuştur.

Ekonomi yönetiminin IMF kredisine bağlı olarak yeniden düzenlediği, Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş'in 3 Mart 2001 tarihinde Ecevit tarafından Türkiye'ye çağrılarak devlet bakanı olarak görevlendirildiği bu süreç, koalisyon hükümetindeki çatlamayı da beraberinde getirdi. Haziran ve Temmuz 2002'de

koalisyonun büyük ortağı DSP'den istifalar oldu ve 31 Temmuz 2002' de erken seçim kararı alındı¹⁷⁷.

Bir politik partinin ikiye bölünmesiyle ortaya çıkan yeni bir politik partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, yasaklı bir liderle ve üstelik de girdiği ilk seçimlerde rekor sayılabilecek bir oyla tek başına iktidar olması, Türkiye politikası konusunda yeterli bilgi sahibi olmayanlar açısından şaşırtıcı görünse de sürecin ekonomi politiği ve küçük burjuvazinin bu ekonomi politikte oynadığı rol göz önüne alındığında anlaşılır bir durumdur.

Ak Parti'nin kurulduğu ortam, yukarıda da ifade edildiği gibi, bir muhtıra süreci dönemidir. İktidarda 28 Şubat Kararlarını uygulamayı taahhüt etmiş olmanın politik faturasını ve yine bu müdahalenin belirlediği maddi değerlerin yeniden paylaşımının ürünü olan büyük bir altüst oluşun ekonomik sorumluluğunu taşıyan DSP-MHP-ANAP koalisyonu vardı. Bu çerçevede 1999 ve 2001 yıllarında, Türkiye'yi ciddi bir biçimde sarsan iki büyük ekonomik krizin, söz konusu koalisyon hükümetinin başarısızlığının ötesinde, o başarısızlığın da açıklanmasını mümkün kılacak anlaşılabilir nedenleri vardı. Yaşananların, yukarıda anlatılan ekonomi politiği analize dahil edilmediğinde, örneğin 2001 krizinin 19 Şubat tarihli MGK toplantısında Cumhurbaşkanı Sezer ile Başbakan Ecevit arasındaki sert tartışmadan (anayasa fırlatma hadisesinden) kaynaklandığı düşünülebilir. Oysa bu kavga, sadece ekonomik krizin ateşleyicisi olarak değerlendirilmelidir.¹⁷⁸

Politik bakımdan ciddi bir özgürlük daralmasını ve ekonomik karmaşayı ifade eden 28 Şubat sürecinin uygulayıcısı olmanın doğurduğu toplumsal tepkiye büyük bir ekonomik çöküş ve yoksullaşmanın eşlik etmesi, söz konusu koalisyon hükümetinin de sonunu getirdi. Dahası, aynı yıl 24 Ocak'ta Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okkan'ın öldürülmesi ve 22 Haziran'da Anayasa Mahkemesinin FP'yi kapatma kararı, politik istikrarsızlığı zirveye ulaştırdı.

¹⁷⁷ Hürriyet Gazetesi, 31 Temmuz 2002.

¹⁷⁸ Yüksel Taşkın, **AKP Devri: Türkiye Politikası, İslamcılık, Arap Baharı**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 111.

B. AK PARTİ'NİN TOPLUMSAL TABANI VE POLİTİK GELENEĞİ

Yeni kurulan parti, toplumsal ve ekonomik anlamda çevreden geliyor ve tabanı itibariyle orta ve alt sınıflara dayanıyordu. Bu taban esas olarak cumhuriyet döneminin ayrıcalıklı kitlesinin (askeri ve sivil bürokrasi, devletçi/büyük sermaye) dışında kalan geniş toplum kesimlerini içine alıyordu.

Ak Parti'nin içinden geldiği politik gelenekte bağımsız bir aktör ve güçlü bir politik alternatif olarak ortaya çıkması, FP içindeki bir ayrışmayla gerçekleşti. Bu parti içindeki yenilikçi akım, çevreyi temsil eden bir sınıfsal ve politik çizgiden (Milli Görüş) geliyor ve 28 Şubat sürecinde "milletin hukukunu koruyamayan" Erbakan ve onun çevresindeki ak saçlılardan felsefi ve politik anlamda bir kopuşu ifade ediyordu. Erdoğan, karizmatik kişiliği ve belediyeçilikteki başarılı performansı kadar, politik bir aktör ve politik bir söylem inşa etmedeki başarısıyla da yaşanan sorunlara çözüm olabileceği izlenimini veren bir politik alternatif olarak belirginleşiyordu. Bu alternatif, her darbe ve muhtıra sonrası toplumda askeri bürokrasiye ve politikleşen yargıya karşı belirginleşen tepki yoğunlaşmasının da yöneldiği bir güç olarak, ilk seçimde iktidar olmaya aday görünüyordu.¹⁷⁹

Anayasa Mahkemesi'nin Erdoğan'ın kurucu üyelikten çıkarılması için Ak Parti'ye ihtar vermesi ve partinin kapatılmamak için bunu kabul etmesi de ona duyulan ilgiyi azaltmadı. Tarihsel olarak İTC-CHP politik çizgisine muhalif olarak ortaya çıkan ve DP, AP ve ANAP'ta ifadesini bulan ikinci politik çizgiye taban oluşturan kitleler, bu yeni oluşumu da benimsemiş görünüyorlardı.

C. İDEOLOJİK KRİZİN GÖSTERGESİ OLARAK DOĞAN ÖZGÜN BİR İDEOLOJİ: MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ

Dayandığı ekonomik ve sınıfsal taban ile içinden geldiği politik gelenek göz

¹⁷⁹ Taşkın, 2013, s. 121.

önüne alındığında, Ak Parti'nin kimlik oluşturma sürecinde seçtiği ideolojinin kayda değer bir önem arz etmediği düşünülebilir. Gerçekten de, bu partinin kendisi için "seçtiği" (daha doğrusu lideri tarafından seçilen) ideolojisinin, yani muhafazakârlığın, parti ve seçmen açısından etiket ihtiyacının karşılanmasından fazla bir anlam taşımadığı görülüyordu. Sonuçta Anglo-Amerikan dünyadaki klasik muhafazakârlığı andıran, ama sonraki dönemlerde içi hiç bir zaman doldurulamayacak olan bir "muhafazakar demokrasi" kavramı, parti ideolojisi olarak belirlendi¹⁸⁰.

Ak Parti'nin seçimlerden hemen sonra, ideolojisini somutlaştırmaya yönelik olarak attığı tek ciddi adım, Liberal Düşünce Topluluğu'nun (LDT) desteğiyle düzenlenen 2004 yılı başındaki "Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu" oldu. Muhafazakar düşünce geleneğinin klasik liberal ve demokrat sürümünün öne çıktığı bu sempozyumu, partinin ideolojisini somutlaştırmaya yönelik başka bir entelektüel faaliyet izlemedi. Ancak izleyen yıllar içinde, tabandan da yeni seçilen ideolojik kimliğin içini doldurulması yönünde kayda değer bir talep gelmedi. Bu durum, taban açısından ideolojik etiketin çok da önemli olmadığı şeklinde yorumlanabilir¹⁸¹.

Kuramsal anlamıyla bakıldığında muhafazakâr demokrasi çelişkili bir ideolojidir: Muhafazakârlık, doğası gereği her daim hiyerarşik idari yapılanmaya muhtaçtır. Toplumsal sistemi de buna göre şekillendirir (toplum mühendisliği). Çünkü muhafazakârlığın hayat damarlarından biri olan "gelenek", ancak bu hiyerarşik yapı ile korunabilir. Toplumu oluşturan bireylerin gelenekleri uygulama/koruma refleksi böyle bir yapıyla denetlenebilir ya da yaptırıma uğratılabilir. Buna uygun olarak muhafazakârlığın adalet anlayışı da liyakat temellidir.

Demokrasi ise daha ziyade liberal gelenekten beslenerek ortaya çıkmış bir yönetim biçimidir, dolayısıyla idari şeması yataydır, hiyerarşik değil. Toplumsal

¹⁸⁰ Hilal O İnce, **Muhafazakâr İdeoloji: Din – Politika**, Alan Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 10-13.

¹⁸¹ Ülkü Doğanay, AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış, Ankara: **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 62 (1), 2007, s. 86.

yapıya müdahale etmez, çünkü aslolan bireysel özgürlüktür. Dolayısıyla demokratik bir sistemde adalet anlayışı da bireylerin özgürlüğünü esas alacak biçimde kanun önünde eşitlik ilkesine dayanır. Bu birbirine benzemez iki farklı toplum-devlet-politika şeması o kadar ayrıktır ki iki farklı “büyük anlatı” oluşturmuşlardır. Dolayısıyla muhafazakâr demokrasi kavramsallaştırması kitabı açıdan eksik ve fazlasıyla eklektiktir.

Ancak bu ideolojik inşanın destekçileri muhafazakâr demokrasi kavramsallaştırmasından yukarıda kısaca anlatılan alışlagelmiş kuramsal yapıları değil, farklı bir güncel politik eğilimi anlamaktadırlar.¹⁸² Buna göre muhafazakâr demokrasi, belli bir politik hamleyi, tahayyülü ve pratiği anlatmakta ve sağ politikadan farklılaşan bir boyutu bulunmaktadır. Demokrat politik geleneğin kendisini yeniden üretmesi anlamına gelmekte ve 1970’lerin Adalet Partisi’nde statükocu sağ politika geleneğini daha aktif, değişimci ve statükoya meydan okuyan bir tutuma evirmektedir. Böylece muhafazakâr demokrasi, devletçi ve statükocu tutumdan ayrılarak değişimci ve yenilikçi bir demokrasi vurgusuyla öne çıkmıştır.

Muhafazakâr demokrasi anlayışına göre, İslamcı politikanın Milli Nizam Partisi ile demokratlar geleneğinden farklılaşarak ayrı bir yolda hareket etme tutumu, yeniden demokrat damarla ittifaka yönelmiştir. MNP, MSP ve RP ile süren politik gelenek içinde yetişen Erdoğan, Gül ve Arınç gibi liderler Ak Parti’yi kurarak Milli Görüşün dünya anlayışından farklı bir aşamaya yönelmişlerdir, ancak öte yandan demokrat dalga, yeniden İslamcı çizgiyle birleşmiştir. Burada İslamcılık ve sağ, muhafazakârlık konsepti içinde yeni bir politik alan oluşturmuştur. İslam ve gelenek etrafında gelişen muhalefet ve liderlik biçimleri muhafazakâr konseptte yerleşmiştir. Böylece muhafazakârlık, hem demokrat dalgayı hem de İslamcı dalgayı bir araya getiren en önemli seçenek olarak ortaya çıkmıştır.¹⁸³

Muhafazakâr demokrasi perspektifinde muhafazakârlığın demokrasi içeriği çok

¹⁸² Konuyla ilgili detaylı ve hala en önemli kaynak olarak bkz. Yalçın Akdoğan, **Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2004.

¹⁸³ Ergün Yıldırım, **Muhafazakâr Demokrasi ve Milliyetçi Muhafazakârlık**, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/ergunyildirim/muhafazak%C3%A2r-demokrasi-ve-milliyetci-muhafazak%C3%A2rlık-2006264> Erişim Tarihi: 04.12.2014.

önemli bir boyuttur. İnsan hakları, hukuk devleti ve serbest piyasa ekonomisi ana parametrelerdir. Dolayısıyla muhafazakâr demokrasi, İslamcılığı bunlarla barışmaya yönlendirmiştir. Müslümanlığın pratik sorunlarını politik muhalefetin merkezine yerleştiren kadrolar demokrasi diliyle hareket etmeye başlıyorlar. Ak Parti, demokrasinin bu ruhuyla devleti reforme eden politikalar ileri sürmüş, İslam ve demokrasi arasında önemli uzlaşma alanları oluşturmuştur. Bu yönüyle Ak Parti, hem batı dünyasının hem de Ortadoğu İslam dünyasının ilgisini üzerine çekmeyi başarmıştır.¹⁸⁴

Görüldüğü üzere muhafazakâr demokrasiyi destekleyen görüşler, bu tamlamayı oluşturan bileşenleri literatürdeki anlamlarıyla almamakta, kavramlara yeni anlamlar yüklemektedirler. Burada muhafazakarlık tarih boyunca liberal demokratik geleneklere zıt olarak ortaya çıkmış bir büyük anlatı olarak okunmamakta, daha ziyade, güncel politikanın pragmatik ihtiyaçlarına karşılık verecek şekilde “kültür muhafazakârlığını” kastetmektedir. Aslında Ak Parti kamuoyundaki yanlış kanının aksine bir İslamcı parti değil, kendi seçtiği kültürel/dini bazı değerlerin “koruyuculuğunu” yapan standart bir merkez sağ partidir. Buna rağmen “özgün” bir ideoloji yaratma çabası, Poulantzas’ın bahsettiği gibi küçük burjuvazinin iktidar bloğundaki yer değişikliğinin göstergesi olarak okunabilir.

D. GELİNER SONUÇ: AK PARTİ İKTİDARI

3 Kasım 2002’de yapılan genel seçim %79,10 katılım oranıyla halkın çok da ilgi gösterdiği bir seçim olmadı. Hatta 1980 sonrasında yapılan genel seçimler arasında en düşük katılım oranı bu seçimlerde görülmüştür. Seçim sonucunda ise iktidar ve muhalefetten oluşan iki partili bir parlamento kuruldu. İkili bir parlamento Türk halkının çok da alışık olduğu bir şey değildi.

Bu seçimlerle birlikte Türkiye’nin politik yaşamına iki yeni parti katıldı. Seçim

¹⁸⁴ Yıldırım, 2014.

sonrasında ciddi oy oranı alan Adalet ve Kalkınma Partisi ve Genç Parti (GP) de artık kendinden söz ettirmeye başladılar. Türkiye'nin politik yaşamında kendinden yeni yeni söz ettirmeye başlayan, Necmettin Erbakan önderliğindeki Fazilet Partisi'nden kopan yenilikçi kanat tarafından kurulan Ak Parti seçimlerin favori partisi idi.

Türkiye 3 Kasım 2002 seçimlerine, 28 Şubat sürecinin ürünü olan ciddi bir politik altüst oluşun ve onu izleyen ağır bir ekonomik çöküşün ve politik istikrarsızlığın damgasını vurduğu bir ortamda girdi. Seçimlerde Ak Parti %34,28'lik oy oranıyla tek başına iktidar olurken, CHP %19,38'lik bir oy oranıyla ancak ikinci olabildi. Seçimin asıl mağlupları ise bir önceki seçimde aldığı %22'lik oy oranının 20'sini kaybederek ancak %1,22 oy alan DSP ile 10 puanlık bir kayıpla %17 'den %8,36'ya gerileyerek, koalisyon ortağıyla birlikte barajın altında kalan MHP oldu.¹⁸⁵

Seçimin galibi Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in hükümeti kurma görevini Abdullah Gül'e vermesiyle (Tayyip Erdoğan'ın adaylığı YSK tarafından engellenmişti) 18 Kasım 2002 tarihinde iktidar partisi oldu. Böylece Türkiye'de koalisyon hükümetleri dönemi de son buluyordu. Ancak kısa süre sonra CHP'nin de desteğiyle gerçekleştirilen bir anayasa değişikliği ve ardından yapılan bir seçimle, Erdoğan milletvekili seçilerek hükümeti kurdu. Hükümet, Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında, 14 Mart 2002 tarihinde kuruldu ve Başbakan, Recep Tayyip Erdoğan olurken önceki dönem Başbakanlık koltuğunda oturan Abdullah Gül de Dışişleri Bakanı oldu. Ana muhalefette ise Deniz Baykal başkanlığındaki CHP vardı. CHP önceki seçimlere nazaran önemli bir oy artışı yakalayarak solun neredeyse tüm oylarını toplamayı başarmış oldu.

Seçimin kaybedenleri ise Türkiye'nin politik yaşamında önemli bir döneme damgasını vuran, Türkiye'nin bugüne kadar en önde gelen partileri oldular. Bu seçimlerle birlikte DYP, ANAP, FP ve DSP gibi Türkiye'nin politik yaşamında önemli bir yere sahip partiler, konumlarını büyük oranda kaybettiler.

¹⁸⁵ Belge Net, 2002 Genel Seçim İstatistikleri, http://www.belgenet.net/ayrinti.php?yil_id=14 Erişim Tarihi: 11.03.2014.

Ak Parti hükümeti, iki büyük ekonominin sarsıntısıyla yoksullaşmış, politikaya, anayasal düzene aykırı müdahalelerin ürünü olan yozlaşmayla malul, IMF'ye önemli miktarda borçlu ve enflasyonun %33 civarında olduğu bir ekonomi devralmıştı. Bu partinin iktidara gelişi, uzun ve çalkantılı bir dönemin ardından, politik ve ekonomik anlamda önemli bir istikrar, toparlanma ve gelişme sürecinin başlangıcı oldu. 2001 yılında %9,5 küçülen ekonomi, 2003 yılında %5, 2004 yılında ise %10 civarında büyüdü. Sonraki yıllarda da bu ekonomik büyüme Türk parasının değerini korunarak ve 2005'ten itibaren de enflasyon tek haneli rakamlara düşürülerek istikrarlı bir biçimde sürdürüldü¹⁸⁶.

Ak Parti yönetiminde Türkiye, Ak Parti'nin doğduğu milli görüş düşüncesinin aksine, küreselleşme sürecine son sürat katılmaya çalışmış, tüm ülkede geniş çaplı özelleştirmeler yapılmıştır. Türkiye'nin önde gelen değerleri bu süreçte genellikle yabancıların ellerine geçmiştir. Avrupa Birliği'ne giriş, temel hükümet politikaları arasında belirlenmiş ve bu konuda ciddi mesai harcanmıştır.

Her ne kadar yüzü Batı'ya dönük bir parti izlenimi veriyor olsa da Ak Parti, toplumun büyük bir bölümü ve belki de Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından çok inandırıcı bulunmamış ve toplumda çeşitli kaygılar doğmaya başlamıştır. Bu kaygıların bir sonucu olarak başta İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana olmak üzere tüm Türkiye'de düzenlenen "Cumhuriyet Mitingleri"nin bazılarında bir milyonun üzerinde eylemci katılmıştır.

Ak Parti'nin içinde bulunduğu durumdan ve bir takım parti üyelerinin eylemlerinden kaygı duyan toplum kesimleri arasında yargı üyeleri de vardır. Bu süreçte Ak Parti'ye yönelik olarak Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından kapatılma davası açılmışsa da Ak Parti ceza almasına rağmen kapatılmaktan kıl payı kurtulabilmiştir.

Böylesine ciddi bir muhalefetle girilen 22 Temmuz 2007 tarihli seçimlerde Ak

¹⁸⁶ Bekir B Özipek, Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) Dönemi İç ve Dış Politika (2002 - ...), **Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayinevi, Ankara, 2009, s. 663.

Parti iktidarına bir alternatif olarak CHP-MHP koalisyon hükümeti düşünölmeye başlanmıştır. Ancak bu seçimden de Ak PArti zaferle çıkacaktı.

E. AK PARTİ VE KÜÇÜK BURJUVAZİ BAĞI: EKONOMİK ALTYAPIDA DEĞİŞİKLİKLER

Ak Parti'nin bu görölmemiş başarısı nasıl açıklanabilir? Bunda, politik ve ekonomik, çeşitli faktörlerin rolü tabii ki vardır. Örneğın Kasım 2002'de, politik istikrarsızlıkla gelen üç ekonomik krizin yaşandığı 1990'lardaki kargaşadan sorumlu tutulan merkez sağın tamamen devreden çıkmış olması ve Ak Parti'nin askeri vesayete karşı mücadelesini destekleyen liberaller, bu başarıda şüphesiz rol oynamıştır. Ancak başarıda asıl belirleyici faktör, Ak Parti'nin ekonomik alandaki uygulamalarıdır.

Türkiye, tarihinin en kötü ekonomik kriziyle mücadele ederken Ak Parti iktidara geldi. 2001'de, döviz kuru hedefine dayalı Uluslararası Para Fonu (IMF) stand-by anlaşmasında aksaklıklar baş göstermişti; Şubat 2001'de IMF programı çöktü ve Türk Lirası kısa sürede % 100 oranında değer kaybetti; enflasyon üç basamaklı rakamlara yükseldi; bankaların yarısı iflas etti ve sonuç olarak gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) % 5'ten daha fazla düştü. Üç partili koalisyon çöküyordu ve Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş, ekonomi bakanı olarak atandı. Derviş, Türk ekonomi bürokrasisi ve IMF heyetinin de desteğıyle, radikal ekonomik reformların hayata geçirilmesi görevini üstlendi. 2001'in ikinci yarısında, IMF ile yeni bir stand-by anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre, dalgalı döviz kurlarını; bağımsız bir merkez bankasını; bankacılık sisteminin yeniden yapılanmasını ve GSYH'nin % 6,5'i kadar faiz dışı fazla (faiz ödemeleri dışı bütçe dengesi) gerektiren sert bir mali disiplin programını temel alan yeni bir ekonomik rejim uygulanacaktı.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Korkut Boratav, İktisat Tarihi (1981-2002), **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye (1980-2003)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 207-209.

IMF'nin bu programıyla devam edip etmeme konusundaki kritik kararı, Kasım 2002 seçimlerini kazanan Ak Parti hükümeti verecekti.

Hükümet devam etmeye karar verdi ve ülkede 1970'lerden beri görülmeyen katı bütçe disiplini bir noktaya kadar uygulamayı da başardı. Faiz dışı fazla hedefleri, 2008'de uluslararası ekonomik kriz başlayana kadar aşağı yukarı tutturuldu. Bugünlerde, Avrupa'daki ağır tasarruf tedbirleri ekonomik durgunluğu daha da kötüye götürmekle suçlanıyor. Oysa Türkiye'de bu olmadı. Kamu harcamaları azaltılmak zorunda kalmadığı için, mali disiplin, tasarrufa dönüşmedi. Yüksek faiz dışı fazlaya, yüksek ekonomik büyümenin sağladığı yüksek vergi tahsilatı sayesinde ulaşıldı. Aslında mali disiplin, ekonomik aktörler arasında güveni yavaş ama emin adımlarla artırdı. Düşen enflasyon beklentilerine paralel olarak % 70'lerde gezinen enflasyon 2006'da % 10'un altına geriledi. Dezenflasyona paralel olarak % 20'lerin üzerine çıkmış olan reel faizler de % 10 civarına geriledi. Bu gelişmeler, GSYH'yi % 6-7 oranında büyüten reel tüketim ve yatırım artışlarını sağladı. Bu yüksek büyüme, vergi gelirlerinde de artışın yolunu açtı. Söylemeye gerek bile yok; kişi başı gelir önemli ölçüde büyüdü, dolar bazında neredeyse ikiye katlandı.¹⁸⁸

Aynı zamanda bu dönemde Türk Lirası'nın değerindeki artışla birlikte, yurtiçine yönelik büyümenin cari işlem açığını arttırdığını da dikkate almalıyız. Ancak bu açık, Ekim 2005'te – Ak Parti hükümetinin en önemli başarılarından biri olan - Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik müzakerelerinin başlamasının ardından canlanan doğrudan yabancı yatırımı ve uluslararası likidite bolluğu sayesinde kolayca finanse edildi. Aynı zamanda da düşen reel faizler sayesinde bütçede ortaya çıkan kaynaklar sağlık, alt yapı gibi kamu harcamalarına tahsis edilebildi. Yani, Ak Parti'nin oy oranını Temmuz 2007'de % 46'ya çıkartması ve gücünü pekiştirmesi şaşırtıcı bir durum değildi.¹⁸⁹

Küresel finansal kriz vurduğunda Türkiye'nin GSYH'sindeki büyüme, yurtiçi

¹⁸⁸ Ayşe Buğra & Osman Savaşkan, **New Capitalism in Turkey – The Relationship Between Politics, Religion and Business**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2014, s. 78.

¹⁸⁹ Buğra & Savaşkan, 2014, s. 79.

talebin tükenmesi sebebiyle (önceki yıllarda büyük bir hızla yükselmiş olduğu için) zaten yavaşlıyordu. Türk ekonomisinde uluslararası krizi takiben 2008'in son çeyreğinde durgunluk başlamıştı. Ekonomik durgunluk bir yıl sürdü, Türk ekonomisinde güçlü bir küçülmeye sebep oldu ve işsizlik oranını % 10'dan % 14'e kadar yükseltti. Ancak yine de, toparlanma hızlı ve kuvvetli oldu. 2010 ve 2011'de GSYH sırasıyla % 9 ve % 8'den daha fazla büyüdü; Türkiye'yi, Çin'den sonra dünyada en fazla büyümeyi sağlayan ikinci ülke konumuna yükseltti. Bu büyüme, işsizlik oranının kriz öncesi seviyesine inmesini sağladı. Ak Parti'nin Haziran 2011 seçimlerinde elde ettiği başarı da bu şekilde kolayca açıklanabilir.¹⁹⁰

Türkiye'nin güçlü ekonomik canlanmasının arkasında üç faktör vardı. Birincisi, kamusal borcun GSYH'ye oranı, mali disiplin sayesinde % 40'ın altına düşmüştü. Düşük kamusal borç da kamu maliyesine manevra alanı sağlamış, kamusal tüketimde küçük bir artış yaratmıştı. Böylece, bütçe açığı, mali disiplini tehlikeye atmadan bir dereceye kadar arttı. İkinci olarak, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) küresel durgunluk sebebiyle ortaya çıkan, faiz oranlarının enflasyon riski olmaksızın daha da düşmesi fırsatını değerlendirdi. Hazine bonosuna ödenen reel faiz oranları % 1 civarında geriledi, bu da mali disiplinin uygulanmasına yardımcı oldu ve yatırımı teşvik etti. Son olarak Türk bankaları, 2001'deki banka iflaslarının ardından BDDK tarafında yakın takibe alındıklarından ve öz kaynakları güçlendirildiğinden Batı'nın finansal kargaşasından uzak durdular; bu da kredilerinin kolayca artmasına ve yurtiçi talebin yükselişine yol açtı.¹⁹¹

Tüm bunlarla birlikte, bu yüksek büyüme faslı da hızla sınıra dayandı çünkü büyük çoğunlukla yurtiçi talebe bağlıydı. 2011'e gelindiğinde, cari işlemler açığı % 10'luk oranla tarihinin en yüksek noktasına ulaşarak dünya rekorunu da kırdı. Kabul etmek gerekir ki; bu sürdürülebilir bir durum değildi, Türk Lirası'nın değeri, aşırı sermaye girişinin etkisiyle tehlikeli şekilde yükseliyordu. Bir döviz kuru sarsıntısına yol açabilecek sermaye girişindeki ani bir duruş, an meselesiydi. Türk ekonomisi yükünü almış, bir duvara doğru hızla gidiyordu ve bir şeyler yapılması gerekiyordu.

¹⁹⁰ Buğra & Savaşkan, 2014, s. 80.

¹⁹¹ Buğra & Savaşkan, 2014, s. 82.

Sonuçta TCMB ve Ak Parti Hükümeti, “ekonomiyi yeniden dengeleme” adlı bir uyum operasyonu yapmaya karar verdi.¹⁹²

2012 yılı, ‘yeniden dengeleme’ ya da makroekonomik dengesizlikleri düzeltme yılıydı. TCMB’nin görevi kolay değildi çünkü ulaşılmaması gereken birden fazla hedef vardı; kredi büyümesini yavaşlatma, enflasyon beklentilerinin kontrolünü kaybetmeden liranın değerini düşürme ve büyük cari işlem açığını küçültmek için yurtiçi talep odaklı büyümeden ihracat odaklı büyümeye geçiş yapma. Merkez Bankası, yeni araçlarla yeni bir para politikası çerçevesi geliştirmek durumunda kaldı.

Merkez Bankası’nın politikaları oldukça iyi işledi. Yurtiçi talep –belki de fazlasıyla- kontrol altına alındı ve büyüme, ihracat ithalattan daha fazla artarken, net ihracata dayandırıldı. Tahmin edildiği gibi cari işlem açığı, büyüme rejiminin yön değiştirmesiyle birlikte düşüşe geçti. Cari işlem açığının GSYH’ye oranı % 10’luk tavadan % 6’ya indi. O zamana kadar her şey yolundaydı, ancak yurtiçi talebin 2012’deki durgunlukta fazlaca soğutulduğu ortaya çıktı. Çoğunlukla net ihracata dayanan büyüme, % 2,2’ye geriledi. Hükümet, Orta Vadeli Program’da hedeflediği gibi büyümenin en az % 4’e düşmesini bekliyordu.¹⁹³ Bu büyüme oranı, işsizlikle mücadele için yetersizdi ve işsizlik oranında yükselme eğilimi belirdi.

Ak Parti’nin Türkiye’nin ekonomi politikasında yarattığı etkinin iki boyutu vardır. Birincisi, asker-sivil bürokrasi ve seçkinlerin politik iktidar bağlantılarının koparılmasıdır. Bu olguyu yönetici sınıfların arasında patlak veren bir güç savaşı olduğunu unutmadan ele almak gerekir. Bu, kimilerinin deyişiyle “kansız iç savaş”ta bütün tarihsel ve konjonktürel şartlar, egemen devlet seçkinlerinin aleyhinde gelişmektedir. İkincisi, Türkiye’de devletin çekirdeğinin, devlet sınıfının çözülmesi ve Lockeçu Batı’yla egemenlik alanlarında birleşmesi ile eşzamanlı olarak, Türkiye finans sermayesi de ulus-ötesi bir dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Bu şiddetli dönüşümler esnasında İMKB endeks değerinin, rekor üzerine rekor kırdığı

¹⁹² Buğra & Savaşkan, 2014, s. 83.

¹⁹³ Buğra & Savaşkan, 2014, s. 83.

hatırlanacak olursa, buluttan nem kapan, belirsizlik ve istikrarsızlık ortamlarından hiç haz etmeyen yerel ve küresel yatırımcıların ülkede süren iktidar mücadelelerinin gidişatından memnun oldukları söylenebilir.

Sonuç olarak, Ak Parti'nin son yıllarda elde ettiği ekonomik ve politik başarıların ardında, birçok diğer faktörün yanında, gerekçeleri/beklentileri ve çıkarları farklı farklı olsa da ulusal ve uluslararası toplumsal güçlerin eş zamanlı desteğini ardına alabilmiş olması yatmaktadır.

SONUÇ

Kuram ile pratik arasında, kuram ile gerçek arasında her zaman için yapısal bir mesafe vardır. Batı'daki totaliterliğin sorumluları Aydınlanma çağı filozofları olmadığı gibi Doğu'da olup bitenlerden de Marksizm sorumlu değildir. Çünkü kuram ile gerçek arasındaki o mesafe her zaman mevcuttur ve bu mesafe, bütün kuramlar için geçerlidir¹⁹⁴.

Yukarıda anlatılan devlet kuramı ve küçük burjuvazinin sosyo-politik konumlanması Türkiye'ye uyarlanırken bu mesafe hep akılda tutulmalıdır. Öncelikle devlet, el konulacak bir nesne-araç olmadığı gibi, tahta atlarla içine nüfuz edilen bir kale, ya da zorla açılan bir kasa değildir: Politik iktidarın uygulandığı merkezdir¹⁹⁵. Tüm politik sistemlerde var olan meşrulaştırıcı semboller üstünde belirli bir oranda oyaşmak siyasi sistemin istikrarı için gereklidir. Demokratik bir politika kültüründe yurttaşlar bilişsel, duygusal ve değerlendirme yoluyla bu meşrulaştırıcı sembollerin devamlılığına katkıda bulunurlar¹⁹⁶. Bu anlamda bireyler devletten ayrı bir yapı değil, devleti oluşturan hücreler olarak görülmelidir.

Gerçek bir demokrasinin yalnızca partiler, seçimler, anayasa, yasalar ve bürokrasiyle kurulamayacağını ve sürdürülemeyeceğini vurgulayan Almond ve Verba'ya¹⁹⁷ paralel olarak modern totalitarizm de, faşist ya da daha başka biçimleri altında yalnızca sınıf mücadelelerinin konjonktürüne (şu ya da bu konjonktür) bağlı basit bir görüngü değildir. Eğer böylesi konjonktürler modern totalitarizmler şeklindeki devlet biçimlerini doğurabiliyorsa, bunun nedeni kötülüğün köklerinin daha derinlerde olması, üretim ilişkilerinin, toplumsal işbölümünün, devleti maddi çatısının bizatihi bağrında yerleşmiş bulunmasıdır.

¹⁹⁴ Poulantzas, 2004, s. 24.

¹⁹⁵ Nicos Poulantzas, Towards a Democratic Socialism, **The Poulantzas Reader**, Verso, Londra, 2008c, s. 368.

¹⁹⁶ Argun Akdoğan, Siyasal Kültür ve Sosyal Sermayenin Karşılaştırılması: Türkiye İçin Bazı Çıkarımlar, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, (12), 2006, s. 165.

¹⁹⁷ Gabriel Almond & Sidney Verba, **The Civic Culture**, Sage Publications, Londra, 1989, s. 498.

Buna karşılık totalitarizmin bütün eski ve yeni ideolojilerine karşı, devletin totaliter biçimlerinin gerçekten su yüzüne çıkışı o tohumların basitçe filizlenmesi değildir ve de kesinlikle bu biçimde açıklanamaz: Bu yüze çıkış, olanca karmaşıklığı içinde sınıf mücadelelerine bağlıdır. İster faşizm, ister askeri diktatörlükler ya da Bonapartizm söz konusu olsun, bu totaliter biçimlerin, batılı toplumlarda, istisnai devlet biçimleri terimiyle gösterilen demokratik-parlamenter devlet biçimlerinden alabildiğine ayrışık özgül biçimleri hangi bağlamda oluşturduklarını görmek gerekir. Bu noktada medyan seçmen olarak küçük burjuvazinin önemi ön plana çıkmaktadır.

Tarihte, diktatörlük rejimine yeniden dönmeyen ancak demokrasi sayılabilecek kadar da ilerlemeyen pek çok ülke vardır. Sonuç olarak biçimsel demokrasi, sahte demokrasi, kısmi demokrasi, zayıf demokrasi, temsili demokrasi ve düşük yoğunluklu demokrasi gibi, bir diktatörlüğün çöküşünün kesinlikle demokrasiye götürmediği üzücü gerçeğinin göstergeleri olarak ortaya çıkmıştır¹⁹⁸.

Robert Dahl ordunun denetimi konusunu “Democracy and its Critics” kitabında şöyle açıklamıştır: “Bir devletin demokratik bir şekilde yönetilmesi için açıkça iki koşul gereklidir: 1) Ordu ve polis örgütleri olacaksa, ki kesinlikle olacaktır, o halde bunlar sivil denetime tabi olmalıdır. Ancak sivil denetim, gerekli olmakla birlikte yeterli değildir, demokratik olmayan pek çok rejim aynı zamanda sivil denetimi muhafaza eder. Bu yüzden 2) Askeriyeyi denetleyen sivillerin ve polis örgütünün de demokratik sürece tabi olması gereklidir.”¹⁹⁹ Ancak Türkiye’de askerin konumu, sürekli transitolojik bir yöne sahip olmuştur. Sürekli bir demokrasiye geçiş söylemi hâkimdir ancak bu asker tarafından pratiğe hiç yansıtılmamıştır. 28 Şubat sürecine “post-modern darbe” denmesinin nedeni, hiçbir darbe şablonuyla uyuşmamasıdır. Türkiye darbeler tarihine bakıldığında, askeri darbelerin belirli şablon özelliklere sahip olduğu görülebilir. Bu özelliklerden ilki parlamentarizmin kaldırılmasıdır. Meclis dağıtılarak bir cunta yönetimi ele alır ve bu yapı doğrudan bir oligarşidir. Diğer bir özellik ise açık baskıdır. Sıkıyönetim veya olağanüstü hal ilan edilir ve asker ülkenin her köşesinde gövde gösterisi yapar. Bunu bireysel ve

¹⁹⁸ Narcis Serra, **Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler**, Çev. Ş. Tokel, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 18.

¹⁹⁹ Robert Dahl, **Democracy and its Critics**, Orient Longman, Londra, 1989, s. 245.

toplumsal birlik, örgüt ve grupların dağıtılması izler. Türkiye’de darbelere bakıldığında bir taraftan antikomünizm ve sol politik organizasyonların ve partilerin sindirilmesi gibi bir tutum takındıkları görülebilir²⁰⁰.

Narcis Serra askeri müdahale seviyelerini şöyle sıralar:

- Politik gücün denetimi. Bu senaryoda, askeriye'nin bir üyesi genellikle devlet başkanıdır. Askeri karar alma organları mevcuttur, pek çok politik görev askeri temsilcilerin elindedir. İç güvenlik organları - belge ve istihbarat servisleri dahil - çoğunlukla asker tarafından denetlenmektedir ve burada çalışanlar da askerdir.

- Ulusun temellerinin koruyucusu olarak ordu. Silahlı kuvvetler kendilerini politikanın ve partilerin üstünde görürler ve devlet yönetiminin bir parçası saymazlar. Hükümetin bir aracı gibi davranmaktansa, görevlerinin gerektirdiğini yerine getirmeye kolektif olarak inandıkları anda harekete geçmeyi hak olarak görürler ve bu tehdidi canlı tutarlar.

- Hükümet politikası üzerinde ordu kısıtlamaları. Reformlar sınırlandırılır ya da belirli icraatlar veto edilir. Bu örneklerde, ordunun özerkliği genellikle tamdır ve politik sorunlara, devlet yönetimine doğrudan karışır²⁰¹.

- Örgütsel ve operasyonel özerkliklerin savunucuları. Bu, ordu politikaya ve devlet yönetimine müdahale etme ihtimalini kaybettiğinde ya da kaybederken yaşanan bir durumdur. Böyle bir durumda, askerler tasarruflarında olduğunu kabul ettikleri alanlara sivil otoritelerin müdahalelerini engelleyerek tepki gösterirler.

- Sivil üstünlüğün resmen, ancak kısmen kabulü. Ordu, sivillerin üstünlüğünü kutsayan yasalara karşı muhtıra yayımlamasa ya da bu yasalara aykırı davranmasa da, belirli emirlere itaat etmez ve sivil otoritelerin ne emrettikleri ne de arzu ettikleri

²⁰⁰ Nicos Poulantzas, The Political Forms of the Military Coup d'Etat, **The Poulantzas Reader**, Verso, Londra, 2008d, s. 166.

²⁰¹ Serra, 2011, s. 59.

şekilde, kendi inisiyatifi doğrultusunda hareket eder.

- Ordu üzerinde ideolojik denetimin korunması. Genel olarak ordu kendi örgütlenmesi ve operasyonel konulardaki denetime boyun eğebilir. Ancak mesleki profillerini ve değerlerini savunurlar, özellikle askeri eğitimin ve subay olma koşullarının kontrolüyle

- Silahlı kuvvetler üzerinde demokratik sivil denetim. Bu durumda, askeri politikayı yürütme belirler: Uygulamaya bakan önderlik eder, silahlı kuvvetler üzerinde denetim ve liderlik sağlar; yasama, yürütmeyi ve orduyu denetler; askeri yargı, demokratik sistemde tek ve üniter olan yargı sistemiyle bütünleşmiştir. Bu durumun sağlanması, gerginliklerin ve çatışmanın sona erdiği anlamına gelmez. Askeri özerklik alanının nasıl sınırlandırılacağı meselesi, silahlı kuvvetlerin hükümet politikalarını etkileme ve ordunun kurumsal çıkarlarını koruma girişimleri gibi demokratik bir durumda da geçerliliğini korumaktadır²⁰².

Buradan da rahatça görülebileceği üzere Türkiye’de rejim hep ilk düzey müdahaleler arasında gidip gelmiştir. Ancak 28 Şubat, silahlı kuvvetlerin kendi egemenlik alanını bitirdiği bir sürecin fitilini ateşlemiştir. Zira 28 Şubat sürecine kadar asker, küçük burjuvaziye rağmen bir şekilde egemenlik alanını elinde tutmayı başarıyordu. Ancak 28 Şubat süreci patlak verdiğinde askerin karşısında her ne kadar yapısal ideolojik kriz içerisinde bulunsa da finansal ve ekonomik olarak eğitilmiş ve organizasyon yeteneği güçlü bir küçük burjuvazi vardı. İşte bu nedenle 28 Şubat “1000 yıl” sürmemiş, tam tersine 5 yıl sonra Ak Parti iktidarıyla başlayan süreçte askeri vesayet tamamen erimiştir.

Öncelikle görülmektedir ki, Türkiye’de küçük burjuvazi, Batı’dakinin tersine sınıf bilinci ve idealizmle hareket etmemektedir. Küçük burjuvazinin konumu tamamen kendi ekonomik kısa ve uzun vade çıkarını korumak üzere şekillenmektedir. Bu nedenle küçük burjuvazi laiklik-İslamcılık arasında gidip gelen rejim tartışmalarında da her zaman kendi ekonomik çıkarını artıran tarafı tercih

²⁰² Serra, 2011, s. 61

etmektedir. Darbe dönemlerine bunu – başka aday bulunmadığından – silahlı kuvvetler sağlayacağı için daha devletçi bir yapıya bürünmüş, darbe harici dönemlerde de gayet sivil ve özgürlükçü bir görünüm izleyebilmiştir. Hem 12 Eylül darbesi hem de 28 Şubat post-modern darbesinden sonraki her türlü seçim ve referandumdan çıkan oy oranlarına bakıldığında, ortalama seçmen olan küçük burjuvazinin tercihini ekonomik refahtan yana yaptığı görülecektir. Bu anlamda 28 Şubat sürecinin iflas ederek Ak Parti iktidarının kuvvetli ve otoriter yönü ağır basacak bir şekilde kurulmuş olması şaşırtıcı değildir.

Ancak bir sorun, küçük burjuvazinin otoriter herhangi rejimi de ekonomik çıkarını koruduğu müddetçe destekleyebilme potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Yani burada sorun askeri rejimde değil, otoriter zihniyettir. İktidarda sivil ama otoriter ve hatta totaliter bir yapılanmanın bulunduğu durumda ve bu yapılanma küçük burjuva ekonomik çıkarını sağlıyorsa küçük burjuvazinin tepkisi ne olacaktır? Herhangi bir rejim tartışması içine girecek midir yoksa faşizmin kurulmasına göz mü yumacaktır? Bunlar, hiç şüphesiz, Türkiye'nin gelecek yıllardaki politik pratiklerinin sonucunda yanıtlanabilecek olan sorulardır. Ancak küçük burjuvazinin şimdiye kadarki yönelimleri dikkate alındığında çok sıra dışı bir tepki beklememek gerektiği tahmin edilebilir.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz, **From Empire To Republic Volume 1 & 2**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Y. Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

Akdoğan, Argun, "Siyasal Kültür ve Sosyal Sermayenin Karşılaştırılması: Türkiye İçin Bazı Çıkarımlar", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı 12, 2006, s. 157-168.

Akdoğan, Yalçın, **Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Akpınar, Hakan, **28 Şubat: Postmodern Darbenin Öyküsü**, İstanbul, Birharf Yayınları, 2006.

Akşin, Sina, "Siyasal Tarih (1908-1923)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul. 2008.

Almond, Gabriel & Verba, Sidney, **The Civic Culture**, Londra, Sage Publications, 1989.

Althusser, Louis, **Güncel Müdahaleler**, çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınevi, 2004.

Arcayürek, Cüneyt, **Namı 864 Rakımlı Tepe: Çankaya**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989.

Aron, Raymond, **Demokrasi ve Totalitarizm**, çev. Vahdi Hatay, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1976.

Belge Net, **Genel Seçim İstatistikleri**, Erişim Tarihi: 11.03.2014 http://www.belgenet.net/ayrinti.php?yil_id=14, 2002.

Bobbio, N. & Texier, J, **Gramsci ve Sivil Toplum**, çev. A. İpek & K. Somer, Ankara, Savaş Yayınları, 1982.

Boratav, Korkut, "İktisat Tarihi (1981-2002)", **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye (1980-2003)** içinde, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008.

Bourdieu, Pierre. **Pratik Nedenler**, çev. H. U. Tanrıöver, İstanbul, Hil Yayın, 2005.

Bölügiray, Nevzat, **28 Şubat Süreci I**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1999.

Buğra, Ayşe, “The Claws of the Tigers”, **Privateview**, 4/5 (1), 1997, s. 50-55.

Buğra, Ayşe, “Class, Culture and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations”, **International Journal of Middle East Studies**, 30 (4), 1998, s. 521-540.

Buğra, Ayşe. & Savaşkan, Osman, **New Capitalism in Turkey – The Relationship Between Politics, Religion and Business**, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2014.

Cem, İsmail. **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Cemal, Hasan, **Özal Hikayesi**. Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989.

Cizre-Sakallıoğlu, Ümit., & Yeldan, A. Erinç, “Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in the 1990s”, **Development and Change**, 31 (2), 2000, s. 481-495.

Çağlı, Elif, **Bonapartizmden Faşizme: Olağanüstü Burjuva Rejimlerin Marksist Bir Tahlili**. İstanbul, Tarih Bilinci Yayınevi, 2000.

Çakır, Ruşen. **Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak**, İstanbul, Metis Yayınevi, 1994.

Çemrek, Murat, “Gereği Görüşülüp Düşünüldü: FP'nin Temelli Kapatılmasına...” **Tezkire**, 10 (22), 2001, s. 13-22.

Çemrek, Murat, “1980-2000'de Türkiye Ekonomi Politigi: Çalkantılı Bir Ekonomide İslamcı Politikain Yükselişi ve Düşüşü”, **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi** içinde, Ankara, Savaş Yayınevi, 2009.

Çokgezen, Murat, “New Fragmentations and New Cooperations in the Turkish Bourgeoisie”, **Environment and Planning C Government and Policy**, 18 (5), 2000, s. 525-544.

Dahl, Robert, **Democracy and its Critics**, Londra, Orient Longman, 1989.

Dahrendorf, Ralf, **Gesellschaft und Freiheit : Zur Soziologischen Analyse der Gegenwart**, Hamburg, R. Piper, 1963.

Doğanay, Ülkü, “AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 62 (1), 2007, s. 65-88.

Erdoğan, Necmi, “Neo-Kemalizm, Organik Bunalım ve Hegemonya”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm** içinde, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Ertuğrul, A., & Selçuk, F., “A Brief History of the Turkish Economy: 1980-2000”, **Russian and East European Finance and Trade**, 37 (6), 2001, s. 6-33.

Foucault, Michel, **Toplumunu Savunmak Gerekir**, çev. Ş. Aktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Germani, Gino, **Authoritarianism, Fascism, and National Populism**, New Jersey, Transaction Publishers, 1978.

Gramsci, Antonio, **Hapisahane Defterleri**, çev. A. Cemgil, İstanbul, Belge Yayınları, 2014.

Gupta, Suman, **Marxism, History and Intellectuals**, New Jersey, Fairleigh Dickinson University Press, 2000.

Gürses, Ezgi, **28 Şubat: Demokrasi Ters Şeritte**, İstanbul, Şule Yayınları, 2012.

Hegel, G. Wilhelm, **Tinin Görüngübilimi**, çev. A. Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi, 2004.

Horkheimer, Max, “Otorite ve Aile”, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram** içinde, çev. M. Tüzel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Hürriyet Gazetesi, 31. 07. 2012, 2002.

İnce, Hilal Onur, **Muhafazakâr İdeoloji: Din – Siyaset**, İstanbul, Alan Yayınevi, 2010.

İyiekici, Burak, “Marksist Devlet Kuramına Doğru: Bob Jessop Üzerine Bir Değerlendirme”, **Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar** içinde, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2010.

Karahanoğulları, Onur, **İdarenin Hukukla Kavranması: Yasallık ve İdari İşlemler (Yargı Kararlarına Dayalı Bir İnceleme)**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2012.

Karpat, Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Karpat, Kemal, **Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi**, Timaş Yayınları: İstanbul, 2014.

Kazancıgil, Aykut, “Anti-emperyalist Bağımsızlık İdeolojisi ve Üçüncü Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 2 Kemalizm** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları. 2004.

Küçükömer, İdris, **Batılılaşma - Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2001.

Linz, Juan Jose. **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, çev. E. Özbudun, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, 1984.

Lombardi, B. “Turkey - The Return of the Reluctant Generals?”, **Political Science Quarterly**, 112 (2), 1997, s. 188-201.

Marcuse, Herbert, **Tek-Boyutlu İnsan**, çev. A. Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi. 1997.

Marx, Karl, **Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i**, çev. E. Özalp, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2009.

Marx, Karl, **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı**, çev. S. Belli, Ankara, Sol Yayınları, 2011.

Metin-Özcan, K., Voyvoda, E., & Yeldan, A. E., “Dynamics of Macroeconomic Adjustment in a Globalized Developing Economy: Growth, Accumulation and Distribution, Turkey 1996-1998”, **Cairo: Economic Research Forum for the Arab Countries, Iran and Turkey**, Kahire, ECONIS Online Catalogue. 2000.

Mills, C. Wright, **The Power Elite**. Londra, Oxford University Press, 1999.

Müsiad, **Yatırımcıya Tavsiyeler: Bir Şirkete Ortak Olmak İsteyen Tasarruf Sahiplerinin Dikkat Etmesi Gereken Kurallar**, İstanbul, MÜSİAD, 1999.

Müsiad, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, MÜSİAD, 2001.

Nas, T., & Parry, M. J., “Turkish Inflation and Real Output Growth 1963-2000”, **Russian and East European Finance and Trade**, 37 (6), 2001, s. 32-40.

Öniş, Ziya, “Turkey in the Post Cold War Era: In Search of Identity”, **Middle East Journal**, 49 (1), 1995, s. 62-72.

Öniş, Z., & Aysan, A. F., “Neoliberal Globalisation, the Nation-State and Financial Crises in the Semi-periphery: A Comparative Analysis”, **Third World Quarterly**, 21 (1), 2000, s. 119-139.

Özatatay, Fatih, “Lessons from the 1994 Crisis in Turkey: Public Debt (Mis)management and Confidence Crisis”, **Yapı Kredi Economics Review**, 7 (1), 1996, s. 32-40.

Özipek, Bekir Berat, “Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Dönemi İç ve Dış Politika (2002 - ...)”, **Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi** içinde Ankara: Savaş Yayınevi, 2009.

Pettifier, J., **The Turkish Labyrinth: Atatürk and the New Islam**, Londra, Penguin Books, 1998.

Poggi, Gianfranco, **Modern Devletin Gelişimi**, çev. B. Toprak, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Poulantzas, Nicos, **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, çev. T. Ilgaz, Ankara, Epos Yayınevi, 2004.

Poulantzas, Nicos, “On Social Classes”, **The Poulantzas Reader** içinde Londra, Verso, 2008a.

Poulantzas, Nicos, “The New Petty Bourgeoisie”, **The Poulantzas Reader** içinde, Londra, Verso. 2008b.

Poulantzas, Nicos, “Towards a Democratic Socialism”, **The Poulantzas Reader** içinde, Londra, Verso, 2008c.

Poulantzas, Nicos, “The Political Forms of the Military Coup d'Etat”, **The Poulantzas Reader** içinde, Londra, Verso, 2008d.

Poulantzas, Nicos, **Faşizm ve Diktatörlük**, çev. A. İnel, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2012.

Serra, Narcis, **Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler**, çev. Ş. Tokel, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2011.

Spitz, David, **Antidemokratik Düşünce Şekilleri**, çev. Ş. Yalçın, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi. 1994.

Taşkın, Yüksel, **AKP Devri: Türkiye Siyaseti, İslamcılık, Arap Baharı**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2013.

Vorhoff, K., **Businessmen and their Organizations: Between Instrumental Solidarity, Cultural Diversity and the State**, İstanbul, İletişim Yayınevi. 2001.

Weber, Max, **Bürokrasi ve Otorite**, çev. H. B. Akın, Ankara, Adres Yayınları, 2008.

Yavuz, M. Hakan, "Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey", **Comparative Politics**, 30 (1), 1997, s. 68-77.

Yavuz, M. Hakan, "Towards an Islamic Liberalism? The Nurcu Movement and Fethullah Gülen", **Middle East Journal**, 53 (1), 1999, s. 564-587.

Yavuz, M. Hakan, "Cleansing Islam from the Public Sphere", **Journal of International Affairs**, 54 (1), 2000, s. 6-28.

Yentürk, Nurhan, "Capital Flows and Their Impact on Macroeconomic Performance: A Comparison of Turkey and Mexico", **Boğaziçi Journal**, 9 (2), 1995, s. 79-84.

Yıldırım, Ergün, "Muhafazakâr Demokrasi ve Milliyetçi Muhafazakârlık", **Yeni Şafak**. 2014, Erişim Tarihi: 04.12.2014

<http://www.yenisafak.com/yazarlar/ergunyildirim/muhafazak%C3%A2r-demokrasi-ve-milliyetci-muhafazak%C3%A2rlik-2006264>.

Yüksel, Erhan, **Medya Güvenlik Kurulu: 28 Şubat Sürecinde Medya, MGK ve Siyaset Bağlantısı**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayını, 2004.